

UNIVERZITA KARLOVA

Husitská teologická fakulta

Proměny církve v době nastupujícího osvícenství

**Transformations of the Church at the Time of the Incoming
Enlightenment**

Diplomová práce

Vedoucí práce

Doc. ThDr. Kamila Veverková Th.D.

Autor

Bc. Martin Žezlo

Praha 2017

Poděkování: Chtěl bych zde vyjádřit velké poděkování, které si zaslouží má manželka, která mě vždy ve studiu teologie podporovala, a dále pak své vedoucí práce děkance doc. Veverkové děkuji za odbornou a pohotovou pomoc při realizování mé diplomové práce.

Bc. Martin Žezlo

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci *Proměny církve v době nastupujícího osvícenství* vypracoval samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. března 2016

Bc. Martin Žezlo

Anotace

Diplomová práce Proměny církve v době nastupujícího osvícenství pojednává o pokračujících sporech mezi jednotlivými vyznáními v 18. století. Katolická církev, která je zpočátku vnucována všem poddaným i vrchnosti v říši římské, pomalu ztrácí svou dosavadní moc. Její moc nepřímou úměrou klesá v době, kdy se do Čech přes Německo a Itálii šíří Osvícenství. Mění úplně vše, na co bylo nějakým způsobem nahlíženo, a naopak vytváří mnoho nových poznatků. Osvícenství se objevuje již za císaře Karla VI., sice ne v takové míře jako u jeho dcery Marie Terezie, a už vůbec ne jako u jeho vnuka císaře Josefa II., který celou svou říši přetvořil podle svých osvícenských představ. Při těchto reformách dochází postupně k „osvobození“ nekatolíků a ke zrušení nevolnictví. Církev se v takové době velmi tříští, vznikají nové pohledy duchovních na katolickou církev i na křesťanství samotné.

Klíčová slova: Osvícenství; církev; konfese; jansenismus; katolicismus, reformismus; tolerance; Karel VI.; Marie Terezie; Josef II.; nekatolíci; nevolnictví; centralismus; reforma; klášter.

Annotation

Master's thesis *Transformations of the Church at the Time of the Incoming Enlightenment* discusses the ongoing contradictions between faiths. Catholic confession, which initially imposed on all subjects and nobilities in the Roman Empire has been slowly losing its previous power. Its power has been decreasing in inverse proportion by the time Enlightenment spreaded to the Czech lands throughout Germany and Italy. It changed everything, what was perceived in some way, and in turn created a lot of new knowledge. Enlightenment appeared under the rule of Emperor Charles VI., although not as much as of his daughter Marie Terezie and of his grandson Emperor Joseph II. at all. Joseph II. transformed his entire empire based on his Enlightenment ideas. By the time of reforms the "liberation" of non-Catholics and the abolition of serfdom is gradually coming. The Church at this time was very fragmented and was creating new spiritual insights on the Catholic Church and Christianity itself.

Keywords: Enlightenment; church; confession; jansenism; catholicism; reformism; toleration; Charles VI.; Maria Theresa; Joseph II.; non-catholics; serfdom; centralism; reform; monastery.

OBSAH

Obsah	6
Úvod	9
1. Panovníci počátku Osvícenství	10
1.1 Karel VI.	10
1.1.1 Pragmatická sankce	12
1.1.2 Potlačení nekatolíků	13
1.2 Marie Terezie	14
1.2.1 Sedmiletá válka	17
1.2.2 Rekatolizační snahy	21
1.2.3 Církevní reformy Marie Terezie	22
1.2.4 Školské reformy	22
1.2.5 Justiční reformy	24
1.3 Josef II. a Josefinismus	25
1.3.1 Toleranční patent	27
1.3.2 Zrušení nevolnictví	29
1.3.3 Reformy ve státním úřadu	29
1.3.4 Rozvoj lékařství	30
1.3.5 Církevní a sociální reformy	31
1.3.6 Generální semináře	35
1.3.7 Buquoiovy sociální ústavy	36
2. Osvícenství	39
2.1 Gottfried Wilhelm Leibniz a Christian Wolff	41
2.1.1 Theodicea	42
2.2 Vídeňští velikáni	43
2.2.1 Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis	46
2.3 Osvícenství v Čechách	47
2.3.1 Karel Jindřich Seibt	52
2.3.2 Proces vedený proti Seibtovy	54
2.3.3 České národní obrození	56
2.3.4 Královská česká společnost nauk	58

3. Proměny církví – celkový obraz církví a řádů.....	59
3.1 Katolické osvícenství	61
3.2 Jezuitský řád	64
3.2.1 Působení Tovaryšstva Ježíšova v Českých zemích	65
3.3 Kapucínský řád	67
3.4 Piaristé	68
3.5 Luterská církev.....	71
3.6 Reformovaná církev	73
3.7 Pietismus	75
3.8 Obnovená Jednota Bratrská	76
3.9 Jansenismus	78
3.9.1 Port Royal	82
3.9.2 Hrabě Antonín Špork	84
3.10 Galikanismus a Febronianismus	85
Závěr	89
Seznam použité literatury	91
Summary	96

Seznam zkratek

Pozn. - poznámka

Prof. - profesor

Tzv. – takzvanou

Např. – například

Tzn. – to znamená

Sv. - svatý

Úvod

Již při výběru práce jsem věděl, že rozsah takového tématu, jakým je období osvícenství, a to z hlediska náboženského, nebude možné vtěsnat do standardních parametrů pro diplomovou práci. Zaměřil jsem se na působení osvícenství na jednotlivé církve, na působení církvi na právě se šířící osvícenství a na vládní systémy působící a ovlivňující jak církve, tak i osvícenství. Snažil jsem se svou práci omezit na Evropu a pak zvláště na České království, ale nešlo se vyhnout zmínce o zámoří, kde mnohé řády a konfesijní směry působily a někde působí dodnes, protože jde o důležité informace o utváření pohledu na ně a na jejich činnost v tomto období. Církevní život po několik století určoval řád Evropy, která jej přijímala. V časech nadcházejícího osvícenství nabyl na důležitosti rozum, který byl do té doby přijímán pouze s ohledem na církevní učení. Nyní nastal věk rozumu, se kterým se muselo církevní učení i křesťané samotní vypořádat.

Diplomová práce je psaná metodou syntézy. Práce samotná je rozdělena na tři hlavní kapitoly. První kapitola popisuje dějinný průběh událostí, nejprve z pohledu panovníků, kteří převážně v době 18. století vládli nebo působili na české země svým panováním, svými nařízeními a výnosy. To je rozděleno podle časových úseků vlády panovníků do jednotlivých podkapitol. Ve druhé kapitole je vysvětlen pojem osvícenství a jsou zde představeny hlavní osobnosti žijící v tomto období či působící na osvícenství soutěžící s barokem, jako jsou Leibniz, Wolff, Muratori, ale i čeští Seibt, Kindermann, Stepling či Voigt. Tato kapitola je rozdělena do podkapitol, které se rozvádí do více podkapitol se zaměřením na české osvícenství. Poslední kapitola reflektuje, jakým způsobem osvícenství působilo na církve a řády působící na historickém území Čech a Moravy.

Nejvíce citovaní autoři, které jsem využil při tvorbě své diplomové práce, byli Eduard Winter, Jiří Mikulec nebo Ivana Čornejová.

1. Čeští panovníci počátků osvícenství

1.1 Karel VI.

Karel VI., který se narodil roku 1685 jako druhý syn císaře Leopolda I.¹ Habsburské panství se po třicetileté válce nalézalo ve strašlivém stavu, a přesto se opět muselo zbrojit proti Ludvíku XIV., králi Francie vládnoucímu mezi léty 1643-1715. K tomu přibýly konflikty s tureckými vojsky, která pronikla až ke slovenským Novým Zámkům, odkud jejich rychlé jezdecké oddíly prováděly výpady na Moravu a do Slezska, odkud odvedly do otroctví na 40000 křesťanů. Císař Leopold I. sice dokázal nad tureckými vojsky zvítězit, ale aby Turci přestali s útoky, musel podstoupit Sedmihradsko a část Uher. Proti takové mírové smlouvě se zdvihla lavina protestů od uherské šlechty a opět musela císařská armáda zasahovat. Francouzi v této válce neuspěli, ale přesto začal francouzský Ludvík XIV. obsazovat západní území Svaté říše římské, využil k takovému činu Osmanskou říši, se kterou se dohodl na dalších útocích. Turkům se plán zalíbil a se svou dvousttisícovou armádou vtrhli k Vídni. Papež Inocenc XI. však nechtěl jen nečinně přihlížet, jak největší a nejsilnější baštu katolického křesťanství potupně dobývají nevěřící. Díky diplomacii zajistil finance a posilu císaři Leopoldu I. v podobě armády polského krále Jana III. Sobieského, bavorského a saského kurfiřta, markraběte bádenského a knížete lotrinského. Vítězství u Vídně znamenalo přelom v pozicích moci a Habsburkové opět získali vítězství na svou stranu a díky těmto úspěchům se k Rakousku a Polsku brzy přidaly Benátky s Pruskem a Ruskem. Karel VI. vyrůstal v období velké moci Rakouska, ke kterému byly přičleněny další země. Habsburkové rozšířili panství o celé Uhry, Sedmihradsko, Chorvatsko a velkou část Slavonska. Po těchto úspěších Habsburkové sledovali své vlastní dynastické zájmy a přesto, že jejich spojenci svých cílů nedosáhli, uzavřeli s osmanskou říší příměří s odůvodněním, že jejich finanční situace je krizová.² Skutečná příčina byla však někde úplně jinde, španělský král Karel II. byl bezdětný a celá Evropa sledovala, komu bude odkázána jeho země, která

---

¹ Po téměř půlstoletí vládl ve všech zemích habsburské monarchie, a tedy i v českých zemích Leopold I. Leopold po sobě zanechal dva syny. Starší z nich, pokřtěný jako Joseph Ignaz Johann Eustach, byl předurčen, aby se pod jménem Josef I. po otci ujal středoevropských trůnů. Léta vlády císaře a krále Josefa I. tvořila sice krátkou, ale nikoli nepodstatnou kapitolu českých dějin. Josef I. ještě na sklonku vlády svého otce vytvořil vlastní dvůr; na němž se shromažďovali reformně smýšlející šlechtici a odborníci. Smrt císaře Josefa I. přišla nečekaně. V pátek 17. dubna dopoledne Josef I. zemřel a 20. ho uložili k poslednímu odpočinku v kapucínské kryptě ve Vídni. - VONDRA, Roman. *České země v letech 1705-1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. 1. vyd. Praha: Libri, 2010, s. 32-40. ISBN 978-80-7277-448-7. (Nadále pouze *České země v letech 1705-1792*).

² Pro pochopení: Jakýkoli válečný konflikt způsobil každé zemi obrovské finanční výdaje (pozn. autora)

už tak byla rozebírána Anglií a Francií a Karel II. nedokázal takovému rozpadu bránit. V obavách o porušení křehké evropské rovnováhy se Francie, Anglie a Nizozemí už dříve dohodly na rozdělení španělského dědictví mezi potomky Karlových švagrů, francouzského „krále Slunce“ Ludvíka XIV. a císaře Leopolda I. Ale chtivý Leopold vyžadoval celé dědictví pro sebe, protože by se tím Francie ocitla v úplném sevření, dohodl se s umírajícím Karlem II., že celé své dědictví přenechá vnukovi Ludvíka XIV., Filipovi z Ajnou. Když španělský král zemřel, vešla ve známost jeho závěť a v celé Evropě se utvořila *protifrancouzská Velká aliance*³. Francie zůstala podporována pouze Bavorskem. Tato závěť odstartovala evropskou válku nazývanou také *Válka o španělské dědictví*, která začala roku 1701 a ještě, než skončila, zemřel roku 1705 císař Leopold I. Po něm nastoupil na císařský trůn jeho syn Josef I., ten císařem dlouho nebyl, neboť zemřel ještě v období této války o španělské dědictví. Ta skončila až roku 1714 habsburským vítězstvím.⁴ Karel VI. byl v té době dvaceti šestiletý mladý muž. Počítal s narozením mužského potomka, avšak pro zajištění možného nástupnictví i pro své dcery, začal s opatřeními pro všeobecné uznání *pragmatické sankce*⁵, tedy alespoň její části, která se týkala nedělitelnosti říše a ženské následnictví, pokud by se mužského potomka nedočkal. V roce 1720 přijaly pragmatickou sankci Čechy. Karel VI. však byl katolickým císařem, který chtěl pokračovat ve vynucované rekatolizaci vůči jiné konfesi, než byla katolická, na které stavěl své státnické zájmy. Protože na počátku 18. století docházelo k obnovení evangelického života, vystupoval Karel VI. proti veškeré takovéto nekatolické propagandě, která se šířila po českých i rakouských zemích. Za vlády Karla VI. opět probíhal rekatolizační proces, započatý po bitvě na Bílé hoře, který mnozí měli za ukončený. Nové pronásledování započaté kolem roku 1721 a vedené s velkou

---

³ Sdružující habsburskou monarchii, Anglii a Nizozemí, k nimž se postupně připojilo Prusko, většina říšských knížat, Dánsko, Portugalsko a Savojsko.

⁴ Úplný klid zbraní ovšem nezavládl po roce 1714 ani na jihozápadě Evropy. Zdroj nestability zde představovalo Španělsko. Filip V. příliš nepanoval a energická královna Alžběta Farnese nechávala řízení státu na radikálním ministrovi, kardinálu Giuliovi Alberonim, který snil o obnově panství v Evropě v rozsahu z dob španělských Habsburků. - *České země v letech 1705-1792*, s. 47.

⁵ Pragmatická sankce umožnila ženskému potomstvu dynastie, aby dědilo, nebude-li mužských potomků. Karel VI. měl kromě syna, který zemřel v nejtělejší věku, tři dcery: Marii Terezii, Marii Annu, později manželku nepřítelů úspěšného vojevůdce tereziánské éry Karla Lotrinského, a Marii Amalii. Podle zásady prvorozenství, kterou pragmatická sankce proklamovala i pro ženské potomstvo, dědila nejstarší Marie Terezie. Co umožnila pragmatická sankce Marii Terezii, bylo ovšem něco jiného: Marie Terezie měla nastoupit - a také nastoupila - na trůn svých předků jako skutečná vladárka a panovnice; vládla například v Čechách stejnou mocí, jakou tu vždy panovali čeští králové, její předchůdci a předkové. - URFUS, Valentin .19.4.1713: *pragmatická sankce : rodný list Podunajské monarchie*. Praha: Havran, 2002. Dny, které tvořily české dějiny, s. 18. ISBN 80-86515-11-7.

razancí nebylo tak kruté jako dříve, rozdíl byl v tom, že heretiky již nikdo *nepopravoval*⁶, ale byli odváděni na nucené práce, někdy i na doživotí. Když použijeme jistou nadsázku, můžeme říct, že si Karel VI. svých pracovních sil více považoval než jeho předchůdci. Ač v době rekatolizace spolupracoval panovník s církví ruku v ruce, objevovaly se třecí plochy, které už symbolizovaly nemožnost budoucí spolupráce těchto dvou institucí. Ve dvacátých a třicátých letech vrcholil zájem panovníka o ustanovení světské moci v soudních záležitostech. Lidé, kteří čelili obvinění z kacířství, byli nyní nově vyšetřováni pražským apelačním soudem i přes námitky pražského arcibiskupa a olomouckého biskupa. Patent císaře Karla VI. ze dne 24. října 1721 totiž předal vyšetřování kacířů do jurisdikce světských úřadů a soudů na základě hrdelního řádu z roku 1707. Ve druhé polovině dvacátých let 18. století se při vyšetřování proti nekatolíkům ustálila praxe, že státní úřady zadržovaly podezřelé, světské soudy prováděly výslech a církevní instituce zkoumala povahu hereze. Obyvatelé říše nechtěli pobývat v zemích, kde byli pronásledováni, chtěli žít v míru, každý se svým přesvědčením, proto utíkali do Saska a Pruska, kde byla oproti jejich bývalým domovinám vyloženě svoboda. Jedna taková migrační vlna založila Ochránov i novou církev obnovenou Jednotu bratrskou. Těmito státními zákroky sice byl snížen počet nekatolíků, ale netrvalo dlouho a po roce 1710 působením pietismu zase velmi ožil protestantismus, zejména v krajích teprve nedávno obrácených. Karel VI. i přes svou barokně katolickou odevzdanost nenechal odsuzovat nekatolíky katolickými institucemi, ale náleželi pod světský soud, který je nyní již nestínal nebo nevyháněl ze země, ale předepsaná roční dávka nucených prací byla určitou výchovnou lekcí. To už byl velký krok kupředu i od panovníka, který ve svých zemích stále neuznával svobodnou volbu náboženství.

1.1.1 Pragmatická sankce

Když císař Karel VI. pochopil, že se mužského potomka nedočká, musel přijmout možnost nástupnictví své dcery Marie Terezie. Aby její dědická posloupnost byla právně podepřená, snažil se jí zajistit nařízením, ke kterému by se přihlásily všechny země říše Římské. Takové nařízení bylo v mnohých ohledech jisté i v jeho době dosti rozporuplné, neboť při snaze o zplnomocnění pragmatické sankce nebylo Karlu VI. ani třicet let. Je minimálně dosti

---

⁶ Podle nařízení Josefa I. o hrdelních soudech z roku 1711 byl na přiznání se k nekatolické náboženství ustanoven trest smrti. Karel VI. změnil v daleké většině trest smrti na nucené práce. Po trojnásobném odsouzení na nucené práce, vždy po jednom roku, bylo apelačním soudem nařízeno dopravení takových tvrdohlavců k doživotní práci na galejích. – WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu: [náboženské zápolení dvou národů]*. Ladislav Kuncíř, 1940, s. 163. (Nadále pouze *Tisíc let duchovního zápasu*).

podivné, že v tomto věku nabyt přesvědčení, že se mu další syn nenarodí. Nebyl to vůbec snadný úkol, musel přesvědčit celou habsburskou monarchii, že jsou jeho požadavky právně v pořádku. Proto jako poslední Habsburk mužského pokolení nechal vydat dne 19. dubna 1713 *pragmatickou sankci*⁷, poslední, protože jeho jediný syn Leopold Josef zemřel v dětském věku. České království, jakožto jedna z dědičných zemí využilo tento okamžik, kdy císař potřeboval něco od nich a žádaly ho na oplátku, aby se nechal korunovat českým králem. Ten tak učinil a získal za to ještě nemalý příspěvek a obě dvě strany byly spokojené. Císař měl souhlas jedné země a Čechy měly krále. Pragmatická sankce je dle mého mínění velice zvláštní záležitost, čistě z biologického hlediska. Proč se mladý císař, který do té doby zplodil několik dětí (nemohlo být pochyb o tom, že jsou se svou manželkou plodní), nabyt dojmu, že se dalšího mužského potomka nedočká? Možná nevěděl, zda vůbec nějakého potomka mítí bude. Pokud si někdo v mladickém věku začíná zařizovat možnost vlády pro svou dceru, která ještě ani nebyla na světě, znamená to, dle mého mínění, že si sám není jistý, zda je plodný.

1.1.2 Potlačení nekatolíků

Jednou z největších náboženských vzpour nekatolíků za vlády Karla VI. bylo povstání na opočenském panství. To bylo ve vlastnictví rodu Colloredů. Tím, kdo rebelii spustil, byl kazatel Jan Liberda⁸ a právě díky němu se v září postavili nekatolíci na Opočensku proti katolickému vnučování. Žádali si náboženské osvobození tak, až muselo na panství Colloredů táhnout vojsko a nekatolíci byli opět násilně přivedeni na katolickou víru. Lidé byli odsouzeni k vězení, nuceným pracím a nebo se vojsko nastěhovalo k lidem do jejich domovů, jako tomu bylo před sto lety v době nucené rekatolizace běžné. Nakonec se násilně konvertování nekatolíci dragonádě podřídili, protože je jasné, že pokud bylo vojsko nastěhováno do nějakého obydlí, nejen že vyjíдалo potravu obyvatel domu, ničilo vybavení domácnosti, ale muži byli psychicky a fyzicky týráni a ženy znásilňovány. Není se potom

---

⁷ Pragmatická sankce umožnila ženskému potomstvu dynastie, aby dědilo, nebude-li mužských potomků. Karel VI. měl kromě syna, který zemřel v nejtělejší věku, tři dcery: Marii Terezii, Marii Annu, později manželku nepříteli úspěšného vojevůdce tereziánské éry Karla Lotrinského, a Marii Amalii. Podle zásady prvorozenství, kterou pragmatická sankce proklamovala i pro ženské potomstvo, dědila nejstarší, Marie Terezie. Co umožnila pragmatická sankce Marii Terezii, bylo ovšem něco jiného: Marie Terezie měla nastoupit - a také nastoupila - na trůn svých předků jako skutečná vladařka a panovnice; vládla například v Čechách stejnou mocí, jakou tu vždy panovali čeští králové, její předchůdci a předkové.

⁸ Liberda patřil mezi nejvýznačnější myslitele hornolužických bratří a proslul spisy jako *Klíč Davidův* a *Pravidélka hennersdorfská*. Ze saské Lužice pronikal Liberda často na území Čech, aby pro starou víru předků získával nové stoupence v domovině svého původu. - *České země v letech 1705-1792*, s. 61.

čemu divit, že se mnoho nekatolíků rychle navrátilo do náruče katolické církve, i když mnohdy jen povrchně.

1.2 Marie Terezie

Rok 1740 se stal přelomovým, neboť proběhla změna na pruském trůnu, kde bojovného Bedřicha Viléma I. vystřídal jeho syn Fridrich II. (česky Bedřich – pozn. autora), dne 17. srpna téhož roku byl zvolen nový papež Benedikt XIV. za zemřelého Klimenta XII., 17. října zemřela ruská carevna Anna a 20. října zemřel císař Karel VI., který sice zanechal své prvorozené dceři velmi rozšířené habsburské panství, ale také především velmi slabou finanční zásobu. Nový pruský král Fridrich II. nabídl mladé dědičce obchodní dohodu, že se bude přimlouvat za korunovaci jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského při volbě na říšský trůn, pokud mu přenechá Slezsko. Když jeho nabídku Marie Terezie nepřijala, přidal ke svému kurfiřtskému hlasu i peněžní odškodné, které tak dlouho navyšoval, až se vyšplhalo na dva miliony zlatých. Protože se královna nechtěla vzdát ani kousku svého dědictví, využil situace oslabeného Rakouska a s armádou vyrazil do Slezska, rka, že brání dědičné nároky Marie Terezie a pro celou řadu proběhlých změn ve vládnoucích strukturách Evropy nebylo nikoho, kdo by se Marie Terezie skutečně zastal. Rakouský spojenec Rusko byl vyřazen z mocenské politiky dědičným sporem o osiřelý carský trůn⁹. Takové jednání Pruska vzbudilo diplomatický protiútok Anglie, především útok hraběte von Neipperg Wilhelma Reinharda. Bedřich II. proti tomu získal spojení s Francouzi, kteří měli svůj zájem na oslabení habsburského rodu. Dalším nepřítelem se stali španělští a neapolští Bourboni s králem Sardinie Karlem Emanuele III. vévodou savojským. Důležitým krokem se stal manifest Karla Albrechta, který hlásal, že do Čech nepřichází jako nepřítel a koncem listopadu 1741 Bavoři, Sasové a Francouzi dobyli Prahu. A sám Karel Albrecht se 7. prosince prohlásil českým králem jako Karel III., své nároky odvozoval od svého sňatku s dcerou Josefa I. Marií Amálií Habsburskou a také od toho, že neuznal pragmatickou sankci vydanou císařem Karlem VI. Většina šlechty přešla do jeho služeb bez reptání, pouze malá část šlechticů odmítla¹⁰. Velikého významu nabyla korunovace Marie Terezie na královnu

---

⁹ Jež spojoval s habsburskou monarchií shodný zájem jak v otázce polského nástupnictví (1733-1735), tak i v momentě střetu s osmanskou říší (1735-1739). - BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Naďa PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 1999, s. 17. ISBN 80-718-5264-3. (nadále pouze *Velké dějiny zemí Koruny české*).

¹⁰ Dvorní rada Adam Filip hrabě Losi z Losinthalu, Josef Václav kníže z Lichtenštejna. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 20.

uherskou, která proběhla 25. června v Prešpurku v chrámu sv. Martina. Uherští stavové za jím přislíbená privilegia shromáždili na 40 000 vojáků. Pruská a saská vojska pronikla dále do Čech a na Moravu, čímž porušila *kleinschnellendorfskou konvenci*¹¹. Protože se zde chovala odporným způsobem, drancovala, ždímalma města a vesnice do posledního, odváděla lid do armády a v poslední řadě, co nemohla odnést nebo využít zničila, postavil se proti jejich stylu okupace samotný lid a bránil svou zemi spojený do hnutí odporu, které organizovala sama uherská královna Marie Terezie. Karel Alexandr Lotrinský vedl armádu proti Prusům pustošícím severovýchodní Čechy, ale díky nedisciplinovanosti a špatnému vybavení armády byl poražen a pro Habsburky to znamenalo jediné, začít vyjednávat o mírových podmínkách. Většina slezských knížectví s částí Opavska, Krnovska a hrabstvím kladským byla podstoupena Prusku¹² a za tento ústupek bylo uzavřeno příměří s Bedřichem II., polským králem a saským kurfiřtem Augustem III. Habsburské oddíly se mohly soustředit na bavorská a francouzská vojska, která nechala vyhladovět obklíčená ve městech už roku 1742, ale teprve dne 9. září 1743 bylo docíleno úplného přemožení cizích vojsk. Sardinský král Karel Emanuel III., přešel mezitím na stranu Marie Terezie a roku 1743 pomohl královninu vojsku přemoci španělskou armádu. Za tohoto válečného konfliktu se český šlechtický stav ukázal jako opravdu nesolidní, slaboduchý a toužící pouze po zachování svých privilegií, když ve třech stanovených termínech – 19. prosince 1741, 8. ledna a 8. února 1742 – holdovali králi Bavorovi zástupci 82 % šlechtických rodů z Čech a zplonomocněnci dalších 4,5 % rodů. Samozřejmě, že většinou takto jednali ve velké míře z obavy o své statky. Ale byli i jiní, kteří dokonce vstoupili do bavorského vojska a jiní zase

---

¹¹ Francouzsko-bavorské vojsko stálo v říjnu 1741 v Horních Rakousích. Na jejího nominálního vrchního velitele, bavorského kurfiřta Karla Albrechta naléhal pruský král, aby táhl na Vídeň. Francouzský vrchní velitel, maršál Charles Louis Fouquet vévoda de Belle-Isle naopak vyzýval k postupu na hlavní město Českého království. Kurfiřt si vybral druhou možnost, což Fridrich považoval za kardinální chybu, která byla podle něj příčinou pozdější porážky Bavorska. Pokud by Karel Albrecht dobyl Vídeň, výrazně by to posílilo jeho pozici. Místo toho se ale rozhodl obsadit Čechy, neboť se obával, že ho Sasové předběhnou. Jediný rakouský spojenec, britský král a hannoverský kurfiřt Jiří II., se zalekl druhé francouzské armády, jež překročila Rýn a ohrožovala Hannovera. Proto vyjednal s Francouzi neutralitu, jen aby své německé panství ušetřil válečných hrůz. Fridrich II. reagoval velmi popuzeně, protože se obešli bez jeho prostřednictví. Zároveň věděl o francouzském úsilí nedopustit ve střední Evropě posílení jakéhokoliv státu. Pruský král nechtěl, aby jeho země hrála úlohu francouzského satelitu. Byl zklamán, že Francouzi a Bavoři přerušili pochod na Vídeň a nedosáhli tak zásadního vítězství, nehodlal nést hlavní tíhu války na svých bedrech a dále potřeboval pro své jednotky odpočinek a vhodné zimní tábory. Proto využil dlouhodobého úsilí britské diplomacie o zprostředkování příměří mezi Pruskem a Rakouskem a 9. října se na zámku v Klein Schnellendorfu (Przydroże Małe) setkal s Neippergem. Podle ústní konvence Prusko získalo Dolní Slezsko a obě strany se zavázaly k příměří. Pruské armády se stáhly do zimních táborů. - *K analýze vojenského významu olomoucké pevnosti v období válek o rakouské dědictví a sedmileté války*, Jiří Borovský. 2015, s. 71-72.

¹² Na základě mírové smlouvy sjednané 11. června ve Vratislavi a ratifikované 28. července v Berlíně. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 22.

chtěli vzdorokráli usnadnit přístup do českých měst¹³. Korunovace Marie Terezie Walburga Amalie Christiany na českou královnu proběhla 12. května 1743 v Praze v chrámu sv. Víta, na korunovaci byl i její manžel František Štěpán Lotrinský. Marie Terezie chápala, že po opětovném získání Čech jí nehrozí, že zůstane chudou kněžnou. Na korunovaci i přes slavnostní přípravy spěchala, neboť dokazovala její legitimní práva k vládě nad Čechami. V době korunovačních oslav přišla zpráva, že královnino vojsko přimělo bavorské vojsko ke kapitulaci. A nakonec dne 26. června 1743 prohabsburská armáda, složená ze spojeneckých vojsk,¹⁴ zvítězila nad Francouzi. Diplomatické a vojenské úspěchy takové „*pragmatické aliance*“ vyvolaly obavy pruského krále Bedřicha II., kterému bylo jasné, že oblasti získané před několika okamžiky, může rychle ztratit. A proto v době, kdy bylo vojsko Marie Terezie zaměstnáno vojenskými operacemi v Itálii, vyrazil Bedřich II. z Pruska se 70 000 vojáky, snadno se zmocnil většiny Čech, protože zde zbylo jen pár tisíc vojáků a i přesto, že Bedřich prohlašoval, že přichází jménem Karla III., žádných projevů přivítání a loajality se nedočkal. Obyvatelstvo vyčerpané z několika let válek již nemělo důvod oslavovat příchod dalšího dobyvatele. Proto obyvatelstvo, kterému se nepodařilo uprchnout, poskytovalo rekruty, potravu a dobytek jen pod nejbrutálnějším nátlakem. V té době se v Čechách objevila habsburská polní armáda, ke které se připojil i spojenecký saský sbor. Taktickými, partyzánskými manévry vypudili Prusy z Čech a zbídačené obyvatelstvo se všemožně snažilo pomoci přichozí armádě k vítězství. Prohra pruského vojska vytvořila z nároků Karla VII. pouze zbožné přání a po jeho smrti dne 20. ledna 1745 otevřela možnost mírových jednání mezi jeho synem Maxmiliánem Josefem a českou a uherskou královnou Marií Terezií a v dubnu téhož roku došlo k uzavření smlouvy, ve které se Bavorsko vzdává všech požadavků na císařský titul a na rakouské dědictví. Díky všem vítězstvím a úspěchům považovala habsburská strana vratislavskou mírovou smlouvu na anulovanou, neboť ji porušil pruský král Bedřich II., když podruhé vpadl do Čech. Tato bojová nálada se rychle vytratila poté, co Bedřich II. porazil vojska Marie Terezie u Hohenfriedbergu. Poražení museli opustit Slezsko a vítězná pruská armáda je pronásledovala až k Hradci Králové, kde se na čas opevnila a okupovala celé okolí. Později tuto pozici musela pruská armáda opustit, pravděpodobně z důvodu volby císaře, kterým byl 13. září 1745 ve Frankfurtu nad Mohanem

---

¹³ Jan František z Kaisersteinu, Josef František z Vrbna, František Ferdinand Novohradský z Kolovrat, Šebestián Künigl a Jan Václav Lassage-Paradis, jenž jako novoměstský hejtman navrhoval vydání pražských měst kurfiřtovým vojákům bez boje. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 21.

¹⁴ Armáda složená z britských, holandských, říšských a habsbursko-lotrinských jednotek. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 30.

zvolen František Štěpán Lotrinský, manžel české a uherské královny Marie Terezie. O tři týdny později byl korunován na císaře Svaté říše římské jako František I. Pruská armáda dokázala opět ukázat své vojenské dovednosti a porazit saské vojsko polního maršála Friedricha Augusta hraběte Rutowského, dále zničit poslední zbytky odporu před sídelním městem saských kurfiřtů Drážďanami. Zde byla také sepsána roku 1745 již třetí mírová smlouva s Pruskem, která potvrzovala Bedřichu II. držbu Slezska a Kladska za to, že uzná Františka I. za právoplatného císaře Svaté říše římské. Byla přidána klausule, obnovující nárok na zabraná území, pokud by pruský král v budoucnosti napadl habsburskou monarchii, Rusko, Polsko nebo Sasko. Celý několikaletý konflikt o habsburské dědictví se blížil do závěrečné fáze, ale až po vypořádání se s Francií, proto se válečné akce přesunuly ze střední Evropy více na západ, do severní Itálie a do Rakouského Nizozemí. Velká Británie unavená dlouhým vojenským vytížením spolu s Nizozemím vyslala diplomaty k podepsání předběžné mírové dohody, ta byla stvrzena v dubnu roku 1748 v Cáchách. Habsburská strana se bránila podepsat pro ni takto nevýhodnou mírovou dohodu, a tak k podpisu *Cášského míru*¹⁵ došlo až 18. října 1748. Tímto několikaletým obrovským celoevropským válečným sporem bylo dosaženo konce válek o dědictví habsburské monarchie. Celkové náklady na válku o dědictví rakouské (1740-1748) ve výši zhruba 432 milionů zlatých pak přivedly státní finance na pokraj zhroucení. Nadále musela být udržována armáda, jejíž počet byl 100 000 a náklady na udržování takového kolosu přesahovaly 14 milionů zlatých ročně.¹⁶

1.2.1 Sedmiletá válka

Právě po válce o rakouské dědictví Marie Terezie poznala, jak je její armáda zanedbaná a nevyycvičená. Proto se pustila po roce 1748 do reform, kterými omezila vliv stavů na financování armády, verbování rekrutů zemskými stavy a převedla veškerou péči o vojsko na stát. Působení státu bylo ve všech sférách péče¹⁷, ale i užívání. Protože bylo habsburské panství rozděleno do mnoha národů a mnoha zemí, chtěla Marie Terezie zamezit tomu, aby

---

¹⁵ Cášská ujednání nejen garantovala ustanovení drážďanské mírové smlouvy z prosince 1745 i odstoupení západní části Lombardie sardinskému království, nýbrž oddělovala od habsburských držav v Itálii ještě Parmu, Piacenzu a Guastallu, z nichž bylo vytvořeno panství pro prince Filipa, druhorozeného syna španělského krále Filipa V. z druhého manželství. Na druhé straně Francie musela vyklidit obsazené části Rakouského Nizozemí a britských koloniálních držav v Indii. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 33.

¹⁶ Na Čechy připadalo 5 270 000, na Moravu 1 856 000 a na Rakouské Slezsko 245 000 zlatých. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 45.

¹⁷ Výcvik, verbování, výstroj, odborná příprava, zásobování armády ...

se důstojníci cítili vázaní na svůj národ, ale chtěla, aby se cítili býti součástí impéria – voják a především důstojník nenáležel národu, ale nadnárodnímu stavu. Protože byla státní kasa takto vyčerpávána, tím se myslí financováním armády, která byla pouze živena a k tomu přibyla vzpomínka na ztrátu části Slezska a Kladska, dohodla se Marie Terezie se všemi členy *tajné konference*¹⁸, že nelze dále působit bez zpětného nabytí těchto panství. K tomu, aby byla možná nová konfrontace s Pruskem, bylo velmi důležité zajistit si úplnější diplomatické zajištění. Taková dohoda přišla v podobě aliance s Francií¹⁹ s bourbonským trůnem. Marie Terezie věděla, že pokud bude bojovat po boku Anglie, nikdy svých požadavků od Francie nedosáhne bez boje a k tomu Anglie nebyla nikdy takový spojenec, aby nebojovala za zájmy svého habsburského spojence. K tomu rozhodnutí přispěla sama Velká Británie, když požadovala po habsburské monarchii ochranu Hannovera, aniž by byla ochotná podpořit požadavky na navrácení území ztracených za války o dědictví rakouské. Taková diplomatická proměna, kdy se vyměnily spojenecké strany, se nazývá *diplomatická revoluce*. Prusko, které s obavou sledovalo sblížení Ruska, habsburské monarchie a Francie přijalo úkol na obranu Hannoveru a roku 1756 Prusové uzavřeli *westminsterské konvence*²⁰ s Velkou Británií. Pruský král Bedřich II. měl velkou snahu prosadit své tvrzení, že *vídeňský dvůr usiluje o potlačení evangelických vyznání a o omezení politických práv říšských knížat na úroveň českých hrabat*²¹, ale nesetkal se s pochopením, naopak se proti takovému jednání postavila s výjimkou několika států²² celá římská říše a to i s některými protestantskými suverény, jako byl švédský král Adolf Fridrich²³. Takže nakonec při tomto nově vzniklém ozbrojeném konfliktu proti sobě stály Velká Británie, Prusko a Portugalsko na jedné straně a na druhé straně Svatá říše římská, Francie, Švédsko, Rusko. Polský král a saský kurfiřt si zajistil neutrální pozici, ale svolil habsburským a ruským armádám k využití vojenských útočných manévrů proti Prusku na svém území. Pruský král Bedřich II. v této situaci viděl jako jedinou možnost vyrazit ihned do útoku a přenést válku do Čech, než by ji říše římská přivedla do Slezska a následně do Pruska. Tak se stalo, že se dne 6. května 1757 střetla pruská armáda s císařsko-královskou armádou

---

¹⁸ Nejužší společenství plánující státní politiku. Jedním z členů byl například hrabě Kounic.

¹⁹ Byla si natolik vědoma důležitosti, že vstoupila v písemný kontakt s oficiální metrosou francouzského krále Ludvíka XV., markýzou Jeanne de Pompadour. - *Velké dějiny země Koruny české*, s. 53.

²⁰ Dne 16. ledna byla uzavřena britsko – pruská neutralitní tzv. westminsterská konvence. - STELLNER, František. *Sedmiletá válka v Evropě*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000, s. 66. Historická řada (Libri). ISBN 80-7277-010-1.

²¹ *Velké dějiny země Koruny české*, s. 55.

²² Hannover.

²³ Ten byl současně i vládcem části Pomořan.

v bitvě u Štěrbohol, kde císařští byli poraženi a museli ustoupit do samotného pražského města. Ale očekávaný postup Prusů zastavila jejich drtivá porážka u Kolína dne 18. června 1757 císařsko-královským vojskem vedeným polním maršálem Leopoldem hrabětem Daunem. V první polovině roku 1757 dospěla francouzská a rakouská diplomacie ne k neutrální dohodě, ale dokonce ke spojenecké dohodě, ve které se Francie zavázala dodat Rakousku 100 000 vojáků a 1 000 000 zlatých měsíčně. Celá prorakouská aliance postupovala rázným krokem k vítězství, co ale chybělo, byla jednotná koordinace válečných operací následovaná dohodami spojenců s nepřáteli²⁴. Přes takové dohadování bylo Prusko oslabeno a obyvatelstvo Slezska se již dávno smířilo s návratem jejich země mezi země Koruny české, ba co více, aby královna Marie Terezie rozptýlila pochybnosti obyvatel Slezska nechala pro ně vydat patent zajišťující jim svobodu vyznání. V takovou se ukázala skutečná motivace pruského krále Bedřicha II., který zaútočil v zimním období, kdy vojska převážně setrvala v zimních leženích. S tímto narychlo sestaveným vojskem napadl mnohem silnější armádu Karla Alexandra Lotrinského u Leuthenu a rakouskou armádu ze země vyhnal. Roku 1759 se Prusko ocitlo ve strašlivé situaci, když i se svými spojenci bylo schopno sestavit pouze nadpoloviční počet vojáků, než měla armáda protipruské aliance²⁵. Došlo ke zvratu, když téhož roku dne 12. srpna utrpěla armáda Bedřicha II. zničující porážku od ruského maršála Pjotra hraběte Saltykovova a polního maršálka Laudona v bitvě u Kunersdorfu. Po této porážce se ruská armáda ani nepohnula, dokonce zde i přezimovala, což velmi pomohlo pruskému králi, který by další její útok pravděpodobně nezastavil. Za co mohl být také velmi vděčný, byla vítězství jeho spojence Anglie v zámoří, díky kterým se vyrovnaly mísky vah za neúspěchy v Evropě. Bedřich II. chtěl využít tohoto stavu a nabídl zahájení mírových jednání. To nebylo prorakouskou stranou přijatelné, dokud nebude navraceno Slezsko a Kladsko. Dokonce došlo ještě k utužení spojení svatbou mezi následníkem trůnu Josefem a princeznou Izabelou parmskou, vnučkou francouzského krále Ludvíka XV. Aby zabránil spojení carské a císařské armády, vyrazil Bedřich II. do Slezska, kde na jeho nepočtenou skupinku 30 000 mužů již čekalo na 90 000 císařských vojáků, ke kterým se měli přidat Rusové. Prusové však v noci opustili tábor a v časných ranních hodinách 15. srpna způsobili porážku izolovanému Laudonovu vojsku. Později získal nazpět i převážnou část zabraných území. Mezitím se v Anglii měnily pozice. Zemřel anglický král

---

²⁴ Tak například Francouzi nevyužili svého úspěchu u Hastenbecku a již počátkem září 1757 uzavřeli se spojenci Pruska příměří v Kloster Zeven. A Rusové se dokonce po vítězství nad Prusy u Gross Jägersdorfu ve Východním Prusku koncem srpna dali na ústup. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 56.

²⁵ 200 000 mužů ve zbrani proti 340 000 vojáků protipruské koalice. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 60.

Jiří II. a nebylo jisté, že jeho vnuk Jiří III. bude chtít pokračovat ve spojení s Prusy. Maršál císařských vojsk dostal nyní nové rozkazy, již se neměla pozornost směřovat nikam jinam než na Slezsko. A vojska polního zbrojmistra Laudona vtrhla do Slezska a dobyla 1. září Svídnici. V Anglii se ukázalo, že již nikdo nestojí o vyplácení podpor Prusku a když byla dobytá i pomoranská pevnost Kolobřeh roku 1761 ruskými vojsky, zdála se prohra Pruska v této válce neodvratitelná. Pomoc Prusku přispěchala v podobě úmrtí v ruském domě. Zemřela carevna Alžběta a nový car Petr III. už na počátku roku 1762 uzavřel s Pruskem separátní mírovou smlouvu a v květnu přiměl Švédsko k následování svého jednání. Petr III. však nestačil ani shlédnout vliv svých činů, neboť byl několik měsíců poté zbaven vlády a zavražděn. V čele Ruska stanula carevna Kateřina II., která původní spojení s Rakouskem ke škodě habsburského domu neobnovila. Odchodem Ruska a Švédska z prorakouské aliance se změnil poměr sil na bojišti. Slezsko bylo opět dobyt Prusy, kteří později opět řádili v Čechách a vypálili několik měst mezi nimi Hradec Králové, Most a Žatec. Dne 10. února 1763 byla v Paříži podepsána mírová smlouva mezi Francií a Španělskem s Velkou Británií a Portugalskem. Britové sice navrátili poměrně velkou část Španělsku, ale o to menší část kolonií navrátili Francii a díky nově nabytým koloniím jen upevnili svou pozici jako koloniální velmoci. Dne 15. února, jen pár dní od uzavření míru v Paříži, byl nedaleko Lipska uzavřen *Hubertusburský mír*²⁶ mezi habsburskou monarchií, Pruskem a Saskem. Základem této smlouvy bylo, že má být nastaven *status ante quem* (*stav před tímto*) jako v roce 1756. Slezsko a Kladsko tak zůstaly zachovány Prusku, které naopak plně respektovalo suverenitu Saska a pruský král Bedřich II. v tajném dodatku přislíbil kurfiřtský hlas arcivévodovi Josefovi, prvorozenému synu Františka I. a Marie Terezie. Touto celkovou vládní strategií bylo připraveno o život více než 30 000 mužů a 110 000 jich bylo raněno, z toho mnozí jistě na zranění zemřeli, to vše počítáno pouze z vojska císařské armády. Státní dluh během války vzrostl na trojnásobek. Celá sedmiletá válka byla pouhá jatka vyvolaná sporem o území, která později stejně připadla zemi, která je měla v držení na počátku válečného konfliktu. Tisíce nebohých mužů povoláných do války bojovalo a umíralo jen pro tři zbytečná slova *status ante quem*. Naprosto zbytečná válka.

1.2.2 Rekatolizační snahy

---

²⁶ Název odvozen od záměčku, kde byl mír podepsán, Hubertusburg.

Po smrti svého manžela, císaře Františka I., nechala dne 19. srpna 1765 Marie Terezie vyhlásit synovo spoluvladařství v zemích habsburské monarchie, čímž nastalo 15 let trvající období jakési zvláštní spoluvlády císařovny-matky a jejího syna. Je zvláštním úkazem, že za římského císaře zvolený Josef II. neměl rozhodovací pravomoc a jeho spoluvladařství nechala vyhlásit právě Marie Terezie, která by jej mohla vyhlásit vlastně jen v Čechách a Uhrách, kde byla královnou. Samozřejmě je jisté, že jej chtěla uchránit před tím, co sama zažila na počátku své vlády a to, že nezkušená, vládnutí neznalá musela sama řešit problémy spojené se svým dědictvím Svatou říší římskou. Po patnáctileté spoluvládě 20. listopadu 1780 Marie Terezie zemřela a Josef II. se stal jejím nástupcem i přes tu překážku, že vlastně nikdy císařovna nebyla, takže nemohla nikdy synovo spoluvladařství vyhlásit, a císař Josef II. nikdy nemohl být jejím právoplatným nástupcem ve vládě jako takové, pouze v zemích, kde byla královnou, které po ní zdědil. Marie Terezie trpěla velkým nepřátelstvím vůči nekatolickým konfesím a židům²⁷, ačkoliv byla narozena v 18. století, stále ještě byla člověkem barokním, pochopila však, že je nutné jít s dobou pokroku a později za spoluvlády svého syna, že nadále není žádoucí nekatolíky pronásledovat. Její neskrývaná loajalita ke katolické církvi nebyla z důvodu vlastního náboženského přesvědčení, ale z důvodů politických. Odvozují tak, že Marie Terezie nevěřila, že by nekatolické skupiny prováděly čarodějnické praktiky, na které samotná nevěřila, a proto bylo později zřízeno oddělení pro věci církevní, které se snažilo zrušit inkvizici samotnou. Procesy proti nekatolíkům mají důvod někde jinde. Před Sedmiletou válkou byli pravidelně podporováni evangelíci pruským králem Bedřichem II., který sám ve své zemi měl nastavené protestantské náboženství jako hlavní vyznání, proto byli k hraničním přechodům vysíláni kontroloři, kteří zabavovali zakázané knihy. Tato opatření měla svoji logiku, neboť existují důkazy, že pruská vojska v prvních letech sedmileté války šířila na obsazeném území Čech a Moravy nekatolické knihy.²⁸

1.2.3 Církevní reformy

Roku 1753 rozhodl papež Benedikt XIV. na žádost Marie Terezie o snížení počtu zasvěcených svátků a přijal jej s odůvodněním boje proti zahálce a potřeby zvýšení počtu

---

²⁷ Židé měli pobyt ve Vídni zakázaný. - KADLEC, Jaroslav. Přehled českých církevních dějin 2. Praha: ZVON, 1991. ISBN 80-7113-003-6. s. 155

²⁸ *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 80.

dnů, kdy mohou lidé obdělávat svá pole, proto z nich udělal *polosvátky*²⁹. To ale problém neřešilo, samotný počet svátků zredukoval až papež Klement XIV., když o něco navýšil počet zasvěcených svátků, oproti tomu zrušil polosvátky úplně. Tímto způsobem se snížil počet svátků na osmnáct. V březnu roku 1755 Marie Terezie vydala písemné rozhodnutí, podle kterého směl exorcista počít s vymítáním ďábla až po kontrole krajského fyzika (lékaře), že se nejedná o podvod. Něco takového do té doby bylo nemyslitelné. Od let sedmdesátých nemohli duchovní být uváděni jako svědci v závěti laiků a movitý majetek zesnulých duchovních se nesměl odvážet ze země. Od roku 1767 se stalo nemožné založit nový klášter a vstoupit do kláštera mohl jen ten, kdo dosáhl věku 24 let, oproti dřívějším 21 letům, a to ještě neznamenal, že se adept vstupu do řádu dočkal, protože se vytvořily pevné počty členů v komunitách, takže někdy musel čekat mnoho let, až se pro něj uvolní místo. To vše mělo zabránit úniku financí ze země, které odtud odváděli žebravé řády v podobě almužen. Všechny teologický tisk musel projít censurou laiků. Nejzásadnějším bodem byla povinnost oficiálního přiznání veškerých příjmů k nejvyššímu úřednímu schválení. Po roce 1620, byla přiznána částka ze solní daně na zlepšení duchovní péče v Čechách. Po zjištění, že *Kongregace pro šíření víry* odvádí tyto peníze do zemí, kde je křesťanů pomálu, nechala od roku 1770 spravovat důchody ze solní pokladny pražského arcibiskupa s biskupy královéhradeckým a litoměřickým, pouze pro českou duchovní péči bez ohledu na názor kurie.

1.2.4 Školské reformy

V roce 1753 vydala Marie Terezie příkaz k reformě studií humanistických a právnických. Na *Therezianu*³⁰ byly prováděny až roku 1755. Filosofická studia zůstala dvouletá a dbalo se více na výuku etiky. V prvním roce se vyučoval úvod do filosofie, dále logika, metafyzika a matematika, ve druhém roce přírodověda, fyzika a etika. Právnická studia zůstala tříletá, ale vyučovala se také německá elokvence a říšské dějiny. Již od počátku se vyučovalo lenní právo a také právo rakouské, české a uherské.³¹ V takovém ústavu je krásně vidět, jak se systém školství postupně sekularizoval. Od roku 1774 se ve výuce humanitních studií objevily krásné vědy a úvod do výtvarných umění. Právnický kurz byl prodloužen ze tří na

---

²⁹ Které sice zavazovaly věřící k účasti na mši, ale po té bylo dovoleno pracovat. - MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013, s. 326. ISBN 978-80-247-3698-3.

³⁰ Tereziánská akademie ve Vídni.

³¹ CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 120-121. Česká historie. ISBN 978-80-7422-122-4.

čtyři roky a další nabízené předměty byly statistika, zemědělství a ekonomika. To však nebylo vše. Jednou z nejvýznamnějších reforem na sklonku vlády Marie Terezie se stala reforma základního školství, zakotvená ve Všeobecném školském řádu ze 6. prosince 1774. Ten byl platný až od roku 1775 a zaváděl všeobecnou školní docházku pro děti od 6 do 12 let. Díky reformě za několik málo desetiletí vymizela z českých zemí negramotnost, respektive klesla na mizivé procento.³² Školství v zemích řídily různé komise normálních škol, zvané též zemská školní komise, gymnazijní a studijní komise, vrchní školní ředitelství, které vzniklo přejmenováním komise normálních škol, studijní konsenzus, ze kterého vznikla ředitelství neboli direktoriáty, a to gymnazijní, filosofický, právní, lékařský a teologický. Celkově je možno říci, že o školství rozličných stupňů a typů se starala v zemích gubernia, kterým podléhali krajští školní komisaři.³³ Školské reformy Marie Terezie v této době byly revoluční, neboť změnily také způsob spravování škol. Církev se tyto reformy dotýkala stejnou měrou jako reformy prosazované v církvi samotné, neboť katolická církev spravovala a řídila školství v Čechách od bitvy na Bílé hoře. Nyní se vše mělo změnit, a to od 25. června 1752, kdy byl zřízen úřad studijních ředitelů. Po osmi letech začala působit ústřední dvorská studijní komise ve Vídni s podřízenými komisemi zemskými a zároveň se profesory pražské teologické fakulty stali poprvé po dlouhé době i nejezuité.³⁴ A počátkem 80. let 18. století nahradil slavnostní slib uchazečů o univerzitní studium, *tridentské vyznání víry*³⁵, takže mohli začít na univerzitách studovat i nekatolíci. Mezi roky 1763 až 1774 se na pražské univerzitě objevili laičtí pedagogové filosofie³⁶.

1.2.5 Právní reformy

---

³² *České země v letech 1705-1792*, s. 104.

³³ JANÁK, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 147. ISBN 80-7106-709-1.

³⁴ *Velké dějiny země Koruny české*, s. 77.

³⁵ *Věřím v jednoho Boha, Otce všemohoucího, Stvořitele nebe i země, všeho viditelného i neviditelného. I v jednoho Pána Ježíše Krista, Syna Božího jednorozeného a z Otce narozeného přede všemi věky: Boha z Boha, Světlo ze Světla, Boha pravého z Boha pravého, zplozeného, nestvořeného, jedné podstaty s Otcem, skrze něhož všechno je stvořeno. On pro nás lidi a pro naši spásu sestoupil s nebe a skrze Ducha svatého přijal tělo z Marie Panny a stal se člověkem. Byl za nás ukřižován za dnů Poncia Piláta, trpěl a byl pohřben. A třetího dne vstal z mrtvých podle Písma. A vstoupil do nebe, sedí po pravici Otce. A znovu přijde, ve slávě, soudit živé i mrtvé a jeho království bude bez konce. I v Ducha svatého, Pána a Dárce života, jenž z Otce i Syna vychází, s Otcem i Synem je zároveň uctíván a oslavován a mluvil ústy proroků. I v jednu svatou, všeobecnou a apoštolskou Církev. Vyznávám jeden křest na odpuštění hříchů. A očekávám vzkříšení mrtvých a život budoucího věku. Amen.* - *Iniunctum nobis*

³⁶ Karel Jindřich Seibt na katedře estetiky, pedagogiky a literatury, Josef Ignác Buček na katedře národohospodářských nauk, Jan Tadeáš Peithner na katedře montanistiky a mineralogie a František Lothar Ehemant na katedře dějepisu a výtvarného umění. - *Velké dějiny země Koruny české*, s. 78.

Od roku 1707 platil trestní zákoník Josefa I. *Constitutio criminalis Josephina*, ten byl určený pouze pro české země a spíše doplňoval stávající právní systém. To se změnilo vydáním nového zákoníku. Nejvýraznější reformou v oblasti práva za dobu vládnutí Marie Terezie bylo vydání *Constitutio criminalis thesiana*³⁷. V platnost vyšel k roku 1768 a byl platný pro Rakousko a Čechy. Marie Terezie v něm odstranila nejbrutálnější tresty, ale ponechala torturu. Ta dokonce byla definována jako hlavní výslechový prostředek³⁸. V samotném zákoníku je sepsáno a ilustrováno mnoho způsobů, jak vynutit na nějaké osobě pravdu, jaký mučící nástroj používat a po jakou dobu lze vyslýchaného mučit. Naštěstí si u dvora někteří osvícení myslitelé tuto kardinální chybu uvědomili a prosazovali odstranění mučení. Asi největší zásluhu na tom měl dvorní rada Josef Sonnenfels. Tento osvícený právník měl na císařovnu velký vliv a odhalil zřůdnost tehdejšího procesního práva v plné nahotě spisem *O odstranění tortury* z roku 1775. Tortura počala být považována ještě za Marie Terezie za přežitek. K definitivnímu odstranění mučení v zemích habsburské monarchie došlo 2. lednu 1776.³⁹ Velký význam měl tento zákoník pro Čechy, které byly tímto několika set stránkovým spisem dosazeny na stejnou právní úroveň s Rakouskem. Zásadní změny však přinesl až *Všeobecný občanský zákoník*⁴⁰ císaře Josefa II. z roku 1786. Pro člověka samotného se mnoho nezměnilo, pokud se dostal k výslechu, mohl se už jen ze strachu z mučení přiznat k jakémukoliv činu a to ani nespáchanému. Marie Terezie se zasadila o mnoho pozitivních změn ve svých dědičných zemích. I přesto, že měla k nekatolíkům a židům odměřený až nepřátelský vztah, dopřála sluchu i jim, jakožto lidským bytostem. V mnohém rozhodování chtěla mít Marie Terezie poslední slovo, ale z pohledu na celý způsob vlády je pozorovatelné, že jakékoliv větší a humanističtější reformy probíhaly převážně po roce 1765, tzn. po smrti jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského a nástupu

---

³⁷ Tereziánský trestní zákoník

³⁸ Hlavní a rozhodující důkazový prostředek se stala tortura, mučení obžalovaného za účelem dosažení jeho přiznání bylo považováno za korunu důkazů. Východiskem byla praesumpce viny, podle které byl obžalovaný považován za vinného, pokud se mu nepodařilo dokázat nevinu. – MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, s. 194-195. ISBN 80-720-1433-1.

³⁹ *České země v letech 1705-1792*, s. 100.

⁴⁰ Do kodexu byly zahrnuty i právní předpisy, popřípadě jejich důsledky, které vyšly od roku 1781. Byly to např. omezení fideikomisů, zrušení nevolnictví, toleranční patent (připustil i protestanty k nabytí nemovitostí a všem občanským právům), manželský patent, patent o dědické posloupnosti a o rovnosti manželských a nemanželských dětí. Na dalších kodifikačních pracích se výrazně podíleli prof. Martini a prof. Zeiller. – MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, s. 201-202. ISBN 80-720-1433-1.

spoluvladaře císaře Josefa II., který ve svém stylu vlády pokračoval i po smrti své matky, královny Marie Terezie.

1.3 Josef II. a Josefinismus

Josefinismus není jen pojmenováním pro dobu a způsob vlády císaře Josefa II., je to zároveň označení teoretického základu zvláštní varianty osvícenského absolutismu, která se prakticky uplatnila v rámci habsburské monarchie v poslední třetině 18. století. Zmíněný teoretický základ vychází ze spojení absolutistického státního zájmu s osvícenskou etikou, ideou náboženské tolerance a v neposlední řadě s reformním katolicismem. Josefinismus je vládní praxe absolutistického státu v prostředí habsburské monarchie, která se dotýkala všech oblastí společenského života v době, kdy ve společnosti již začínaly působit některé prvky kapitalistické výroby a trhu, ale neexistovala ještě silná třída buržoazie. Absolutistický stát působil relativně pokrokově ve smyslu podpory rozvoje kapitalistických výrobních sil, současně ponechával místo tradiční feudální sociální struktury. První svou vizi společenských změn předložil arcivévoda Josef císařské radě již v roce 1761. Poprvé tehdy vyslovil myšlenky, že občané (lid) jsou samostatným subjektem a stát má vůči nim přímou odpovědnost, musí jim sloužit. Representantem státu byl podle něj panovník s absolutní mocí, jehož povinností bylo tuto představu uskutečňovat.⁴¹ Josef II. byl synem Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského, narodil se 13. března 1741 ve Vídni. Marie Terezie byla přísná katolička, proto se není čemu divit, že dbala na jeho výchovu, kterou vedl jezuita P. Frantz, ale kmotrem mu byl papež Benedikt XIV. (1740-1758), který začal s proměnnou církví svými reformami⁴². Jeho vliv byl zřetelný po celou dobu vlády Josefa II., Frantz byl oproti tomu zaměřen proti jansenismu a jeho kuriálně jezuitský zájem byl pro císaře Josefa naprosto cizí a vnitřně se klonil spíše k jansenismu. Jen málo lidí mohlo mít vliv na jeho duševní vývoj. Vedle jeho matky, k níž Josef II. i přes povahové rozdíly vzhlížel se stále větší úctou, byl to Martini, který působil na císaře, stejně jako na jeho bratry Leopolda, Ferdinanda a Maxmiliána, trvalým vlivem. Jansenistický rys josefinské církevní reformy pochází skrze Martiniho⁴³ od van Swieten. Martini byl ještě silněji, než van Swieten

---

⁴¹ *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 220-225.

⁴² Reformoval vzdělání kněžstva, shrnul nově formulované zákony do dvou papežských bul „*Ex quo singulari*“ a „*Omnium sollicitudinum*“. Převážně se čínil proti zotročování původních obyvatel Ameriky, i proti otroctví samotnému.

⁴³ Martini se dostal na svých dalekých cestách do osobního spojení jak s jansenismem., tak také s katolickým osvícenstvím Muratoriho. – WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Jelinek, 1945. s. 99. (Nadále pouze *Josefinismus a jeho dějiny*)

zasazen italským katolickým osvícenstvím, jak je založil Muratori. Josefovo další konání bylo ovlivněno pravou zbožností, takovou, jakou ji vnímal Muratori, která se nenalzá v modlení mnichů na kůru a v provádění barokní pobožnosti, v bratrstvech a podobném, ale ve mši svaté a v činné lásce k bližnímu. U Muratoriho našel budoucí císař snahu o očištění katolického křesťanství. Martini vychoval svého žáka v rozhodného stoupence *přirozeného práva*⁴⁴, které sám vyučoval a byl jeho profesorem na vídeňské univerzitě. Josef II. je jedním z velmi významných panovníků pro reformu církve. Po otcově časně smrti byl Josef II. ve svých 23 letech roku 1764 korunován ve Frankfurtě na císaře a od roku 1765 byl vyhlášen za spoluvladaře. Avšak vládu v dědičných zemích stále pevně třímala ve svých rukou jeho matka Marie Terezie až do své smrti roku 1780. Velmi samostatný císař těžce trpěl těmito poměry. Na dlouhých cestách po vlasti i v cizině, většinou tajně pod jménem hrabě Falkenstein, poznával Josef důkladně pravé podmínky života ve své zemi. Vznikaly rozsáhlé plány, jež však za života jeho matky mohly být uskutečněny jen neúplně nebo vůbec. A tak když jeho matka Marie Terezie zemřela, došlo k tomu, že Josefův životní elán a vůle k vládě po dobu spoluvlády utlačovaná, rozlila se jako záplava nad jeho poddanými. Roku 1780 ve svých 39 letech se císař Josef II. ujal vlády a po smrti dvou manželek se již nepokoušel o rodinný život, nýbrž věnoval svou energii do vlády v zemích habsburské monarchie. Jeho velká chuť do práce se změnila v posedlost prací, potřebou změnit stávající systém. Jeho největším pracovním úspěchem byla reforma církve, která se ne všem zamlouvala. Tu však neprovedl proto, že by církev nesnášel nebo že by byla pro něj nepřitelem, ale proto, že sám sebe viděl jako správce církve, který ji může lidem zprostředkovat ne jako zbytečnou, ale užitečnou ve všech směrech. Císař se v každém svém jednání orientoval pouze na svůj lid, na nikoho jiného. Své reformy prováděl velmi autoritativně, pouze on a jemu podřízený státní aparát měl v říši moc, neohlížel se ani na církev, na zemské stavy ani na poddané, vedl agresivní osvícensko-absolutistickou politiku, kterou ihned na počátku své vlády ukázal a jakým směrem půjde ve své vládě tím, že provedl dvě reformy. Jednalo se o zavedení náboženské tolerance a zrušení nevolnictví. Následovaly církevní, školské, sociální zákonodárné apod. reformy, kterými se snažil zlepšit život v říši. Největším diplomatickým a válečným krokem v samovládě Josefa II. měl být jeho spojenecký pakt s Ruskem proti Osmanské říši. V únoru roku 1788 vstoupil habsburský dům do války s Osmany, ti byli bráni jako tzv. odvěcí nepřátelé Rakouska. Josef II. nasadil do této války na 170 000 mužů, ale

---

⁴⁴ Právě přirozené právo bylo srdcem osvícenství. Podle Aristotela je chápali jako to, co lidský rozum poznává jako odpovídající přirozenosti věcí. – *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 99-100.

pod vedením netaentovaného maršála Lacyho byla rakouská armáda již od počátku zdecimována. Až teprve co velení převzal maršál Laudon, největší z vojevůdců *sedmileté války*, začalo se křesťanské straně dařit. Císař, který neustále pochodoval se svou armádou, onemocněl plicní chorobou a musel ze svých vojevůdcovských tužeb snížit. Roku 1789 připravil Josef II. reformu, která rozbouřila celou jeho říši. Jednotná berní a urbaniální reforma ze dne 10. února 1789, která měla odstranit úplné robotní povinnosti lidu k vrchnosti a veškerá robota měla být nahrazena peněžní dávkou. I přes to, že se reforma nevztahovala na poddané, kteří pracovali na pronajaté půdě, způsobila veliký rozruch. Tato reforma byla také za vlády Josefova nástupce Leopolda II. zrušena. Na počátku roku 1790 se Josefův zdravotní stav zhoršoval, až 20. února 1790 zemřel. Vládu císaře Josefa II. bych připodobnil stylu vlády velmi přísného, ale spravedlivého otce, který své děti musí vést, i když by chtěly jít jiným směrem, protože jen on ví nejlépe, co je pro ně nejlepší.

1.3.1 Toleranční patent

V sedmdesátých letech 18. století se v popředí zájmu reformátorů ocitla otázka náboženské tolerance. V době, kdy byl Josef II. spoluvladařem, napsal své matce Marii Terezii vyjádření o valašském vystoupení nekatolíků, které apelovalo na nutnost vytvoření náboženské svobody, která by pomohla lidem obrátit svou pozornost z bodu náboženského k bodu službě státu. Přestože mluvil Josef II. ke své matce a na veřejnosti se projevoval jako zapřísáhlý katolík, provedl na počátku své samostatné vlády, po smrti „císařovny“, za Marie Terezie se sice započal určitý stupeň náboženské tolerance, nýbrž uskutečnil jej až ve své samostatné vládě Josef II. dne 12. května 1781⁴⁵ a vyhlášen byl v polovině října tohoto roku. Na tolerančním patentu pracoval i královéhradecký biskup Jan Leopold Hay⁴⁶, ten se stal ikonou svobody náboženství a svědomí, mluvil o tom, že ve svobodě nemají být bližní pouze snášení, ale také milování, ač mohou být rozlišni od našich představ, a tento jeho názor by měl být držen v plné platnosti. Náboženská tolerance vycházela ze samotné podstaty osvěcenského učení a jakkoliv ještě nepředstavovala sama o sobě přímý zásah ze strany státu

---

⁴⁵ *České země v letech 1705-1792*, s. 116.

⁴⁶ Královéhradecký biskup Jan Leopold Hay vycházel z evangelia a z příkazu lásky a shovívavosti k druhým a ve své výzvě věřícím vyzdvihl tři základní prameny nového přístupu k náboženské snášenlivosti, a to nejen náboženství, ale i osvěcenským zdůrazňovaný přirozený řád a rozumový náhled na věc. V duchu osvěcenského pojetí člověka, víry v jeho schopnosti a podtržení jeho individuality nabádal věřící k úctě k bližním, k sounáležitosti všech lidí a k jejich spolupráci při vytváření harmonické společnosti a podpory všem užitečného státu. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 96-97. ISBN 978-80-7286-206-1.

do institucionálního života katolické církve, znamenala velký zlom v pojetí pravomoci církve nad věřícími a jejich vírou a rovněž umožnila určitou náboženskou nezávislost obyvatel na katolické církvi.⁴⁷ To byla nepředstavitelná revoluce, kdy po více než století nahradil všechny císaře – rekatolizátory, císař – reformátor. Samozřejmě musel vědět, že katolická církev není zralá přijmout tento patent, který jí odebírá část privilegií a výsostného postavení. I přes svůj reformní odkaz, nebyla tolerance úplná, protože věřící, kteří se nehlásili ani k jednomu z tolerovaných náboženství, si museli jedno z nich přesto vybrat anebo zůstat u své stávající konfese. Přestože byla nabídnuta možnost veřejného přiznání k některé z konfesí, přihlásil se jen poměrně malý počet nekatolíků⁴⁸. Nebylo to z důvodu, že by v Čechách bylo tak mizivé procento nekatolíků, ale proto, že již mnoho generací nekatolíků utlačovaných státem a církví zapomnělo nebo ani nemělo tušení u jaké nekatolické konfese byli jejich předci, a dost možná u jaké jsou oni sami, to byl přesně plán rekatolizátorů v době barokní. Tato neznalost vyplynula také z toho, že byl národ takovou dobu udržován ve strachu z trestů od katolické církve či státní moci a lidé sami netušili, zda se mají hlásit k helvetskému či augsburskému vyznání, která jediná byla k dispozici. Neznalost lidí je projektována navenek i tím, že augsburští duchovní prováděli misii dlouhou dobu dříve před samotným tolerančním patentem.⁴⁹ Zatímco helvetští duchovní projeví větší aktivity až těsně před vyhlášením tolerančního patentu. Přes občasou kritiku⁵⁰ byl toleranční patent Josefa II. obrovským zlomem ke svobodě vyznání, katolictví si sice udrželo své prvenství v zemi, ale přišlo o možnost nutit náboženské přesvědčení občanům Čech a Moravy. Tak jako Karel VI., i Marie Terezie toužila po bohaté a mocné říši, která by převyšovala jiné evropské země. Ani jeden z nich nepochopil to, co pochopil Josef II. a co je nám známé v naší době: *„Důstojnost lidské osobnosti vyžaduje, aby jí bylo umožněno jednat svobodně na základě vlastního rozhodnutí. Ve vzájemném spolužití má proto důvod pečovat o práva druhého, plnit povinnosti a z vlastního popudu a rozhodnutí se angažovat*

---

⁴⁷ MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 93. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁴⁸ Počet nekatolíků, kteří se ke své víře přihlásili, byl celkově poměrně nízký a představoval zhruba dvě procenta všeho obyvatelstva českých zemí (celkem 80 000 lidí, přičemž dvě třetiny z tohoto počtu se hlásily ke kalvínskému a zbytek k luteránskému vyznání). - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 99. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁴⁹ Pozoruhodné jest, že jen čtvrtina těch, kdož se hlásili k protestantismu, se přihlásili ke konfesi augšpurské, ačkoliv po desetiletí působily luterské misie, až do polovice 18. století, v Čechách alespoň, skoro výhradně. Augsburská konfese byla od roku 1530 častěji vydávána česky, helvetská vyšla poprvé v české řeči roku 1782, a přece se přihlásily tři čtvrtiny k helvetskému vyznání. - *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 219.

⁵⁰ Jedním z takových kritiků byl Honoré-Gabriel hrabě Mirabeau, který tvrdí, že odlišné přesvědčení člověka nemá být tolerováno, ale postaveno na úroveň jiných.

v mnoha dílech, která je třeba v tomto společenství uskutečňovat pro druhé, a to tak, že každý jedná podle svého přesvědčení, úsudku a vědomí povinnosti, a nikoli na základě vnějšího donucování a tlaku. Jestliže je nějaké společenství lidí vybudováno jen na násilí, pak to není lidské společenství, jednotlivci již nemají žádnou svobodu, přitom je však třeba naopak je povzbuzovat k tomu, aby svůj život sami rozvíjeli a aby pracovali na svém zdokonalení.“⁵¹

1.3.2 Zrušení nevolnictví

Na základě císařova přípisu se začaly úřady zabývat otázkou nevolnictví. 1. září roku 1781 byly odstraněny ty nejvíce ponižující tresty.⁵² Ke zrušení nevolnictví došlo již na počátku vlády císaře Josefa II., když vydal patent z 1. listopadu 1781. Ten způsobil, že poddaní nebyli závislí na rozhodnutí šlechty, zda se mohou oženit či vdát, nemuseli se ptát, zda se mohou stěhovat, protože nyní měli svobodu pohybu, taktéž mohli nyní posílat své potomky na studia. Tento panovnický čin způsobil obrovský rozvoj měst, protože se poddaní, mohli nechat zaměstnávat i v manufakturách. Poddaní ovšem měli i nadále finanční či naturální závazky vůči svým feudálním pánům. I když mnohé z reforem císaře Josefa II. jeho bratr Leopold vzal zpět, tak toleranční patent a patent o zrušení nevolnictví se odebrat neodvážil. Od té doby přestal být obyvatel říše pevně svázán s vrchností, získal volnost pohybu a díky tomu se rozmohl hospodářský vývoj.

1.3.3 Reformy ve státním úřadu

Císař Josef II. již jako spoluvládce své matky projevil nejednou nespokojenost s poměry ve státních úřadech a po smrti Marie Terezie je opět pronikavě reorganizoval. Byl odstraňován zdoluhavý kolegiální způsob rozhodování a byl nahrazován byrokratickým principem. Neméně příznačnou známkou nového byrokratického ducha bylo i to, že vyšší úředníci postupně přestali úřadovat ve svých soukromých bytech a že se všechno úřední jednání konalo v úředních budovách.⁵³ Pokud se objevila v jeho státním aparátu sebemenší opoziční vlna, nerozpakoval se a z těchto funkcí šlechtice odvolal. Stejně tak jako Marie Terezie i císař Josef II. měl zájem na změně a zmírnění zákonů. Jeho zákony již neměly být pro trestaného pouze odplatou společnosti za spáchaný čin, ale měl pro něj znamenat možnost

---

⁵¹ SUTOR, Bernhard. *Politická etika*. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 31. Oikúmené.

⁵² Panští drábové již nesměli mrskat poddané karabáčem, bičem nebo holí. - *České země v letech 1705-1792*, s. 117.

⁵³ JANÁK, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 148. ISBN 80-7106-709-1.

převýchovy. Při vytváření nového zákoníku stál např. Caesar Beccarii⁵⁴. Namísto latiny stanovil jako jediný úřední jazyk němčinu, což mnohým vadilo, neboť šlechtici, kteří většinou prošli univerzitní výukou mluvili latinou obstojně v celé říši a mnohdy fungovala jako jakýsi „*univerzální jazyk*“. Oproti tomu např. v Uhrách jazyk německý, který měl latinu nahradit, pořádně neuměli a často ani neznali. Díky této reformě byla ohrožena budoucí existence českého jazyka, o kterou později bojoval Josef Dobrovský.

1.3.4 rozvoj lékařství

Protože osvícenské hnutí vycházelo z velké části z rozvoje přírodních věd a poznatky nyní šířili namísto církve fyzici, lékaři, astronomové a jiní vědci, kteří se snažili vědu popularizovat a poznatky šířit, využívalo se nově těchto znalostí i v lékařství. Základ novověké fyziologie položil ve svém osmisvazkovém díle o základech fyziologie lidského těla (*Elementa physiologiae corporis humani*, 1757-1766) švýcarský lékař, přírodovědec, básník a spisovatel Albrecht von Haller (1708-1777). Ke světovému rozvoji fyziologie přispěl v 18. století i jeden z našich českých badatelů Jiří Procháska (1749-1820, Originální koncepce nervového reflexu), později na přelomu 18. – 19. století náš nejvýznamnější přírodovědec a fyziolog Jan Evangelista Purkyně (1787-1869).⁵⁵ Přesto se na lékařských fakultách začali seznamovat studenti s jinými vědními obory, alespoň na rovině volitelných kurzů, až v 19. století. České země nacházející se ve středu Evropy byly po celou dobu válčovány válkami, které se tudy valily, i když začneme až od bitvy na Bílé hoře, tak do osvícenství se zde setkala nespočetně národů a obyčejní lidé neměli šanci zabránit násilí páchaném na sobě a svém majetku či bližních. Dokonce na konci 17. století a na počátku 18. století se v Čechách opět objevil mor. V roce 1680 a 1713-1715 zasáhl Čechy a Moravu, vyžádal si desítky tisíc obětí.⁵⁶ Pravidelným zabijákem populací byl i černý kašel, tuberkulóza nebo třeba spalničky. Je důležité upozornit na osobní tragédie Josefa II., kterému na nemoci zemřely obě manželky, dále dcera a v dětském věku i 7 ze 16 sourozenců. Takové množství mrtvých ve vlastní rodině působí na další jednání člověka, nyní se jedná o císaře. Jak je vidět bída se neprojevovala na obyvatelstvu pouze hmotným nedostatkem, ale i těly bičovanými nemocemi, prádlo se málokdy pralo a voda byla často závadná. V letech 1752–

---

⁵⁴ Beccaria je považován za jednoho ze zakladatelů moderního trestního práva. - *České země v letech 1705-1792*, s. 124.

⁵⁵ ŘÍHOVÁ, Milada. *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha: Karolinum, 2005, s. 87. ISBN 8024610213.

⁵⁶ ŘÍHOVÁ, Milada. *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha: Karolinum, 2005, s. 85. ISBN 8024610213.

1753 vstoupil na Moravě a v Čechách v platnost *Generální zdravotní řád*.⁵⁷ Ten měl k dispozici fyziky, jednoho ranhojiče. Péči o nemocné byly pověřeny řádové nemocnice milosrdných bratří. V nemocnici na pražském Františku se mohli postarat až o 1200 nemocných. Své nemocnice si podržely i některé komunity, jako židovská. Na počátku vlády císaře Josefa II. bylo rozhodnuto o zřízení zemských všeobecných nemocnic, ústavů pro choromyslné, porodnic a sirotčinců. V roce 1784–1790 bylo dokonce otevřeno několik nemocnic⁵⁸. Medicína se po roce 1785 stala vysokoškolským oborem. Ve větších městech i nadále působily řádové a obecní špitály. A taktéž byla vydána nařízení o zákazu znečišťování veřejných prostor a pohřbívání mrtvých v obytných částech a uvnitř hradeb.

1.3.5 Církevní a sociální reformy

Církevní a sociální reformy Josefa II. jsem sloučil do jedné kapitoly z důvodu jejich spojitosti, neboť tam kde císař zasáhl do církevní záležitosti, současně tím významně ovlivnil i sociální sféru. Josef II., který sice vládl velmi krátce, ale využil tento čas i k uskutečnění reformy církve. To je snadno dohledatelné z historie jeho skutků. Proč mu na katolické církvi tolik záleželo? Císař, který měl s církví mnoho plánů, představoval si ji jako na jejím počátku velmi podobným způsobem, jakým jí prezentoval jansenismus, její finanční zdroje měly sloužit pro pomoc potřebným, ne pro potěchu kněží. Samozřejmě, že duchovní viděli v jeho snaze o navrácení nevinnosti jen zkázu církevních institucí a korporací. Jistěže měli důvod, neboť císař na počátku své samostatné vlády zrušil veškerou podřízenost klášterní instituci, v praxi to pak vypadalo, že např. důstojník a zároveň člen rytířského řádu, který by byl uposlechl příkazu papeže namísto císaře, riskoval odsouzení za velezradu. Josefínská vláda ani po vydání tolerančního patentu neustala ve svém úsilí o omezení hospodářských a politických pozic katolické církve. Politika absolutistického státu nedovolovala, aby na jeho území existoval mocný autonomní útvar, který by nebyl podřízen vševládnoucí státní moci. Vláda proto zamezila bezprostřednímu zasahování papeže do církevně organizačních věcí monarchie.⁵⁹ Podle znění patentu z 29. listopadu 1781 došlo v průběhu 80. let k několika

---

⁵⁷ *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 325.

⁵⁸ Ve Vídni, Brně, Olomouci a Praze, přičemž brněnská měla 80 a pražská dokonce 300 lůžek. Posledně jmenovaná nemocnice sloužila mimo jiné k názorné výuce studentů medicíny. - *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 326.

⁵⁹ MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2*. Praha: Horizont, 1969, s. 17.

vlám rušení takových klášterů, které se zabývaly pouze rozjímavou řeholí.⁶⁰ Když byl v roce 1773 zrušen jezuitský řád, jeho majetek byl rozdělen mezi studijní fond a provoz středních škol. To však nebyl jediný zásah do církevních záležitostí. V listopadu 1781 nařídil sepsat společensky neúčinná bratrstva⁶¹, která nebyla užitečná dle jeho názoru pro společnost. Ponechal pouze ty kláštery, které se zabývaly výukou nebo péčí o nemocné, kterými byly milosrdní bratři, piaristé, alžbětky a anglické panny. Tyto byly považovány za veřejnosti prospěšné, ať už pro své lékařské či výukové (školské) využití. Řády, kterým měly být zabavovány kláštery, byly: kartuziáni, kamalduli, kapucíni, karmelitky, klarisky, františkánky a jiné.⁶² On sám samozřejmě takový názor nezačal zastávat z nějakého snu či představy, ale nechal se inspirovat právě třemi nejvýznamnějšími knihami⁶³ katolického osvícence Ludovica Antonia Muratoriho, které ovlivnily jeho budoucí postoj ke katolické církvi. Z nezrušených klášterů chtěl císař Josef II. učinit kulturní střediska, která měla především prospívat duchovní správě. Základy počátků josefínské klášterní reformy sahají stejně jako všechny císařovy církevní reformy do doby panování jeho matky. Již od roku 1767 bylo omezeno přijímání do klášterů. O tři roky později bylo určeno stáří, v němž mohl novic skládat řeholní slib, na 24. rok života. Roku 1771 byly zrušeny klášterní žaláře, které se jevíly jako zvláště kruté. Těžcí zločinci již neměli být souzeni představenými klášterů, nýbrž měli být odevzdáni řádným světským soudům. Žádné soudnictví nebylo svévolnější a krutější než právě církevní. Z ohledu na státní finance bylo již za Marie Terezie přísně zakázáno posílat peníze řádovým generálům do zahraničí. Josef II. tento zákaz 4. března 1781 zosílil, když zcela zapověděl spojení náboženského Rakouska se zahraničními kláštery, zejména s jejich vrchními generály v Římě, pod hrozbou velezrady. Již Marie Terezie zamezila nařízením z 20. března 1772, aby cizinci byli představenými klášterů, a zvláště vedoucími provincií. Roku 1775 byla určena nová přísná opatření proti jakémukoliv zavlékání peněz kláštery. Tato opakovaná a stále zosilovaná nařízení ukazují, že zde šlo o větší obnosy a že při tehdejší hospodářské soustavě byly poškozovány státní zájmy. Každý

---

⁶⁰ Mnišské řády, které se nezaměstnávaly společensky prospěšnou činností (ošetřováním nemocných, výchovou a vyučováním mládeže a podobně), byly zrušeny. Z 2136 klášterů bylo zrušeno 738. jejich ohromné jmění bylo zabráno ve prospěch náboženského fondu, zřízeného k financování rozšířené a nově organizované světské církevní správy. – MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2*. Praha: Horizont, 1969, s. 17.

⁶¹ Karteziáni, eremité, karmelitánky, klarisky či kapucíni. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 102. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁶² *Velké dějiny země Koruny české*, s. 102.

⁶³ *Svoboda myšlení ve věcech náboženství, O pravé křesťanské zbožnosti a O charitě ve smyslu lásky k bližnímu*.

klášter se totiž snažil, aby přispěl do centrální poklady řádu co nejvyššími prostředky. Dne 20. března 1772 vydala Marie Terezie řadu nařízení, která velmi prospěla reformě vnitřního života klášterů. V tomto výnosu zakazuje řádovým kněžím vedení všech peněžních záležitostí směnkami. Kláštery, které měly právo veřejného výčepu vlastního vína nebo piva, nesměly mít tyto nápoje nikdy uvnitř kláštera. Všechny kláštery pro muže a ženy musely samy opatřit svým mnichům a jeptiškám stravu, oděv, prádlo a léky a nesměly k tomuto vyžadovat příspěvky od rodiny, která by tím trpěla. Taková byla situace za života Marie Terezie, ale dva roky po její smrti, roku 1782 začala první vlna rušení klášterů. Papež, který se pokoušel zastavit nebo alespoň zmírnit stupeň likvidace klášterů, navštívil v únoru 1782 Vídeň, kde se setkal s císařem, ale papežovy prosby nezmohly vůbec nic. Likvidace trvala do roku 1784 a ze zabaveného majetku byl pro každou zemi zřízen náboženský fond, který měl být použit pro osvětské účely na modernizaci církve. Druhý krok v zabavování majetku klášterů nastal po roce 1784. V této vlně byly vybírány a zabavovány budovy bohatých řádů k rozmnožení finančních prostředků náboženského fondu. Tato vlna trvala do roku 1785. Protože v nově nastavené osvětské společnosti již bylo možno pracovat s jednotlivými různými nouzemi a potřebami lidí, bylo potřeba specializovat instituce na potírání těchto lidských problémů. Samozřejmě, že starost a péči o nebohé, nuzné a jiné měli v církvi již dříve, ale ne v takovém množství. Ta se rozmohla a vešla do budoucnosti upravená, reformovaná a přijatelná pro lid jen díky Josefově představě o charitě, jeho rozhodnutí o budoucím obrazu církve a řešení problémů potřebných. Již nebyli duchovní jen sami pro sebe, byli využíváni pro sociální účely, jako učitelé, pracovníci v ústavech apod. Josef II. jednal z přesvědčení, že je nutné překonávat bídu v jejích různých podobách. Z jeho podnětu bylo založeno mnoho sociálních institucí, mezi jinými i všeobecná nemocnice v Praze, která měla pečovat o všechny nemocné z celých Čech. Roku 1789 byl v Praze zřízen ústav pro hluchoněmé.⁶⁴ Byl přesvědčený, že se k takovým účelům hodí budovy zrušených klášterů. Budovy zrušených klášterů využíval i jako nové prostory pro nedostatek far, kterých bylo v první polovině 18. století málo. Kláštery jako takové neviděl jako nikterak důležité pro společnost. V mnohém se zaměřil na ústavní péči, která v jeho době byla na velmi nízké úrovni. V době, ve které vládl se v jednom ústavu tísnili lidé postižení odlišnými handicap, a tím nebylo možné zajistit jim kvalitní a odbornou péči. A už vůbec nebylo jisté přijetí do takového zařízení, neboť v tehdejší Praze, ve které započal Josef II. svou

---

⁶⁴ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 212.

samovládu, žilo asi 60 000 lidí a tehdejší ústavy mohly přijmout pouze 100 mužů u milosrdných bratří a 48 žen u Alžbětinek. Nemocní, pokud pro ně bylo místo, byli při nebezpečném průběhu nemoci řetězy připoutáni, hluší a slepí byli ponecháni vlastnímu živoření. Josef II. byl v tomto ohledu neobyčejný vladař, všechno jeho snažení svědčí o jeho oddanosti svému lidu, kterému nepřál nic zlého. Takže nařídil vytvoření hned několika různých typů ústavů: nalezinec a sirotčinec, chorobinec, ústav pro choromyslné a zaopatřovací ústav pro práce neschopné.⁶⁵ Žádný z těchto domů nesměl být vystavěn bez předchozí císařovi návštěvy. Budovy byly postaveny v čistém prostředí a natolik vybavené, že měly topení a větrání podle nejnovějších způsobů výstavby. Vídeňská nemocnice měla už v roce 1785 na 2000 lůžek.

Mohlo by se zdát, že se Josef II. pokoušel úplně celou církev přetvořit v něco sekularizovaného, co již nemá žádnou podobnost s posvátnou institucí církve, ale opak byl pravdou. Celý svět se měnil a lid potřeboval církev v úplně jiné podobě, potřeboval ji interpretovat v novém pohledu, vidět jí v jiném úhlu. Ne že lidé jsou tu pro církev, ale že církev je na tomto světě pro člověka. Mimo jiné stejně tak vnímal Josef II. i svůj úřad. Aby lidem tedy církev přiblížil i fyzicky, vytvořil novou organizační strukturu církve na svém území. Byla vytvořena nová diecézní a farní organizace. Totiž dosavadní organizace byla založena na staré struktuře, kde se mnohdy stávalo, že část diecéze byla ve správě u zahraničního ordináře.⁶⁶ Např. rakouská diecéze byla podřízena biskupovi pasovskému. Císař tedy všechna práva pasovského biskupa na svém území zrušil a upravil diecéze tak, aby vznikla nová biskupství v habsburských zemích. Nová biskupství byla v Linci, Leoben ve Štýrsku a v Bregenzi. Marie Terezie již dříve v roce 1777 nechala zřídit nové biskupství v Brně. Josef II. také s diecézemi upravil i počet far. Někdy to lidé do nejbližší fary měli až tři hodiny chůze. Proto nařídil i v rámci úspory času, který mohl člověk věnovat místo pochodování do nejbližší fary práci, aby v osadě, která má alespoň 700 obyvatel a od farního kostela je vzdálena více než jednu hodinu, byla zřízena nová fara nebo lokalie.⁶⁷

1.3.6 Generální semináře

---

⁶⁵ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 195.

⁶⁶ Ztráta většiny Slezska po prohrané válce, kdy se část diecéze stala součástí cizího státu, vedla k jednání vídeňské a pruské vlády o sjednocení církevních a státních hranic. Přípravy na povýšení olomouckého biskupství na arcibiskupství byly zahájeny již počátkem sedmdesátých let 18. století, v roce 1773 vyslovil svůj souhlas i papež Klement XIV. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 360. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁶⁷ KADLEC, Jaroslav. *Dějiny katolické církve III.* s. 423.

Díky financím získaným ze zrušených klášterů mohl císař reorganizovat církevní strukturu, že byla snadno přizpůsobitelná státnímu aparátu, byly výrazně zvýšeny počty far, na kterých měli působit budoucí absolventi generálních seminářů či josefinští kněží⁶⁸. Císaři Josefu II. nestačilo, že měl teologické školství nově uspořádané podle Rautenstraucha⁶⁹. Chtěl mít duchovní zcela nezávislé na episkopátě. Protože se duchovní vzpírali takové školské reformě, měli být zcela vyloučeni z kněžského vzdělávacího systému. Císař Josef II. věděl, že má-li se jeho reformovaná církev rozvíjet a šířit, potřebuje její šířitele. Generální semináře mu měli zajistit dostatečný přísun dalších a dalších kněží, kteří se takovými šířiteli měli stát. Semináře měly zajistit kněžím jednotnou výchovu, aby se zamezilo nerovnoměrnosti vzdělanosti mezi budoucími duchovními. Pro tuto vzdělávací činnost byli vybráni ti nejlepší učitelé, vybrány ty správné knihy a během šesti let by byli vzděláni způsobem dostatečným pro duchovní činnost. Bez studia na těchto seminářích nemůže nikdo doufat o umístění ve vyšších církevních úřadech, i kdyby pocházel z vyššího stavu. O provedení generálních seminářů se měl na příkaz císaře postarat opat Rautenstrauch, který sice nesouhlasil se zřízením generálních seminářů, ale sám od sebe to nejspíše dělal z důvodu, aby alespoň částečně ovlivnil způsob i cíl takového konání. Jistě tento úkol přijal převážně proto, aby mohl korigovat celý císařův projekt přijatelným směrem. Tyto semináře byly zřízeny ve Vídni, Budapešti, Lovani a Pavii, kromě toho osm tzv. proseminářů v Praze, Olomouci, Štýrském Hradci, Innsbrucku, Freiburgu im Breisgau a v Lucemburku⁷⁰. Tento zvýšený zájem by pro církev nemusel být škodlivý, kdyby v generálních seminářích nyní nebyli vyučováni pouze světští duchovní, ale pouze světští, kteří *nebyli však prostředníky mezi*

---

⁶⁸ Jimiž měli být vzdělaní lidé, placení státem, kteří měli kromě kněžského povolání, vykonávat také úřední a osvětovou činnost. Vedli matriky, které se nyní staly především státním úředním registrem obyvatelstva, nově zajišťovali zdravotní dohled a poučovali lidi o hospodářských a zemědělských inovacích. Informovali rovněž své farníky o obsahu a účelu státních nařízení, o jejich povinnostech, možnostech a právech. V pastorační činnosti je vedli především k lásce k bližnímu a k vlastnostem občana osvícenského státu, k racionálnějšímu pohledu na svět, k podílení se na veřejných věcech a k preferenci společného zájmu všech před osobními cíli. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 104. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁶⁹ Podle Rautenstrauchova *Návrhu na zřízení generálních seminářů v c.k. dědičných zemích z roku 1784* vstávali studenti těchto ústavů kolem páté hodiny, poté se společně modlili a rozjímali. Po bohoslužbě následovala příprava na dvouhodinová „veřejná kolegia“ na univerzitě, která začínala v osm hodin. Studenti na ně docházeli společně a pospolu se vraceli do semináře, kde pak strávili další dvě hodiny přípravou na odpolední univerzitní přednášky. Jedinou volnou hodinu měli po večeři, po níž následovala večerní společná modlitba. Rovněž neděle byly zaplněny studiem a duchovním programem. Volno na eventuální procházky měli jeden den v týdnu, kdy odpadly přednášky, ale zato studenti skládali takzvanou týdenní zkoušku. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 258-259. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁷⁰ KADLEC, Jaroslav. *Dějiny katolické církve III.* s. 424.

*Bohem a lidmi, spíše prostředníky mezi státní správou a lidem.*⁷¹ Jak jsme již řekli, tyto takzvané duchovní neseznamovali lid s Písmem, ale s tím, jak správně orat pole, čím krmit jaké zvíře a další jiné světské zájmové činnosti. Byli to velmi kvalifikovaní lidé, ale jejich spiritualita byla nahrazena chladným osvícenským rozumem. Generální semináře neměly dlouhou životnost, protože z generálních seminářů vyšli první absolventi až ke konci vlády jejich zakladatele císaře Josefa II. a po jeho smrti roku 1790 byly semináře zrušeny. To, co bylo důležité pro další šíření a rozvoj osvícenství byl fakt, že toleranční patent zůstal i nadále v platnosti, a že absolventi generálního semináře šířili své osvícenské názory mezi lid. Josef Dobrovský, který byl rektorem na proseminárii u Olomouce, přednášel studentům seminářů, co má být obsahem náboženské výuky. Dle jeho přednášek je pravým účelem náboženství dosažení pozemské blaženosti. Náboženství má přivést člověka ke klidu nezávislém na hmotných statcích ani na štěstí či neštěstí, ale na lásce a vnitřní spokojenosti. Náboženství nežádá sebezapírání ani trápení či bezmeznou víru, přirozené lidské sklony a rozum nejsou ničím špatným a zlým. Dobrovský často říkával svým posluchačům, že volba pro kněžskou dráhu musí být učiněna z rozumu, a ne z mystického probuzení.

1.3.7 Buquoiovy sociální ústavy

Ze soukromých plánů na zlepšení péče o chudé je nejvýznamnější návrh hraběte Jana Buquoie. Ten si získal velkou přízeň císaře za svůj nápad na realizaci dalších sociálních ústavů nejen proto, že zdůrazňoval dobrovolnost spolupráce a výkonu, nýbrž také zvláště vyzvedal náboženské odůvodnění tohoto počínu. Na těchto zásadách dobrovolnosti a zasloužilosti v církevním duchu Josef stále pevně trval. O to pozoruhodnější je, že josefinská péče o chudé byla právě církevními instancemi tupena jako násilný státní zásah do cizích pravomocí. Hrabě Jan Nepomuk Buquoi se narodil roku 1741 v Nových Hradech v jižních Čechách. Brzy se dostal do styku se Seibtem, který na něho zapůsobil v duchu tereziánského reformního katolicismu a vzbudil u něho velký zájem o reformu školskou a sociální. Na svém jihočeském panství Kaplici vytvořil roku 1772 vzor rakouské venkovské školy a roku 1779 se měla buquoiovská panství, především Nové Hrady, státi vzorem reformy péče o chudé na venkově, objímající celé Rakousko. Roku 1780 podává Buquoi zprávu z prvního roku působení ústavu pro chudé ze svých panství v Čechách. Ústav byl založen jako naprosto dobrovolný a přísně náboženský. Na začátku zval hrabě faráře svého patronátu k sobě, aby je získal pro ústav pro chudé, protože jeho ústav pro chudé se měl opírat v první řadě o

---

⁷¹ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 214.

faráře⁷², který byl zcela v duchu josefinismu pojat jako vlastní otec chudých v obci. Buquoi však zašel ještě dále a představoval si ústav přímo jako církevní bratrstvo, obrátil se proto do Říma a skutečně brzy dostal církevní potvrzení. Dal mu jej Pius VI. roku 1781 pod názvem „*Sdružení z lásky k bližnímu*“. Heslo tohoto řádu znělo: „*Vše pro větší úctu k Bohu a pro lepší život strádajících bližních*“.⁷³ Ve zprávě z roku 1780 se podává nejen přehled činností tohoto ústavu pro chudé na buquoiovských panstvích, ale také návod ke zřízení podobných ústavů na jiných místech. Uvádí se, jakým způsobem se má čelit každému druhu chudoby, se zvláštním ohledem na vesnice a venkovská města. Jakožto církevní zřízení byl financován ústav pro chudé z dobrovolných darů, které byly sbírány týdně o bohoslužbách a také dům od domu do přenosných pokladnic. Kromě toho byly hlavní svátky bratrstva nejen oslavovány, ale bylo jich užito i ke sbírkám. V těchto dnech přicházeli chudí ke kostelu a byli usazováni na čestných místech. Podle krajových poměrů byly uznávány za almužny také zemědělské plodiny, které byly ukládány do vlastních sýpek. Josef II. poznal velmi rychle význam „*Sdružení z lásky k bližnímu*“. Zvláště se mu líbila taková soukromá podnikavost, kterou chtěl udržet i při vši státní podpoře a pobídce v péči o chudé, nejen aby ušetřil veřejných financí, ale také ze zásady. Císař ovšem přeceňoval sílu a vůli církevních kruhů ke spolupráci, proto musely být nalezeny jiné prameny pro financování, které více nebo méně porušovaly zásadu dobrovolnosti. Jak moc císaři záleželo na dobrovolnosti vůči péči o chudé, ukazuje nejlépe jeho výslovný rozkaz, že pomoc státních úřadu při financování neměla opravňovati k zasahování do záležitostí ústavu pro chudé. Ústavu byl přidělen výtěžek mnohých pokut a měl dostávat také tzv. „přirážku na chudé“, kterou vybíraly země. Avšak ústav neměl dostati jen výtěžek pokut a chudinské přirážky, které doposud plynuly na veřejnou péči, ale měly být přidány také všechny soukromé nadace pro chudé. Protože ústav pro chudé nyní vystupoval jako církevní bratrstvo, nařídil Josef II., aby všechna ostatní bratrstva byla rozpuštěna a celé jejich jmění se použilo na organizaci škol a péče o chudé. Nikde jinde nebyly Josefovy pohnutky při jeho násilném postupu proti církevním nadacím a zřízením tak jasné, jako právě při jeho stanovisku k buquoiovskému ústavu. Císař poznal, že církevní nadační jmění není jen špatně spravováno, ale že se ho také nepoužívá v duchu zásad a za druhé, že církev neplní svou hlavní úlohu, péči o chudé. A tak se zdálo, že jeho

---

⁷² O josefinského kněze vzešlého z generálního semináře. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 191-192. ISBN 978-80-7286-206-1.

⁷³ MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 192. ISBN 978-80-7286-206-1.

konání je nejen dovoleno, ale přímo vyžadováno, aby církevní úředníky, když se sami ukázali neschopnými, jednoduše přinutil k plnění jejich povinností. V roce 1786 císař svěřil záležitosti péče o chudé Ferdinandu Kindermannovi, který přestěhoval původní buquoyský ústav do Prahy a učinil z něj moderní instituci, jež se měla stát vzorem pro obdobné ústavy v dalších městech monarchie.⁷⁴

Určité reformační tendence se objevily i v Itálii, respektive v Toskánsku, kde vládl velkovévoda toskánský Leopold, bratr císaře Josefa II. a budoucí císař. Nechal svolat do Pistoje diecézní synodu. Reformní usnesení shromáždění odpovídalo přáním Leopoldovým, který chtěl mít církve ve svých rukou. Všechny řeholní řády měly být omezeny na jediný dle řehole sv. Benedikta. Na národní synodě ve Florencii roku 1787 biskupové taková usnesení odmítli. Když později musel Leopold Toskánsko opustit, aby převzal po svém zesnulém bratru císařský trůn, z reformních plánů v Toskánsku sešlo. Na císařský trůn nastoupil už jako císař Leopold II.

---

⁷⁴ MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 193. ISBN 978-80-7286-206-1.

2. Osvícenství

Křesťanské náboženství přes všechny své konfesijní rozpory bylo až do 18. století, do doby osvícenství, všemi přijímáno jako jediný výkladový systém, se kterým se museli ztotožnit i velcí filosofové⁷⁵ a učenci dřívější doby sedmnáctého století. Ti hledali vždy kompromis mezi vědou a náboženstvím. 17. století bylo pro české země spíše zkouškou s katolictvím, které zde násilným způsobem obracelo národ na svou konfesi a tím jeho platnost přetrvávala i nadále. Doc. Jan Halada v úvodu do své knihy tvrdí, že: „*Osvícenství – boj světla s tmou předsudků – byl široký myšlenkový proud osmnáctého století, jenž se definitivně ideově, filozoficky, politicky, ekonomicky, kulturně, prostě celým způsobem svého myšlení, cítění i jednání snažil vyrovnat s minulostí.*“⁷⁶ Znamená to tedy, že se pomyslné misky vah snaží vyrovnat s předchozími obdobími, jedná se o snahu dosáhnout dokonalé lidské svobody myšlení, ne před ostatními či před světem, ale před sebou samým. Úplná změna nastala právě s počátkem osvícenství, šířící se kritické myšlení, osvobozující člověka, vedle kterého nebyla uznávána žádná jiná pravda, a právě vznikající humánní morálka, která se zaměřovala na blaho lidstva na zemi. Tyto faktory nadále ovlivňovaly křesťanství a církve, v tomto soupeření mělo mocnou převahu osvícenství podporované jak měšťany se svými sekulárními zájmy, tak také státní mocí. Je srovnatelné spíše s intelektuálním hnutím, protože od svého počátku usilovalo o podporu věd, aby každá lidská činnost byla podřízena rozumu. Ideálem a cílem osvícenství bylo poznání a pravda. Ale nezůstávalo jen u intelektuálního a učenického poznání, osvícenství šlo navíc o celkovou reformu společenských poměrů a lidského života, proto je možné srovnání osvícenství s humanismem. Humanismus⁷⁷ sice potlačil náboženské motivace, ale skoro celá společnost, až na nepočetnou elitu, byla stále věřící a křesťanství stále zachovávalo své prvenství. To se poprvé v dějinách Evropy změnilo až s nástupem osvícenství. Stále více se šířila závaznost kritického rozumu, vedle kterého nebyla uznávána žádná jiná pravda a morálka, která se orientovala na pozemské blaho člověka, ani pravdy církví, ovlivnila na dlouhou dobu i samotné křesťanské náboženství. Z počátku kráčelo osvícenství paralelně s křesťanstvím neodděleně, aby se později rozčlenilo do dvou směrů. Na jedné straně zde bylo radikální osvícenství vytvořené Spinozou, které zastávalo ideály ateismu, demokracie a tolerance. Na

---

⁷⁵ Např. René Descartes

⁷⁶ HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1984, s. 7.

⁷⁷ *Osvětový směr XIV.–XVI. stol.* založený na studiu staré literatury řecké a římské; snaha doby renesanční o obnovu antického písemnictví a filosofie, zvl. Platonovy.

druhé straně zde bylo osvícenství hlavního proudu, které spojovalo víru s rozumem a v politických otázkách zachovávalo konzervativní názory.⁷⁸ Osvícenci, kteří byli stále věřící, se pokoušeli spojit tento nový směr s křesťanstvím, ale již ne stejně jako dříve, protože tyto dvě substance totiž nebyly v mnoha ohledech nikterak slučitelné. Osvícenci nechtěli křesťanství opustit, ale chtěli víru nově uchopit. Lidé se nemohli zbavit svých zastaralých názorů, neboť byli až do vlády Josefa II. zpracováváni a bylo jim katolické křesťanství vnucováno. Pokud by se vzepřeli, mohlo to být zpočátku bráno jako útok na nařízení samotného císaře nebo náměstka Kristova, papeže. Nejtvrdší útok směřoval nejen na křesťanství, ale na celkovou lidovou pověrečnost. Kritika se snesla na celou řadu magicko-pověrečných činností a osvícenci na nich odsuzovali bezmyslenkovité přijímání názorů, které bránilo přijetí jiných představ či názorů, a tak i sociálním změnám. Dále se zaměřili na katolickou barokní zbožnost a víru v zázraky⁷⁹, ta totiž odváděla pozornost člověka od práce k zahálení. Taktéž klášterní život se dostal pod kritiku osvícenců, jelikož byl od běžného života společnosti natolik vzdálený, že jí už nemohl být nikterak užitečný. Osvícenci se taktéž soustředili na mocenskou snahu církví podřídit světské uspořádání církevním pravidlům, podle nich nemá stát sloužit církvi, ale církev státu. Je pro tato všechna slova naprosto jasné, že největší kritika se dotýkala katolické církve a církevních řádů, které se projevovaly snahou oproti ostatním konfesím, o vlastní organizaci sekularizované společnosti. Soutěž mezi osvícenstvím a křesťanstvím byla intenzivní, již nešlo pouze o pravdivost a platnost některých náboženských směrů či o jednotlivé články víry, ale o samotný a úplný komplex křesťanství. Osvícenství bezpochyby položilo základy pro nové chápání náboženství a křesťanství, které v poslední třetině 18. století došlo přijetí nejen v protestantismu. Jistou dobu však převládala kritika „historického“ křesťanství, zbožné praxe a tradičního učení církví, vyrostlá z nové ideje rozumu a morálky, a především z myšlenky seberealizace člověka. Osvícenství tedy vyváří jiný pohled na víru, církev a samotnou společnost. Na počátku stáli dva velcí filosofové Gottfried Wilhelm Leibniz a Christian Wolff. Pochopili, že nejde pokračovat ve stejném směru, ale je nutné pozměnit pohled na křesťanství. Velký vliv měly protestantské země, odkud se šířily proudy jako

---

⁷⁸ CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 71-72. Česká historie. ISBN 978-80-7422-122-4.

⁷⁹ Many of the visual and theatrical elements of catholic baroque culture now came under attack. - JAMES VAN HORN MELTON. *Absolutism and the eighteenth*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. s. 76, ISBN 9780521528566.

liberalismus a pietismus. Odtud odvozují šíření osvícenství Evropou, a to je možné dělit na dva hlavní proudy podle územních celků na francouzsko-britské a na německé.

2.1 Gottfried Wilhelm Leibniz a Christian Wolff

Osvícenství přicházelo do Čech převážně ze Saska a Pruska. Tyto sousední země se staly nejdůležitějším střediskem osvícenců. Patříčné skupiny se samozřejmě pokoušely tento fenomén zastavit, zabránit průniku osvícenství do krajín, které byly tak dlouhý čas získávány pro katolickou víru. Zvláště Lipsko bylo základnou tohoto nového hnutí. A právě odtud byl vydáván časopis *Acta Eruditorum*, který byl publikovaný samotným zakladatelem osvícenství Gottfriedem Wilhelmem Leibnizem. Byl jedním z mála geniálních vzdělanců naší historie. Působil mezi léty 1712-1714 ve Vídni jako diplomat, kde se často scházel s princem Evženem Savojským. Později své nejniternější filosofické úvahy shrnul právě pro prince Evžena Savojského, se kterým se setkával ve vídeňském Belvedéru. Toto shrnutí nazval *Monadologie*. Gottfried Wilhelm Leibniz řešil také otázku Boha a zla působícího ve světě ve svém díle „*Theodicea*“. Christian Wolf byl Leibnizovým žákem, uspořádal systematicky Leibnizovy Ideje a originálně v nich pokračoval. Době zvláště odpovídalo obratné spojení matematiky a filosofie v dílech Wolffových. Jeho učebnice pro všechny obory filosofie a také matematiky se rozšířily pro svou jednoduchost, jasnost a určitost v celé Evropě i mimo ni. Nebude lži nazvat jej nejdůležitějším šířitelem osvícenství. Silněji než Leibniz působil v duchu osvícenství Christian Wolff. Lze jej označit za duchovního otce osvícenství.⁸⁰ Přes Švýcarsko pronikala jeho filosofie až do Francie, i když se mu nepodařilo tak obratně hájit soulad mezi rozumem a náboženstvím, tak jak jej zpracoval Leibniz. Byl velmi kritizován např. pietisty⁸¹, ale ani v katolické církvi nebyl oblíbený v kruzích zabývajících se scholastikou a filosofií apod. To se právě změnilo v 18. století, kdy bylo velmi žádoucí odpovídající zdůvodnění víry. Je paradoxem, že jako první z řádů jeho filosofii přijímali právě jezuité, i když začali teprve u studií matematických, která jsou u každého vyznání, ba i náboženství stejná. Později skrze matematiku začal přijímat Wolffovu filosofii jezuita Stepling.

---

⁸⁰ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 193.

⁸¹ Považovali Theodiceji, právě tak jako každou theologii, pro opravdové prožití Boha za neúčinnou, ba nebezpečnou. - *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 194.

2.1.1 Theodicea

Ve svém díle *Theodicea* Leibniz rozpracovává otázku „zla“. V oddíle s názvem *Pojednání o spravedlnosti Boha, svobodě člověka a původu zla* (*Esais sur la bonté de dieu la liberté de l'homme et l'origine du mal*)⁸² poukazuje dopodrobna na účinek zla ve světě a proč hlavní příčina Bůh zlo vůbec dovolil. Toto dílo je podle podávání argumentů v některých kapitolách psáno jako polemika proti R. Baylovi. Vysvětluje, že zlo bylo stvořeno pro rozpoznání dobra. Člověk však nemá právo užívat zla k vytváření dobra⁸³. K tématu *předurčení* píše myšlenku prozrazující jeho názory na možnost spásy Bohem, který si dle něj vybírá pouze určitou skupinu lidí, které spasí, zatímco ostatní jsou odsouzeni Satanovi. Jeho vlastní slova prozrazují i jeho morální kodex, neboť píše: *Si non es praedestinatus, fac ut praedestineris*⁸⁴, neboli nejsi-li předurčený, jednej tak, aby jsi byl předurčený⁸⁵. Podle tohoto citátu věří na možnost spásy pomocí zásluh, ne skrze předurčení, ale skrze své chování a jednání. A samotný hřích je v mnoha případech uváděn do kontrastu s dobrem, díky tmě znám hodnotu světla, a podobně této logiky užívá hojně i jinak, díky zlu znám dobro. Uvádím zde alespoň jeden z odkazů, který mě zaujal, kde cituje sv. Augustina, *De doctrina christiana* (*O křesťanském učení*), kn. 1, kap. 7: *Cum cogitatur Deus, ita cogitatur, ut aliquid, quo nihil melius sit atquesublimius. Et paulo post: Nec quisquam inveniri potest, qui hoc Deum credat esse, quo melius aliquid est.*)⁸⁶ Podle této zásady Bůh koná pouze něco dobrého a není nikoho jiného, kdo by konal něco lepšího, nikdy nekoná nic špatného a ani není nikoho jiného, kdo by věřil, že existuje něčeho většího (lepšího) než Boha. Při tomto výkladu musíme už na počátku sami tušit, co je Bohu milé a co miluje, a naopak co Bůh jistě nenávidí. Ale i přes to, že je v něčem dokonalém (člověku), co stvořil a co miluje i něco špatného,

---

⁸² LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: Esais sur la bonté de Dieu la liberté de l'homme et l'origine du mal* (*Pojednání o spravedlnosti Boha, svobodě člověka a původu zla*). Nouvelle edition, Augmentée de l'Histoire de la vie & des ouvrages de l'Auteur (Nové vydání, rozšířené o dějiny, život a díla tohoto autora. Amsterdam, 1747. s. 77.

⁸³ *Non esse facienda mala, ut eveniant bona.* - LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: Esais sur la bonté de Dieu la liberté de l'homme et l'origine du mal* (*Pojednání o spravedlnosti Boha, svobodě člověka a původu zla*). Nouvelle edition, Augmentée de l'Histoire de la vie & des ouvrages de l'Auteur (Nové vydání, rozšířené o dějiny, život a díla tohoto autora. Amsterdam, 1747. s. 100.

⁸⁴ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: Esais sur la bonté de Dieu la liberté de l'homme et l'origine du mal* (*Pojednání o spravedlnosti Boha, svobodě člověka a původu zla*). Nouvelle edition, Augmentée de l'Histoire de la vie & des ouvrages de l'Auteur (Nové vydání, rozšířené o dějiny, život a díla tohoto autora. Amsterdam, 1747. s. 125.

⁸⁵ Pozn. autora

⁸⁶ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. Praha: Oikoymenh, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-729-8094-7. s. 142.

přijímá to s láskou, neboť kdyby tomu tak nebylo, nikde na světě by nemohl hřích (špatnost) existovat. A jestliže na něčem nejlepším (na svém stvoření) na světě (Bůh) dovolí přítomnost zla, je to pouze pro jiné *větší* dobro (které my nejsme schopni zhodnotit nebo pochopit).

2.2 Vídeňští velikáni⁸⁷

K moci dovedli tereziánský reformní katolicismus tzv. *Vídeňští velikáni*. Šlo o okruh mužů, který působil v Rakousku s pronikavým účinkem. Zpočátku byli čtyři: 1) Osobní lékař Marie Terezie Gerhard van Swieten narozen roku 1700 v Leydenu, kde také zažil pronásledování jansenistů, jelikož sám pocházel z jansenistické rodiny. 2) Její zpovědník Ignác Müller. 3) Světící biskup Ambrož Simon Stock, který se Swietenem provedl reformu teologické fakulty. 4) Právník Karel Antonín Martini (1726-1800), který přebudoval se Swietenem právníká studia. Na počátku 70. let van Swieten a Stock zemřeli, v té době se k velikánům přidružili František Karel baron Kressel z Qualtenberka a později opat František Štěpán Rautenstrauch, který později pro císaře Josefa II. vytvořil schéma výuky na generálních seminářích. Roku 1734 po návratu do vlasti se stal Stock kanovníkem u sv. Štěpána a později proboštem u sv. Petra a titulárním biskupem v Resanu. Stock později sám měl spory s jezuitu a psal dopisy plné stížností Marii Terezii, která mu však nevyhověla, neboť byla Tovaryšstvu Ježíšovu nakloněna. V té době probíhalo vyšetřování hraběte Věžníka o nadačních jměních a jejich užívání i na jiné účely, než pro jaké byly zřízeny. A Gerhard van Swieten jako osobní lékař Marie Terezie, který měl k císařskému domu velmi blízko se obrátil na císařovnu se slovy: „*Je čas, aby Tovaryšstvo Ježíšovo bylo poznáno jako takové, jaké vlastně je, a aby se zabránilo zlu, které páchá. Zbožných nadání se používalo k jiným účelům, jestliže měli jejich správu. University, jež ovládají, upadají v nic. Rozkazy Vašeho Veličenstva otevřeně a beztrestně pohrdají, a ti, kdož mají bdíti nad jejich prováděním, nedělají nic, zavřou oči a vyjdou z toho s důtkou.*“⁸⁸ Van Swieten měl na panovnici velký vliv, a proto není podivu, když byl po tomto dopise nadační fond přesunut ze správy jezuitů do rukou studijní dvorské komise. Van Swieten celý svůj život zasvětil myšlence, aby obecně pronikla jansenistická reforma církve, neboť jen v takové reformě viděl záruku pro zachování katolické církve. Jako hlavní překážku pro možný prospěch této reformy viděl van Swieten v Tovaryšstvu Ježíšovu. Neúprosně zdolával jejich vliv, až se mu roku 1756 podařilo zlomit nadvládu jezuitů v akademickém senátu. Dne 12. listopadu 1757 vyloučila Marie Terezie rektora

---

⁸⁷ Název kapitoly byl převzat od Eduarda Wintera jako nejlépe vystihující. - *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 25.

⁸⁸ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 32.

jezuitské koleje ze senátu univerzity. Van Swieten dosáhl také vyloučení dalších zástupců jezuitů, a to zástupců filosofické a teologické fakulty. Když byl akademický senát 10. září 1759 výnosem Marie Terezie osvobozen od jezuitů, byl tím neodvolatelně zlomen jejich dosavadní vliv na školství. Gerhard van Swieten nebyl jen lékařem Marie Terezie a celé její rodiny, ale i jejím rádcem. Císařovna si nechávala zprvu od van Swietena radit v otázkách výchovy a škol, ale později s počínající reformou teologické fakulty, a i ve stále stoupající míře církevních reforem, jež byly uznány za nutné. Její osobní lékař se tak stal nejen zakladatelem moderního rakouského vysokého školství, nýbrž i zakladatelem josefinismu.⁸⁹ Jezuité i nadále byli pro van Swietena mocnými oponenty, ale i mezi nimi našel své další spolupracovníky, byl to kanovník od sv. Štěpána Ambrož von Stock.⁹⁰ Již v Římě při studiích se setkal s jansenismem. Van Swieten nebyl aktivní pouze na poli vysokého školství, ale také ve vědě. Poznal již na zrušené společnosti *Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis*, že pokud se má věda rozvíjet, musí jí být umožněno vydávat knihy, ale censuru měli ve své pravomoci jezuité, kteří většinou zastávali jiné názory než van Swieten a jeho spolupracovníci. Pokusil se proto od Marie Terezie získat právo censure, který by tímto měla být jezuitům úplně vzata. Vládkyně nechtěla, aby se vytvářely další spory, nýbrž chtěla spojit oba dva zneprátelené tábory a donutit je ke spolupráci. Proto jezuitům odebrala úřad censure, ale ponechala jim v tomto ohledu hlas poradní. Namísto spolupráce však docházelo k dalším sporům v samotné revizní komisi. Později byl van Swieten dosazen za předsedu této komise, ale získal velkého oponenta v kardinálu Migazzim, který hájil zájmy kurie ještě důrazněji než jeho předchůdci. Již roku 1763 došlo mezi Migazzim a van Swietenem k prudké srážce pro Febroniovu knihu *De statu ecclesie*. V knize byly hlášány názory, jež již dlouho zastávali mnozí učitelé práva, duchovní i světští, avšak nikdy dosud, alespoň v Německu, nebyly vysloveny s takovou jasností a rozhodností. Řím se dal hned do boje proti této knize a roku 1764 ji dal na index. Tvůrcem této knihy nebyl nikdo jiný než generální vikář arcibiskupa trevírského, světicí biskup Jan Mikuláš Hontheim. Důležité spolupracovníky v zápase o katolickou reformu našel „Vídeňští velikáni“ také v samotném řádě jezuitů, kde jednotlivé členy přitahovala síla osvícenství. Takovou osobností byl např. Josef Stepling. Svým vlivem na četné žáky a přátele se výrazně podílel na rozšíření katolického osvícenství především v Čechách, kde ho jmenoval van Swieten roku 1753 ředitelem filosofické fakulty v Praze, ačkoliv jiní jezuité byli výslovně

---

⁸⁹ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 28-29.

⁹⁰ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 30.

vyloučeni z úřadu ředitelů studií. Kromě toho obdržel Stepling vedení vyššího školství v Čechách. Na tomto místě byl Stepling potvrzen i po zrušení řádu, ačkoliv všichni bývalí jezuité byli podle možnosti odstraněni alespoň ze všech důležitých míst. Stepling spravoval tento úřad až do své smrti v roce 1778.⁹¹ Ignác Müller zpovědník Marie Terezie byl dalším z těchto vídeňských velikánů. S van Swietenem, jej seznámil jeho dlouholetý přítel Ambrož von Stock. Müller byl zcela získán pro jansenistickou nauku. Jeho jmenování zpovědníkem bylo proto považováno v Římě přinejmenším za nešťastné, neboť tento prelát od sv. Doroty se ukázal jako skutečný nepřítel jezuitů a papež Klement III., který se snažil Tovaryšstvo Ježíšovo ochránit, se již dříve obrátil v breve na císařovnu a poprosil ji, aby se vymkla vlivu svých rádců, především z „*kanonistů a theologů*“.⁹² Avšak jeho nástupce Klement XIV., který se chtěl tohoto řádu zbavit, se obával právem, že se bude Marie Terezie bránit zrušení řádu. Proto když přesvědčil probošt a císařský zpovědník Müller Marii Terezii, že zrušení řádu je správnou věcí, nechal mu papež Klement XIV. udělit řadu privilegií. Císařská rodina si tohoto muže velmi cenila, právě tak jako van Swietena. Každou neděli večer soustřeďoval Müller ve svém proboštství muže vynikajících kvalit. Nedělní večery u probošta Müllera patřily k pozoruhodnostem města. Také Ch. Fr. Nicolai nepromeškal při svém pobytu v císařském městě navštívit Müllera. I na tohoto osvíceného protestanta, který posuzoval katolicismus velmi přísně, působil probošt Müller silným dojmem. „*Tento prelát byl podle svého theologického principu rigorista nebo vlastně horlivý jansenista.*“⁹³ K těmto nedělním večerům u Müllera se scházel vlastně celý van Swietenův kruh nejvýznamnějších osobností jansenismu a posuzoval poslední události na poli reform. Je možné snadno usoudit, jak byl jansenismus díky těmto mužům rozšířený, z textů díla prof. Wintera: „*Avšak van Swieten neobstaral zpovědníka jen císařovně; také velkovévoda Maxmilián, arcibiskup kolínský, jenž se horlivě přičinil o emžská usnesení, jež v duchu Hontheimově usilovala o větší samostatnost německé církve, dostal od van Swietena zpovědníka ve Františku Ruschitzkovi, faráři u sv. Petra ve Vídni. Také velkovévodkyním Marii Antoinetě a Marii Karolíně byli opatřeni zpovědníci jansenisticko-osvícenského směru. Zpovědníkem Marie Antoinety byl belgický abbé Jean de Terme. Velkovévodkyně Karolína, pozdější královna neapolská, dostala v sudetském Němci abbém Gürtlerovi zpovědníka, jenž ji provázal do Itálie, kde zemřel jako světící biskup z Tiene. Všichni tito duchovní patřili ke kruhu kolem van Swietena*

---

⁹¹ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 53, 57-58.

⁹² *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 36-37.

⁹³ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 37.

a Müllera a působili v jejich duchu. Nemusíme se proto diviti, že celá císařská rodina byla vychována ve stejném světovém názoru. Zde porazili jansenisté jako zpovědníci knížat a králů jesuity jejich vlastní zbraní.“⁹⁴ Pochopitelně se jansenisté pokoušeli získat na svou stranu v boji proti jezuitskému řádu i řády podobně smýšlející. Protože byla jansenistům vlastní augustinská tradice, obraceli se na ty, kteří ji měli ve svém učení. V roce 1760 prosadil van Swieten na teologických fakultách, ovládaných jezuitou, učitelské stolice augustinské a tomistické teologie.⁹⁵

2.2.1 Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis

Jednalo se o učenou společnost založenou roku 1745 Josefem Petrašem v Olomouci. Josef Petraš byl synem generála válčícího s Turky. Narodil se roku 1714 ve Slavonském Brodu, ale mládí strávil právě v Olomouci, ve městě, ve kterém později založil i tuto vědeckou společnost. Později mnoho cestoval, když se stal sekretářem prince Evžena Savojského, kterého doprovázel při válečných taženích. Právě u prince Savojského se mu zalíbil zájem o vědu a umění. Po smrti Evžena Savojského roku 1745 se navrátil do Olomouce, města svého mládí a vytvořil zde po vzoru německých vědeckých společností „Společnost neznámých učenců v zemích rakouských“ (*Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis*). V květnu roku 1747 mohla vědecká společnost přijmout do své společnosti řadu nových členů, mezi nimi benediktina Magnoalda Ziegelbauera. Tento benediktin věřil, že v založení společnosti svobodného pana Petraše mu bude umožněno konečně uskutečnit svou myšlenku učené společnosti, jež pěstuje dějepisnou vědu založenou na kritice pramenů, on sám ještě s Oliverem Legipontem rozvíjeli ve svých pracích přístupy *maurinů*⁹⁶. Petraš poznal Ziegelbauerovu důležitost pro společnost a učinil ho jejím sekretářem. Pozvání do společnosti dostali také jiní důležití muži jako osobní lékař Marie Terezie Gottfried van Swieten. Ziegelbauer společnost propojil s učeným světem a taktéž přímo se zakladatelem katolického osvícenství Muratorim. Muratorimu naklonění kardinálové taktéž byli získáni do Societas incognitorum a dokonce i samotná Marie Terezie, která společnosti přislíbila

---

⁹⁴ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 38.

⁹⁵ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 203.

⁹⁶ Ve čtyřicátých letech 18. století proniklo osvícenství významným způsobem do řádu benediktinského. Ve Francii dosáhlo kolem roku 1700 svého největšího rozkvětu dějepisectví na podkladě filologicko-kritickém a publikace pramenů v benediktinské kongregaci maurinů. Svou ostře kritickou metodou zničili mnoho legend v životopisech svatých a v dějinách církve. Stali se zakladateli moderního dějepisectví a rozvinuli především takzvané historické pomocné vědy jako důležitý předpoklad každého dějepisného bádání. Mnozí z jejich nejznamenitějších členů byli v 18. století blízcí jansenismu. Byli průkopníky katolického osvícenství. - *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 195.

podporu. Z Čechů byl pro společnost získán Jan Tomáš Berghauer, který byl sice blízký jezuitům, ale zároveň byl v užším kontaktu se Zieglbauerem a jeho učenými druhy. Ve svých spisech Berghauer převážně hájí Tovaryšstvo Ježíšovo a útočí na jansenisty, ale pokládá za velmi nebezpečné pro katolickou církev, že se strnule drží překonané vědecké metody, a píše programové věty: „*Zaměstnáváme se dlouhou dobu neplodnými a suchopárnými otázkami spekulativní školské theologie, jež nemají ani jádra ani šťávy, a zůstáváme vězeti na řemeslných zvycích, z nichž církev nečerpá žádného užitku, zatím co necháváme stranou výborné studium historicum, polemicum, criticum, scripturisticum, conciliorum, patrum etc., v nichž nás kacíři svou denní pilí daleko překonávají.*“⁹⁷ Roku 1747 počala společnost mít snahu vydávat vlastní časopis, který ale nedošel dál než k censuře jezuitů. Proto se pokoušel van Swieten odebrat jezuitům tuto pravomoc. Celkově šlo v celém procesu o novátorství, že právě jezuitská censura je tvrdá hradba, která musí být překonána, jinak není možné provádění jakékoliv reformy nebo vědecké práce. Když se pokoušel u Marie Terezie vymoci si odebrání Jezuitských pravomocí pro Moravu, že censuru může provádět sama vědecká společnost, rozhodla panovnice, že jezuité přesto budou mít pro společnost poradní hlas jako teologičtí poradci. Ziegelbauer zemřel za dlouhých sporů 14. června 1750 v Olomouci a všechny jeho plány související se společností neznámých učenců ztroskotaly. Jeho nástupce a dlouholetý přítel Legipont se pokusil obnovit funkci společnosti, ale dva roky poté přestala existovat samotná vědecká společnost. Sám zakladatel společnosti se uchýlil do ústraní, kde dožil do roku 1772. Moc, kterou jezuité disponovali, byla stále ještě nepřekonaná a monopol, který si drželi, byl v trnem v oku nejen nekatolíkům, nýbrž i ostatním řádům, které byly uzurpovány v mnoha odvětvích, například v oblasti školství.

2.3 Osvícenství v Čechách

V období mezi 17. stoletím a počátkem 18. století, po bitvě na Bílé hoře, která znamenala pro mnoho českých nekatolických šlechticů a měšťanů ztrátu výsadních postavení a byli nahrazeni vznešeným obyvatelstvem cizích národností, hlavně španělským, vznikají ve státní sféře absolutistické tendence, které jsou spojeny s omezováním osobních svobod českého obyvatelstva, v podobě postavení nekatolických konfesí mimo zákon. A zatím co se ve Francii, Anglii či Nizozemí objevují osvícenské tendence, v zemích střední Evropy se do popředí zájmů dostává teocentrismus. V druhé polovině 17. století bylo možné

---

⁹⁷ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 23.

konstatovat, že oproti počátkům rekatolizace, kdy bylo 90 % obyvatelstva protestantské, nyní téměř veškeré české obyvatelstvo přijalo katolickou víru. Vlna opravdu náboženského nadšení dospěla již kolem roku 1680 svého vrcholu. Vznikaly nové řády oslavující svaté osobnosti. Náboženské síly prvních generací, které vyrostly katolicky, nebylo možné znovu dosáhnout, naopak další generace se stávaly povrchnější. Pokus, že zvýšeným vnějším povrchním leskem a barokní nádherou se podaří podat svědectví o něčem, co již nebylo přítomno uvnitř mladých generací, působil na ty, kteří viděli hlouběji dojmem nepravosti až falešnosti. Záliba pro něco mimořádného a zázračného časem umdlávaly a stávalo se protivným. Tak se stále hlasitěji ozývalo volání po pořádku, rozumu a užitečnosti. Osvícenství se šířilo z Anglie přes Francii dále do Německa, odtud se dostávalo do Čech prostřednictvím filosofů, jako byl Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Christian Thomasius (1655-1728) a Christian Wolff (1679-1754). Osvícenství bojovalo jménem rozumu o svobodu ducha a radikálně odmítalo staré tradice. Tisíce let stará představa o světě se hroutila. Roku 1784 popsal nové intelektuální hnutí Immanuel Kant (1724-1804) těmito slovy: „*Osvícenství je propuštění člověka z jeho nesvéprávnosti, která vznikla jeho vedením. Nesvéprávnost je lidská neschopnost využít svého rozumu, bez vedení druhým. Toto poručení nemá příčinu v nedostatku rozumu, ale v nedostatku rozhodnosti a odvahy ho použít, bez vedení jiného. Sapere aude! [Měj odvahu to vědět!] "Mít odvahu používat vlastní rozum!" - To je motto osvícenství.*“⁹⁸. Z Lipska vydával Leibniz od roku 1682 již zmíněný věstník „*Acta Eruditorum*“. Věstník sledoval celý vědecký život Evropy a svědomitě oznamoval literární novinky v duchu vznikajícího osvícenství. To platilo až do počátku 18. století, kdy se změnil směr, z věřícího člověka se stal člověk dbající o rozum. Osvícenci se snažili zbavit člověka poroby, věřili v sílu lidského rozumu, bojovali proti pověrám a předsudkům, šířili osvětu, vzdělanost a popularizovali vědu. Později od roku 1733 vydával časopis „*Nova Acta Eruditorum*“ Christian Wolff. Vedle tohoto věstníku byli i další, co šířili myšlenku a kteří se zasloužili o rozmach osvícenství. Byli jimi jansenisté a hned za nimi Svobodní zednáři, oproti rosekruciánům, kteří se spíše zabývali alchymií a černým uměním. Jednou z opor osvícenského myšlení byly nábožensko - filosofické proudy, které hlásaly sjednocení lidí na základě bratrské lásky, vzájemné pomoci a věrnosti. Od počátku 18. století

---

⁹⁸ Enlightenment is man's release from his self-incurred tutelage. Tutelage is man's inability to make use of his understanding without direction from another. Self-incurred is this tutelage when its cause lies not in lack of reason but in lack of resolution and courage to use it without direction from another. *Sapere aude!* [*Dare to know!*] "Have courage to use your own reason!" – that is the motto of enlightenment. - KANT, Immanuel. *What is Enlightenment?*. DOI: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3589.

v Anglii a brzy na to i v dalších zemích vytvářeli skupinky intelektuálů tajné lóže podle vzoru středověkých kamenických cechů - odtud název zednáři. Od cechů převzali zednáři i některé obřady a symboly. V těchto lóžích se mohli sdružovat jen muži, kteří tvořili mravní výkvět společnosti a zastávali myšlenku nápravy světa. Podíleli se na humanizaci trestního práva a prosazování občanské rovnosti. Typické bylo zaujetí přírodními vědami a volnomyšlenkářství zaměřené proti oficiální církvi. Za vlády Marie Terezie byli v habsburské monarchii zednáři pod dohledem. Josef II. je patrně podporoval, i když jim moc nedůvěřoval jako tajné společnosti. V Praze vznikla první zednářská lóže v roce 1742, zednářství se pak výrazně rozšířilo v 70. letech 18. století. Velmistrem pražské lóže byl tehdy Ignác Born (26.12.1742 - 24.7.1791), přírodovědec a současně zakladatel soukromé *Královské společnosti nauk v Praze*. Členy byli mnozí příslušníci předních šlechtických rodů, měšťané, umělci, profesori i duchovní. Zednářské lóže vznikaly také v dalších českých a moravských městech.⁹⁹ Svobodné zednářství shromažďovalo vážené a duchovně významné muže, kteří postupovali dle jednotného plánu. Lóže patří mezi nejzajímavější výtvořky osvícenství, jejich historie se odvíjí od roku 1717, kdy se čtyři londýnské lóže spojily v jednu velkolóži.¹⁰⁰ Navzdory dobrým úmyslům se k lóži lepili různé existence pachtící po mystickém dobrodružství. Díky tomu se Svobodné zednářství rozdělilo do dvou ritů, z nichž *skotský ritus* vznikl ve Francii a snažil se o vytvoření světové republiky svobodných duchů, oproti tomu *svatojánský ritus* se šířil střední Evropou. Oba dva rity prosazovaly v zásadě to samé: uzavřenost společenství, pěstování mystiky, tradice středověkého rytířství a esoterických nauk – astrologie, alchymie, bílé magie a kabaly.¹⁰¹ Přívrženci skotského ritu byli v českých zemích zastoupeni necírkevním řádem rosekruciánů, a druzí se hlásili k takzvaným Iluminátům, ti se snažili vycházet z jednoduchého, symbolického zednářství. Jednalo se o radikální formu zednářství. Ilumináti chtěli v zemích získat určitý politický vliv, ne však, jak je dnes prezentováno konspiračními teoriemi, pro ovládnutí světa. Co bylo jejich cílem ukázali svými řádovými statuty z roku 1778: „ ... probudit zájem člověka o zlepšení a zdokonalení jeho morálního charakteru, šířit (správné) lidské a společenské názory, stavět se v cestu špatným úmyslům ve světě, pomáhat utiskované ctnosti proti nepravu, myslet na podporu osob, které si to zasluhují, a konečně odměňovat znamenité zasloužilé muže, kteří buď svým talentem,

---

⁹⁹ KROUPA, Jiří. *Alchymie štěstí: pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*. 2., rozš. a upr. vyd. Brno: ERA, 2006. s. 55-68, ISBN 80-7366-063-6.

¹⁰⁰ *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 190.

¹⁰¹ *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 190-191.

*bohatstvím nebo vážností přinesli řádu nějaký užitek, zvláštní úctou, slávou a ctí jak ve společnosti tak i mimo ni.*¹⁰² Ilumináti se snažili mimo jiné o reformu duchovní a náboženskou, svobodu tisku a osvětu poddaných.¹⁰³ V Praze roku 1726 otevřel první lóži U tří hvězd jansenista hrabě Šporck. Mnoho vysoko postavených osobností z kruhů šlechty i vojska bylo lóžovými bratry. Osvícenství a Zednářství souvisí spolu co nejtěsněji. Je to táž víra v pokrok, jež oba proudy okřídluje.¹⁰⁴ Po necelých deseti letech existence Iluminátů, dosáhli jejich klerikální odpůrci zákazu řádu. Nejen tento řád byl pronásledován, ale i jakýkoliv jiný, který byl s Ilumináty spojen alespoň přes kontakty. Určitý stupeň zákazu byl rozšířen dokonce i později v zemích Josefa II., který pocíťoval povinnost postavit organizaci svobodných zednářů pod státní dohled. Například chtěl regulovat množství lóží na město, proti čemuž se postavil pražský stoliční mistr Thurn. Takové myšlenky byly u Josefa II. poměrně běžné, neboť tento císař chtěl mít dohled úplně nad každým člověkem ve své říši. Později za císaře Leopolda padlo na zednáře podezření, že svými členy obsazují všechna důležitá místa v Praze. Nakonec se pražské zednářské lóže roku 1794 rozcházejí a o rok později, když bylo odhaleno spiknutí jakobínů rakouských a uherských, je zednářský řád postaven mimo zákon.¹⁰⁵ Na Christiána Wolffa navázal i řád jezuitů, především to byl Joseph Stepling (1716 - 1778), jezuitský matematik, fyzik, astronom v Klementinu. Jako první u nás systematicky vysvětlil diferenciální a integrální počet, experimentoval s elektřinou a v klementinské hvězdárně, kterou vybudoval, se věnoval studiu některých astronomických problémů.¹⁰⁶ Odmítl nabízenou profesuru filosofie, neboť poznal, že jezuitská filosofie je překonána. Stále se rozšiřující závaznost kritického rozumu, vedle něhož nebyla uznávána žádná jiná pravda, ovlivnila církev, a dokonce i křesťanství jako takové. K tomu by nedocházelo s takovou silou, kdyby nebylo osvícenství podporováno i státní mocí. Ačkoliv se osvícenství jako kulturní hnutí zrodilo a vyvíjelo ve Francii, Británii a Nizozemí, žádná z těchto zemí neprožila tzv. *osvícenský absolutismus*¹⁰⁷ na rozdíl od

---

¹⁰² IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 213. Utváření Evropy, sv. 1. ISBN 8071063940.

¹⁰³ „Konečným cílem řádu je tedy, aby nastalo světlo, my jsme bojovníci proti tmě a toto je ohňová hlídka.“ - IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 212. Utváření Evropy, sv. 1. ISBN 8071063940.

¹⁰⁴ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 204.

¹⁰⁵ SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975, s. 204.

¹⁰⁶ MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 263. ISBN 978-80-7286-206-1.

¹⁰⁷ Osvícenský absolutismus chápeme jako „podmnožinu“ panovnického absolutismu (*Jednalo se o vládní formu s výrazně rozvinutou monarchistickou ústřední mocí, na níž byl závislý pečlivě organizovaný úřednický aparát a vojenská moc. Největším přínosem této vládní formy byla organizace moderního státu. Duchovně-*

ostatních zemí Evropy. Tento jev provázely hospodářské reformy, které měly za cíl oživit obchod, pozvednout produkci zemědělství, odstranit cla, cechovní přežitky a stimulovat výrobu. Osvícenský absolutismus také kráčel ruku v ruce se sociálními reformami, které upravovaly a měnily středověký trestní zákon na nově formulovaný a sloužící lidu, ne pánům. Odstraňovaly nevolnictví a snažily se zlepšit postavení sociálně slabších vrstev obyvatelstva. Politické reformy vedly k centralizaci státu, omezení moci církve, ať politické či hospodářské, a nakonec i jejímu podřízení státu, k omezení moci aristokracie, která zastarale dbala na feudálním uzpůsobení. Kulturní, právní, výchovné a školské reformy do toho zahrnující. Největší úder byl osvícenstvím vedený proti všem formám magických pověr, stejně tak i proti lidové zbožnosti. Neméně byla napadána víra v zázraky a katolická barokní zbožnost. To vše podle osvícenství vedlo k obelhávání lidu a připravovalo jej o čas, který mohl věnovat sám sobě nebo společnosti. I přes veškerou snahu osvícenců působilo baroko v Českých zemích ještě přes sto let společně s osvícenstvím. Křesťanství bylo až do konce 18. století, do doby osvícenství, uznáváno a bezvýhradně přijímáno. Nenárokovalo si pouze vlastní svět víry, ale náboženství bylo bezvýhradně spojeno s vědou a vzděláním.¹⁰⁸ Osvícenstvím v českých zemích nebyl prostý lid většinou dotčen, neboť gramotnost se u lidí počala šířit až při školských reformách Marie Terezie. Naproti tomu šlechta, úředníci, učenci se rychle připojili k novému hnutí. I když byl nový směr velmi dobře přijímán ve vědeckých a aristokratických kruzích, nebylo osvícenství v českých zemích vždy jednotné a na stejné úrovni intenzity a radikálnosti. Ne každý osvícenec byl současně i hlava otevřená jiným názorům. Různé řády zde působící stály proti sobě, například piaristé stojí v odporu proti jezuitům a později proti exjezuitům, ale i přesto řády¹⁰⁹ působící a sloužící v Čechách velice dobře šířily osvícenství po zemi.

2.3.1 Karel Jindřich Seibt

---

*politický obsah absolutismu nejlépe vystihují tři pojmy: suverenita, státní oprávněnost (rezóna) a merkantilismus. Sekularizovaný mocenský stát se stálou státní armádou, úřednictvem a státní církví se podřizoval nezávislé moci panovníka, ovlivňovaného aristokratickým okolím a přesvědčením, že vládne z Boží vůle.), jako státní formu, v níž se monarcha více či méně ovlivněný osvícenským učením snažil cílenou reformní politikou shora dosáhnout rozvinutější státy, které v modernizačním procesu pokročily dále. Při tom docházelo ke stupňování absolutismu, kdy se panovník opíral o úzkou úřednickou elitu. Sám se cítil být prvním služebníkem státu. Deklaroval sice zájem o štěstí svých poddaných, ale jak toto štěstí mělo vypadat, rozhodoval jen on sám, neboť měl v rukou veškerou moc. - STELLNER, František. *Sedmiletá válka v Evropě*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000, s. 12-13. Historická řada (Libri). ISBN 80-7277-010-1.*

¹⁰⁸ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 193-195.

¹⁰⁹ Různé řády jako jsou piaristé, jezuité, augustiniánští eremité, pavláni, premonstráti, se účastní vynikajícím způsobem šíření osvícenství. - *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 222.

Až do svého zrušení měli jezuité výsostné postavení nejen na vysokých školách, ale i na středním stupni škol, kde řídili většinu gymnázií v českých zemích, jen s nepatrnou výjimkou těch, které náležely do správy jiným řádům, jako benediktinům, piaristům, augustiniánům či premonstrátům. Stejně tak jako byl ve Vídni okruh „vídeňských velikánů“, i v Českých zemích působili lidé aktivní v šíření osvícenství. Do správy latinské školy se dostal profesor Karel Jindřich Seibt¹¹⁰. Nejprve studoval na piaristickém gymnasiu a později v Lipsku na univerzitě, kde na něj působili pánové jako Gottsched a Gellert. Po studiích se vrátil do Čech, kde chtěl vytvořit něco obdobného, co zažíval v sousedním Lipsku. Marie Terezie se dozvěděla od Seibtových spolupracovníků o jeho záměrech a byl roku 1770 pozván na osobní audienci. Od roku 1763 působil jako nehonoraný profesor krásných věd a morálky až do roku 1806. Nabyl obrovského významu v oblasti školství, protože své přednášky přednášel v německém jazyce a byly určeny i pro veřejnost. Seznamoval svoje četné posluchače s vrcholy evropského myšlení a slovesného umění 18. století. V duchu Jansenistického osvícenství se snažil vytvořit na universitě prostředí nezatížené jezuitským doktrinářstvím. Podle svého osvícenského pojetí zůstával vždy katolíkem a usiloval o to, aby katolická univerzita pražská se vyrovnala svou úrovní nejlepším protestantským univerzitám německým. Jeho odpůrci byli samozřejmě jezuité, kteří se všemožně snažili podrýt jeho pozici, ale znovu a znovu se ukázalo, že solidarita osvícenské inteligence je silnější než solidarita řádové příslušnosti. Je pochopitelné, že odpůrce nacházel převážně mezi jezuity, kteří spravovali vysoké školství dlouhou řadu let a nyní přišel jakýsi laik, který přinesl novodobé způsoby výuky z protestantského Lipska. Paradoxem je, že své největší opory našel Seibt právě mezi členy Tovaryšstva: Steplinga a Dobrovského. A naopak mezi těmi, kdo se připojovali k jeho protivníkům, byli příslušníci i jiných řádů, zvláště piaristického, který sám měl velký zájem na působení v oblasti školství. Jeho nejvýznamnějším studentem byl Ferdinand Kindermann, který chodil na Seibtovy přednášky ještě jako kněz a doktor theologie. Poté se roku 1771 stal farářem v Kaplici a zavedl zde školský systém podle opata Felbigera. Především bylo dbáno na to, aby děti chápaly to, co se učí. Do pozadí ustoupil systém učení se z paměti. Děti byly vyučovány společně rozdělené podle věku. Díky této změně, kterou provedl na kaplické škole, byl jmenován vrchním

---

¹¹⁰ Seibt se narodil 31. března 1735 v Marientalu na českosaské hranici, a byl tedy již svým rodištěm vázán na obě země. Gymnasium navštěvoval v Kosmonosích v severních Čechách, a to u piaristů. Zde již Seibt přišel, jak o tom vděčně Vypráví ve své autobiografii ve styk s německým básnictvím své doby. Tím hlubší bylo pak jeho zklamání v Praze, kde v letech 1751-1753 poslouchal u jezuitů filosofii. Barokní latinou byly přednášeny these, které připadaly Seibtovi a jeho generaci úplně cizí a neužitečné. - *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 66-67.

dozorcem nad obecními školami v Čechách. Usiloval o vytvoření školského státního komplexu škol, který by všechny děti zahrnul do vzdělávacího procesu. Pod Kindermannovým dohledem se počet učících se dětí ztrojnásobil a téměř celá dětská populace byla vzdělávána. Nejvíce mu záleželo na tom, aby děti připravil na pracovní proces. Každý chlapec i dívka se učili šití, zahradničení, chovu dobytka. *Toto podivuhodné spojení vyučování literárního a rukodělného se nazývalo industriální výchovou. Kindermannovou školou bylo vychováno obyvatelstvo, jež tak obratně dovedlo využít v 19. století bohatých pokladů české země k vybudování nejvýznamnějšího průmyslu Rakouska.*¹¹¹ Marie Terezie sice vnímala školství jako politický faktor, přesto umístila do jeho vedení duchovní a tím jim stále ještě byla přiznána důležitá úloha ve státě. V tom, že Seibt přednášel jako první učitel pražské filosofické fakulty německy a i v jeho dost pochopitelné zálibě v německé literatuře, byl a je někdy spatřován ze strany českých historiků osten klíčícího nacionalismu. Ale Seibt chtěl zavedením živého jazyka do vysokoškolské výuky především přispět ke zlomení staré středověké tradice, k odstranění forem, které konzervovaly zastaralý obsah rakouského vysokého školství. Seibt měl právě svým pojetím kultury a vzdělanosti jako společné dorozumívací základny moderní inteligence zásluhu na duchovní výchově mladé české generace Jungmannovské, pro kterou byl jedním z nejpřitažlivějších učitelů. Je to pozoruhodné zejména proto, že šlo o generaci národnostně už značně citlivou, která by sotva byla přilnula k učiteli, v němž by vytušila exponence německví, na rakouských školách a univerzitách vychoval mnoho zdatných učitelů, kterými vytvořil základ.¹¹² Dovedl zdatně udržovat kruh svých žáků pohromadě, nechal je dosazovat na klíčové posty, ze kterých by právě mohli působit na další systém výuky. Sám měl v úmyslu být jedním z těch, kteří by provedli reorganizaci školství. Seibt roku 1744 dostal na starost dozor nad latinskými školami, kterých zůstalo v činnosti asi pouze 13 z celkového počtu 40. Těmto školám dodal vynikající učitele, například z již zrušeného jezuitského řádu získal mnoho spolupracovníků, jedním z nich byl i P. Schirmer. Latinské školy se měly stát dodavateli vyššího úřednictva pro centralistické Rakousko. Ze třinácti latinských škol byly pouze tři vedeny česky, ostatní německy. Seibt se ale současně stal i ředitelem filosofické fakulty, kde vzdělával budoucí učitele pro své fakulty, důležité je proto říci, že řídil vzdělávání v Čechách. On sám měl mnoho stoupenců, ale stejně tak i mnoho nepřátel či lidí, kteří nesouhlasili s jeho názory a kteří se pokoušeli jednoho z hlavních propagátorů osvícenství odstranit.

---

¹¹¹ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 210.

¹¹² *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 208.

2.3.2 Proces vedený proti Seibtovi

Proces, který způsobil velké roztržky mezi jednotlivými řády a katolickými osvícenci, nebyl jen obyčejnou shodou okolností. Byl pokusem o zabránění dalšího rozvoje a usazení katolického osvícenství. To stále ještě barokní zbožnost, kterou katolická církev pojala jako bitevní prapor, si těžko zvykala na úbytek sil a předání žezla. Není proto divu, že na počátku všeho stál bývalý jezuita a profesor filosofie Herz. Na této scéně je důležité si uvědomit, že se nejedná o spor státu s jedincem, či řádu s jiným řádem, ale opravdový boj, kdy na jedné straně stojí zastánci staré doby, starých zvyků a na druhé straně vítající nastupující světonázor usazující se v Čechách, jehož zastánců nebylo málo a jak je vidět na průběhu procesu, ani nezastávali bídné posty. Samotný proces vznikl na základě stížnosti hraběte Věžníka hraběti *Leopoldovi Clarymu*¹¹³, když pobýval v Praze, že tu je velice rozšířena zakázaná literatura. Proto dostal hrabě Věžník úřední dopis se zprávou, aby záležitost prošetřil. Při prohlídkách knihkupců a knihoven seibtových žáků se našla mnohá nepovolená díla¹¹⁴. Literatura byla samozřejmě zabavena a Seibt byl označen jako původce zločinu nejen proto, že byla nalezena u mnoha jeho studentů, ale také proto, že podle záznamů z jeho přednášek bylo zjištěno, že na ony zmiňované knihy upozorňuje a dokonce je doporučuje k četbě. Protože se státní rada Gebler postavil na stranu Seibtovu s odůvodněním: „*Zdá se mně, jakož i kanceláři nepravděpodobné, že by prof. Seibt, známý řádný muž, kterého si zvláště váží i arcibiskup, jeho církevní představený, mohl se sám tak dalece provinit proti veškerému rozumu. Pouhé doporučení knihy, obsahující vedle závadných míst také mnoho dobrého, jako na příklad výchovných spisů Basedowových, nedokazuje nijak, že se celý obsah schvaluje. Chtít odsoudit na podkladě zápisku nerozumného mladého člověka jeho učitele, je příliš tvrdé a nedá se sloučiti ani s obvyklými právními předpisy.*“¹¹⁵ Protože Clary přece jen nemohl nechat Seibta odejít bez žádného trestu, doporučil císařovně jeho sesazení z místa ředitele filosofické fakulty a gymnasií a z censurní komise. Měla mu zůstat jen profesura krásných věcí. Při takovém rozhodnutí to nechtěla nechat studijní komise, jejímž předsedou byl bývalý Seibtův žák Kresl¹¹⁶. Komise požadovala, aby byl Seibt vyslyšen

---

¹¹³ Hrabě Leopold Clary byl předsedou dvorské censury knih ve Vídni. - WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Jelínek, 1945. s. 77.

¹¹⁴ Především byla mezi zabavenými knihami hojně zastoupena nejnovější krasoduchá literatura, mezi ní Wieland. - *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 78.

¹¹⁵ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 78.

¹¹⁶ V letech 1754-1765 zastával úřad direktora právnické fakulty. - SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975, s. 29.

samotnou císařovnou a aby mu byl zaslán seznam žalob k zodpovídání. Bylo předloženo více než 90 archů a Seibtovi bylo předloženo 91 otázek k zodpovězení. Nejdůležitější k vysvětlení bylo: 1. *Zda mají být přednášky pokládány za přiměřené a nutné, a zda se v nich nevyskytovala nevhodně volená themata.* 2. *Zda v přednáškách nejsou obsaženy nauky, které by byly na újmu jsoucnosti BOŽÍ, nesmrtelnosti duše a jistotě křesťanského náboženství a které by podporovaly skepsi.* 3. *Zda se v přednáškách se zřetelem na čistotu a nevinnost mravů nenalézají povážlivá ličení a přespříliš volná objasnění a věci odporující křesťanské morálce.* 4. *Zda není nic povážlivého v dovolávání se zakázaných knih.* 5. *Zda přednáškami Seibtovými nebylo způsobeno podceňování a odsuzování metafysiky a theologie.* 6. *Zda se Seibt nevyslovil nepříznivě o přípravách k školské reformě.* 7. *Zda Seibt vychovával své žáky v pokorné a poslušné děti svaté církve.*¹¹⁷ K. H. Seibt pracoval na vyvrácení žaloby dva týdny. I přesto, že jeho obhajoba nebyla ve všech případech vždy přijatá, jeho bývalí žáci se u Marie Terezie tak přimlouvali, že záležitost nakonec urovnala na původní stav. Seibtovi byly navraceny jeho odebrané úřady a ještě za císaře Josefa II. roku 1784 byl na univerzitě zvolen rektorem, ovšem o rok později byl nahrazen Sasem Gottliebem Meissnerem, od staletí prvním nekatolíkem s učebním příkazem, aby uváděl studenty filosofie do jazyka německého a do estetiky, což bylo dosud úkolem Seibtovým. Seibt přednášel dále jen filosofii a pedagogiku. V roce 1794 byl Seibt povýšen za své zásluhy o organizaci školství do stavu rytířského. Zemřel v roce 1806 v Praze. V Čechách se možná osvícenství rozvíjelo o mnoho let později než všude jinde ve světě, ale zato s velkou razancí zvláště proto, že mnoho uvědomělých lidí netoužilo po návratu ke starému baroknímu systému, který mnozí ještě zažili. Poznali osvobozující sílu myšlení a nechtěli se jí už nikdy vzdát. K. H. Seibt jako jeden z těchto lidí šířil tuto myšlenku dále a díky jeho učitelskému nadání a pozici se také skrze jeho žáky osvícenství šířilo po celých Čechách.

2.3.3 České národní obrození

Český národ zažíval v době pobělohorské těžké časy. Hluboký úpadek národa se projevil citelně v nesmírném poklesu úrovně českého jazyka. Mnoho miliónů lidí mluvilo stále ještě česky, jen z důvodu, že si nemohlo dovolit latinské a německé školy pro své děti. Hlavním cílem pro česká představitel¹¹⁸ obrození bylo ukončit tuto ponižující situaci českého jazyka.

---

¹¹⁷ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 79.

¹¹⁸ *Latinská obrana českého jazyka vlastenecky smýšlejícího jezuity Bohuslava Balbína*, napsaná v letech 1672-73 v Klatovech. - MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2*. Praha: Horizont, 1969, s. 61.

Proces národního českého obrození probíhá v období, kdy začíná konstituování lidí v národy. Novodobý český národ navazoval na pospolitost lidí, která se vyznačovala společnou řečí, územím a zčásti i společnou kulturou, přeměna tohoto feudálního národa v národ novodobý započala v 70. letech 18. století u úzké vrstvy obyvatel. Změna stylu společenského života, ve kterém národnostní otázka byla součástí celkového společenského procesu, vyvstala ze společenského a ekonomického vývoje. Příliv venkovského obyvatelstva¹¹⁹ do poněmčených měst, vznikající rozpory mezi inteligencí, která není jednotná. Myslitelé pocházející z různých stavů, venkovští či měšťtí. Důležitou výzbroj pro ideologii šlechtického vlastenectví poskytovala tehdejší česká historiografie, která svými výklady o historických právech českého státu a o skvělé úloze šlechty v minulém politickém životě země přinášela potřebné argumenty pro aktuální politický odpor stavů vůči Vídni.¹²⁰ U dr. Slavíka se dočteme, že: „... již české josefínství, které vytváří vlastně nejširší základy národního obrození je svodem různých tendencí, jež se tříděně projevují jak ve šlechtě, tak v duchovenstvu a zejména v nastupujícím měšťanstvu a lidových masách.“¹²¹ Inteligence, která se zabývala studiem českých dějin, starší české literatury a českého jazyka, měla o tento obor zájem pouze učenecký. Cesta k národnímu probuzení, tedy k Jungmannovi, nešla pouze přes Dobrovského či Meinerta, ale i od Voigta a Dobnera. Josef Dobrovský český jazyk zkoumal z důvodů pro něj prostých, potřeboval jej znáti, aby mohl studovat české historické materiály¹²², které svým stářím spadaly do období mezi 14. - 17. stoletím. Potřeboval znalost tohoto jazyka z důvodu literárně – historického zkoumání. Exjezuita Dobrovský, syn českého poddůstojníka a německé matky byl uvědomělým Čechem. Narodil se 17. srpna 1753 v západním Uhersku, své dětství strávil v Čechách, vystudoval filosofii v Brně. Od roku 1787 působil jako vicerektor generálního prosemináře u Olomouce a od roku 1789 se stal jeho rektorem. Stal se zakladatelem vědeckého bádání slovanských jazyků, zvláště pak českého. Zasazoval se o pěstování českého jazyka a o šíření katolického

---

¹¹⁹ Nejširší základnu pro národní obrození tvořily početné masy pracujícího lidu na venkově a ve městech, - které si zachovaly český mateřský jazyk a měly všechny předpoklad, aby se národně uvědomovaly. - MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2.* Praha: Horizont, 1969, s. 59.

¹²⁰ MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2.* Praha: Horizont, 1969, s. 57-58.

¹²¹ SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému.* Praha: Vyšehrad, 1975, s. 212-213.

¹²² Bez znalosti českého jazyka by písemné prameny z doby vrcholného a pozdního středověku a raného novověku prakticky vůbec nemohl studovat, neboť pro období od konce 14. až do 1. poloviny 17. století představují česky psané prameny převážnou většinu úředního a literárního odkazu našich předků. - VONDRA, Roman. *České země v letech 1792-1848: formování novodobého českého národa ve věku cylindrů, krinolin a nástupu páry.* Praha: Libri, 2013, s. 17. ISBN 9788072775033.

osvícenství v podobě jansenistické. Neustálé pěstění vlastních dějin vyvolalo lásku k českému jazyku a národnímu uvědomění. Díky možné publikaci a nové gramotnosti veřejnosti se tento jev začal šířit. Začalo docházet k tomu, že se mnozí učenci hovořící německy najednou cítili být Čechy.¹²³ Například ve Voigtovi zápasí české uvědomění s německým, v jeho knize s názvem *O duchu českých zákonů* z roku 1778 je chválen charakter a smýšlení starých Čechů.¹²⁴ Podle Voigta se čeština vyrovná každému jazyku bohatostí, skvělostí, výmluvností, ozdobností. U Čechů došlo k něčemu, pro co není jinde dokladů, křesťanské náboženství bylo v Čechách hlásáno řečí země. Velmi pozitivně ale vnímá i potomky germánského původního obyvatelstva. Poukazuje, že přestože je zde Čech doma, současně je zde doma i tzv. český Němec a jeho láska k české domovině je stejná jako láska Čecha. Tento německo-český patriotismus nenašel stejné zaujetí jako český patriotismus. Pro české národní obrození mělo největší význam zasedání *Královské české společnosti nauk* v Karolinu dne 25. září 1791. Právě na něm Josef Dobrovský před císařem Leopoldem II. přednesl svou obranu jazyka českého, která měla sloužit jako zdůvodnění žádosti o povolení zřízení samostatné katedry českého jazyka a literatury na pražské univerzitě.¹²⁵ Dobrovský tu nemluvil jen za sebe. Zdůraznil, že hovoří „jménem mnoha set tisíců“, a tak se jeho obrana českého jazyka a národa, i když do ní na některých místech zasáhla předběžná úřední cenzura, stala oficiální žádostí všeho českého lidu. Zároveň dokumentovala, že se již rozvinulo obrozenecké hnutí české inteligence a měšťanstva.¹²⁶ Novou českou katedru schválil o necelých půl roku později již nový panovník František.

Oproti Voigtovi Josef Dobrovský, který stál na počátku celého obrození, se rozhodl pěstovat český jazyk, chválil minulé panovníky za jejich pozici vůči českému jazyku.¹²⁷ Ale český jazyk nešířila pouze hrstka obyvatel, nýbrž i státní moc, když šířila gramotnost mezi obyvatelstvem. Nové školní knihy byly vydávány česky, aby vytlačily staré učebnice neodpovídající zásadám vládní politiky. Pro nejnižší dvě třídy byl vydán Komenského *Orbis Pictus*. Z vyšších studií proti tomu byla vyloučena čeština vůbec (1779), na univerzitách se

---

¹²³ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 221.

¹²⁴ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 221.

¹²⁵ VONDRA, Roman. *České země v letech 1792-1848: formování novodobého českého národa ve věku cylindrů, krinolín a nástupu páry*. Praha: Libri, 2013, s. 21. ISBN 9788072775033.

¹²⁶ MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2*. Praha: Horizont, 1969, s. 71.

¹²⁷ Má plno chvály pro Karla IV., hlavně sympatizuje s jeho nařízením, že nikdo nemůže zastávat veřejný úřad, kdo nezná českou řeč. Strana 123

při praktických oborech užívalo češtiny, česky se vykládala pastorální teologie, na lékařské fakultě se česky umění babické.¹²⁸ Českému jazyku a uvědomění v lidových vrstvách velice prospělo nově zřízené školství. Vládní nařízení z 14. září 1786¹²⁹ uvádí, že dosud v žádném kraji (v Čechách) nejsou školy naskrze německé, nýbrž každý kraj má také české, alespoň zčásti. Šíří se mnohé vzdělávací povídky v českém jazyce, na příkaz vlády se v češtině vydávají poučení o hospodaření, o zdravotních opatřeních, či o nových vymoženostech doby. Spolu s vládou osvícenství se chápe svých práv i čeština, která byla později rozvíjena, zpracovávána a šířena za Josefa Jungmanna, Františka Palackého a mnohých dalších¹³⁰.

2.3.4 Královská česká společnost nauk

Born se vydával na studijní cesty s Mikulášem Adauktem Voigtem a na cestách po sousedním Sasku se důkladně seznámil s tamními učenými společnostmi. Inspirován jimi založil roku 1774 s bývalými jezuiti Josefem Steplingem, Antonínem Strnadem a Janem Tesánkem *Soukromou učenou společnost v Čechách k povznesení matematiky, vlasteneckých dějin a přírodovědy*. Této společnosti se od roku 1784 dostalo privilegií a stala se oficiální *Českou společností nauk*¹³¹. Později od roku 1790 se rozvinula v *Královskou českou společnost nauk*. Jejím sekretářem byl Josef Dobrovský, mezi její další zakladatele patřili piaristé a historici Gelasius Dobner a Mikuláš Adaukt Voigt. Společnost byla hluboce osvícenská, kde vedle sebe pracovali exjezuité, piaristé i svobodní zednáři. Taková společnost plná učených snah, byla přímo zdrojem osvícenství. Společnost vydávala německy psaná Pojednání (*Abhandlungen*), která byla prvními vědeckými publikacemi u nás. Od svého založení do konce roku 1790 bylo ve společnosti sepsáno na devět svazků Pojednání z oboru matematiky, dějin a přírodních věd.

---

¹²⁸ SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975, s. 217.

¹²⁹ Nařízení přikazuje, aby uchazeči o nové úřady byli zkoušeni také z českého jazyka, který ve většině krajů v zemi je ještě nevyhnutelný. - SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975, s. 212-217.

¹³⁰ Milota Zdirad Polák, Antonín Marek, Jan Evangelista Purkyně, ...

¹³¹ Horlivou snahou Jana Mayera ucházela se Společnost o veřejné uznání a složení stanov, čehož bylo dosaženo dvorským dekretem ze dne 20. září 1784 a potvrzením císaře Josefa II. společnosti, která byla nyní zvána „Českou Společností Nauk“.

3. Proměny církvi – celkový obraz

Na počátku druhé poloviny 17. století bylo možné konstatovat, že téměř veškeré české obyvatelstvo přijalo katolickou víru. Největšími rekatolizátory té doby byly dva řády, a to jezuitský a kapucínský, ty byly při protireformaci nejaktivnější, ale ve způsobu obracení velice odlišné. Tyto dva řády se staly nositeli katolicismu i v pozdějších dobách, děti obyvatel konvertovaných ke katolictví přijímaly radostně nové proudy a přidávaly se. Vždyť především na mládež se obraceli kapucíni a jezuité a všichni misionáři. Na důkladné poučení zůstávalo ovšem příliš málo času, poněvadž museli rychle postupovat dále, spíše za kvantitou než kvalitou konverze. Rekatolizovaná mládež proto příliš ulpěla na vnějším lesku a nepronikla hlouběji do podstaty katolicismu. Generace, která se zrodila po roce 1620, pokud zůstala v zemi, především ve městech, přijímala poměrně rychle a k hlubokému zármutku svých rodičů katolické náboženství. Po celé Evropě se však již od tohoto století rozšiřovaly nálady proti autoritářství Říma. Francie jako jedna z prvních zemí bojovala za určité odštěpení církve v zemi od papeže. Zde vznikly různé náboženské směry, které k tomu vedly, a poté se dále šířily Evropou jako lavina, měnící svůj původní tvar na jiné: Jedním z takových proudů byl *Jansenismus*. Roku 1621 se shromáždili Cornelius Jansen s několika přáteli, aby se poradili o obnovení „*eglise primitive*“. Chtěl překonat následky potridenské scholastiky jezuitů, které byly podle něj zhoubné, převážně v učení o milosti. A sv. Cyrán, jeho spolupracovník, navrhoval reformní program na poli ústavy a disciplíny v církvi. „Pouhá pravděpodobnost, že jednání je mravné, nestačí k mravnímu jednání.“ Patřili k nim Antoine Arnauld a Blaise Pascal. Jansenisté se sami rozdělovali na *filojansenisty* a *jansenisty* úplné, kteří byli zatvrzelí rigoristé. Vyčítali Jezuitům jejich údajně laxní morální teologii. Dlouhé spory s Římem je přivedly k zatrpklému odporu k papežství, učinily z nich spojence galikanismu a episkopalismu a zavlekly je do politických sporů.¹³² Nakonec byli z Francie vypovězeni a rozšířili se po Evropě, v Holandsku vytvořili církev s platnou svěcenou hierarchií. Již zmíněný *Galikanismus*, podle *ecclesia Gallicana*¹³³, pro francouzskou církev žádal ústupky od Říma. Podle tohoto křesťanského směru má každý francouzský král právo svolávat koncily, omezovat pravomoc papežských nunciů ve Francii, odvolávat se k všeobecnému koncilu, a to i proti papeži, papežské výnosy jsou závislé na

---

¹³² FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 254. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 80-7195-082-3.

¹³³ Francouzská církev

královském souhlasu. Roku 1663 nutil francouzský parlament teologické fakultě schválení galikánské nauky a to tak, že koncil stojí nad papežem a že popírají papežskou neomylnost v autoritativních výrociích. Roku 1682 byly slavnostně vyhlášeny čtyři galikánské články napsané francouzským teologem biskupem J. B. Bossuetem. Ty zní: 1. článek omezuje papežskou moc na duchovní záležitosti (Kněží jsou ve světských záležitostech nezávislí na církevní moci); 2. článek ji omezuje ustanoveními předcházejících koncilů (Moc papeže je omezená v duchovních věcech autoritou všeobecných koncilů); 3. článek ji omezuje pravidly církve a království francouzského (Moc papeže je omezená zákony a zvyky francouzského krále a francouzské církve); 4. článek praví, že definitivní neměnnost papežských rozhodnutí se váže na souhlas církve (Rozhodnutí papeže ve věcech víry není neomylné, pokud není potvrzené církví). Ludvík IV. je sice na protest roku 1693 odvolal, ale platné zůstaly až do 1. vatikánského koncilu konajícího se roku 1869-1870. Zastánci *Episkopalismu* chtěli získat samostatnost biskupského úřadu oproti římskému centralismu. *Febronianismus* vznikl v Německu už v 17. století. V 18. století trevírský světicí biskup J. Nikolaus von Hontheim sepsal pod pseudonymem Justinus Febronius episkopalistické ideje, podepřené konciliaristickými a státně církevními předpisy, ve své knize *De státu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontifici*. Podle tohoto spisu přísluší papeži jen velmi omezená řídicí pravomoc. Místo papežské monarchie musí nastoupit větší počet autonomních církví, které mají být sdruženy v generálním koncilu jako nejvyšším církevním orgánu.¹³⁴

Nejdůslednější útoky osvícenců byly směřovány proti všem formám magicko-pověrečné zbožnosti. Zahrnuly do sebe kanonické formy v katolicismu, lidovou víru, zvyky a pověry. Osvícenství na tom všem odsuzovalo nejvíce iracionalismus a jako další, co bylo velmi kritizováno, byla víra v zázraky a barokní katolická zbožnost, ta totiž utvářela člověka na hlupáka. Kritika se obracela proti kanonizaci církevní tradice, ta byla odhalena jako pouhé lidské dílo, které má s křesťanstvím málo společného. To se týkalo především věrouky katolické církve. Platným zůstávalo pouze poselství Písma svatého, které si do svého základu stavěli protestanté. Za druhé byl závažně zpochybněn charakter Bible jako zjevení. Osvícenci v ní poukazovali na protiklady a chtěli přijmout pouze její etické poselství. Posuzovali ji jako lidmi vytvořené historické dílo, které musí být jako každé podrobno rozumové kritice.

---

¹³⁴ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 254. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 80-7195-082-3.

Mimo Evropu

Osvícenství se ve svých počátcích orientovalo na Evropu, ale později s rozvojem nových různých vědních oborů, po začátcích koloniálních mořeplaveckých dobrodružství, kdy už bylo mnoho zemí obsazeno kolonisty, se šíří dál. Do těchto zemí přijíždí lidé, kteří v mnohých případech nemohli zůstat v Evropě právě pro své vyznání víry, pro svou chudobu nebo svou zločineckou dráhu. Tak to je například se Severní Amerikou, ta se stala klasickou přistěhovaleckou zemí. V jižní Americe byli velmi aktivní jezuité, kteří dokonce bránili tamější domorodce. Naproti tomu společnost v Severní Americe, obohacená převážně anglickým protestantismem, využívala domorodce jako otroky a stihla dovážet další z afrických kolonií¹³⁵. Americké osvícenství se formovalo především pod francouzským vlivem. V boji za nezávislost ovlivňovaly mnohé teorie společenského, sociálního či politického myšlení, mnozí Američané přijížděli do Paříže, aby zde diskutovali o aktuálních politických tématech. Americké osvícenství¹³⁶ se však zabývalo odlišnými problémy. Nepoznaný feudální nebo absolutistický typ vlády zde chyběl. Při založení státu byla přijata Republikánská ústava spojených států amerických roku 1789, kterou byla zavedena úplně poprvé federativní forma státu.

3.1 Katolické osvícenství

Církev po téměř tisíc let měla ve středoevropském prostředí nad životy lidí strašlivou moc. Ještě v 18. století dokonce mohla nechat podpalovat hranice pod domnělými čaroději a čarodějnicemi, kacíři, neznabohy (ateisty), rouhači či těmi, kteří znesvětili nějaké církevní symboly. Teprve osvícenská doba vyvrátila řadu nesmyslných bludů, které do té doby církevní autority zvěstovali lidem jako „zjevenou pravdu“. Až do 70. let 18. století katolická církev ruku v ruce s represivním světským aparátem šikanovala stoupence nekatolických vyznání a zabavovala a páčila „kacířské“ knihy.¹³⁷

---

¹³⁵ Podle odhadů jich bylo během tří staletí přes oceán dopraveno asi deset miliónů. - IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 188. Utváření Evropy, sv. 1. ISBN 8071063940.

¹³⁶ K nejvýznamnějším americkým osvícencům patřili Benjamin Franklin (1706-1790), Thomas Jefferson (1743-1826), Thomas Cooper (1759-1840) a Thomas Paine (1737-1809). - HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1984, s. 180.

¹³⁷ VONDRA, Roman. *České země v letech 1792-1848: formování novodobého českého národa ve věku cylindrů, krinolín a nástupu páry*. Praha: Libri, 2013, s. 207. ISBN 978-80-7277-503-3.

Roku 1759 Marie Terezie jmenovala nového litoměřického biskupa, byl jím *Emanuel Arnošt Valdštejn*¹³⁸. Po tomto jmenování byly spokojeny všechny strany, neboť Valdštejnova minulost dokládala, že bude úřad zastávat důkladně. Nejvíce se očekávala spolupráce biskupa při obraně katolické víry proti protestantismu, který se šířil ze severu. Očekávalo se, že jako příslušník vysoké šlechty bude mít u vyššího úřednictva v kraji největší podporu. Očekávání, že vystudovaný šlechtic bude mít snahu udržet barokní katolictví, bylo mylné. Neboť již při svých studiích v Germaniku se výrazným způsobem zajímal o osvíceneckou literaturu. Valdštejn se stal nejen podporovatelem tereziánského, nýbrž také mnohem ostřejšího josefinského reformního katolicismu. S tímto základním postojem spojené stále nepřátelství proti jesuitům se projevilo stejně u Joba Felixe Dobnera¹³⁹ jako u Valdštejna.¹⁴⁰ Piarista Dobner často přinášel důležité zprávy o světovém boji proti jezuitům. V takovém okamžiku je nutné přehodnocení postojů katolických duchovních a rozložení sil v Evropě. Katolická církev ztrácela svou moc a předávala ji za pomoci svých kněží, kteří již nesnesli její zastaralý ráz, do rukou státní moci, díky které bylo prováděno její „osvícení“. Nad římskokatolickou církví byl vytvořen dohled, který ovlivňoval i sféru mezinárodních vztahů. V roce 1764 bylo totálně zrušeno právo církevního azylu, protože jej po sedmileté válce hojně zneužívali dezertéři. Katolická církev se do roku 1792 nezmohla prakticky na jakýkoliv odpor. Tento rok je však pro církev zlomový, neboť nastoupil svou vládu nový císař. Již roku 1748 bylo zakázáno další zřizování bratrstev. Osvícený reformní katolicismus nenáviděl církevní bratrstva nejen pro jejich majetek, jehož nepoužívala podle účelu nadace a jistě však ne tak, jak to odpovídalo době, nýbrž také pro výlučnost, kterou tvořila ve farní obci. K tomu přistupovaly obyčeje a cvičení spojená s pobožnostmi bratrstev, jež se musely jevit příliš jako soukromá pobožnost a "pobožnůstkářství". Již roku 1772 byl proto zrušen Třetí řád a roku 1774 bylo odděleno jmění bratrstev od jmění farního a jeho správa podrobena státnímu doзору. Když se tedy Josef ujal vlády, učinil také ihned, jak to odpovídalo jeho povaze, již dlouho připravovaný krok. Roku 1781 zrušil bratrstva.¹⁴¹ V 1. polovině 18. století se rozvinul reformovaný katolicismus nebo také osvícený katolicismus.

---

¹³⁸ Valdštejn studoval v Římě v Germaniku a byl tam roku 1740 vysvěcen samotným papežem na kněze. Zde v Římě již přišel Valdštejn do duchovního kruhu katolického osvícenství, takže spojení s Dobnerem a Lipskem jen podporovalo jeho dávno vzbuzený zájem. Ne, že by jej teprve podnítilo. - *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 62.

¹³⁹ Zakladatel vědecké kritiky a kritického českého dějepytu

¹⁴⁰ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 63.

¹⁴¹ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 188.

Jeho největším nebo klíčovým mužem, jak píše James Van Horn Melton,¹⁴² byl Ludvík Antonín Muratori¹⁴³. Narozen ve Vignole v Itálii. Již v mládí se stal ředitelem Ambrosiánské knihovny v Miláně. Později, roku 1700 se stal ředitelem knihovny a archivu v Modeně. Dopisoval si s mnoha učenici, ať již katolíky či protestanty. V mnohém byl ovlivněn jansenistickými myšlenkami snoubícími se s názory filosofa, teologa a matematika Leibnize. Leibniz, jakožto zakladatel evangelického osvícenství, měl na Muratoriho velký vliv a díky jejich spojení se v těchto dvou mužích mísí katolické a evangelické osvícenství. Díky takovému spojení se stává Leibniz zakladatelem také katolického osvícenství skrze Muratoriho. Díky Muratoriho pomoci měla Leibnizova díla v Itálii velký ohlas a poté se šířila dále do Německa. Muratori sám vydával vlastní publikace a tři z nich byly průlomové. Kniha s názvem „*Svoboda myšlení ve věcech náboženství*“ (*De ingeniorum moderatione in religionis negotio*) mu přinesla obrovskou kritiku ze strany nepřátel. V době, kdy se stále ještě věřilo na pravidlo *cuius regio, eius religio*, kdy se ještě katolická církev dmula pýchou nad srovnanými Čechy a získanou mocí v Evropě a nově získávanou v Americe¹⁴⁴, někdo hlásá svobodu vyznání pro všechny bez rozdílu, a ještě je to v samotné Itálii. V poznání správnosti svého jednání pokračoval Ludovico Antonio Muratori dále s vydáváním dalších děl. Následující kniha s názvem „*O pravé křesťanské zbožnosti*“ (*Della regolata divozione dei christiani*) je důležitá pro reformní katolicismus, v níž Muratori účinnou a otevřenou řečí ukazuje četné zlořády a výstřelky barokní pobožnosti. Nedostatky zbožnosti 17. století s jeho touhou po zázracích a jeho četnými pobožnostmi a pobožnůstkářstvím byly každému člověku 18. století zřejmé. Již v úvodu se Muratori přiznává k reformnímu katolicismu s odvoláním na koncil tridentský. Nezůstává, jak již předmluva zřetelně ukazuje, při pouhém učení neudržitelnosti zlořádů minulého času, nýbrž snaží se založiti době odpovídající zbožnost 18. století. Přitom je do střediska zbožnosti především postavena pobožnost všech pobožností, mešní obět'.¹⁴⁵ Třetí jeho nejdůležitější knihou je „*O charitě ve smyslu lásky k bližnímu*“ (*Della carit christiana in quanto essa amore del prossimo*). Tato třetí důležitá kniha byla zpočátku napsána pro císaře Karla VI., ale až teprve jeho vnuk Císař Josef II. knihu řádně ocenil, když podle ní jednal a reformoval katolickou církev. Podle Muratoriho

---

¹⁴² Key figure in the development of Austrian reform catholicism. - JAMES VAN HORN MELTON. *Absolutism and the eighteenth*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. s. 76, ISBN 9780521528566.

¹⁴³ Rok narození se u různých autorů liší, například Eduard Winter ve svém Josefinismu udává léta (1662-1750), zatímco James Van Horn Melton uvádí ve své publikaci „*Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*“ roky (1672-1760).

¹⁴⁴ Tím se myslí převážně misie v Jižní Americe.

¹⁴⁵ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 15.

je katolickou pravověrností ne lesk barokní okázalosti, ale mravní opravdovost, náboženská tolerance a křesťanský humanismus. Stoupenci těchto idejí se stali mimo jiné i olomoučtí neznámí učenci a profesori vídeňské univerzity nebo také *Vídeňští velikáni*, jak je označuje prof. Eduard Winter.

3.2 Jezuitský řád

Jezuitský řád byl nejprve ústně schválený roku 1539 a poté stvrzený 27. září 1540 bulou s názvem „*Regimini militantis Ecclesiae*“. Jeho prvním generálem byl i jeho inspirátor Ignác z Loyoly (1491-1556). Ignác řád založil pro službu Kristu v církvi a práci na vnitřní obnově a prohloubení křesťanského života, jak je ostatně možné pochopit z jeho působení a života. V době smrti Ignáce z Loyoly měl řád již přes tisíc členů. *Od počátku 18. století se začíná jevit určitá stagnace řádu. Množí se kritika proti vzdělávacímu působení a politickému vlivu, třebaže se jednalo spíše o dřívější dobu. Evropský antijezuitismus se stal význačným rysem osvícenství. V zásadě lze rozlišit tři protijezuitské skupiny. V první řadě to byli osvícenští laikové, odpadlí katolíci, intelektuálové i publicisté a skladatelé aktuálních pamfletů ve Francii a v Říši. Dále francouzští a nizozemští jansenisté, které k jejich nenávisti vedly již letité teologické rozpory mezi následovníky Cornelia Jansena a otci Tovaryšstva. Jiná protijezuitská skupina vznikla uvnitř římské katolické církve z členů jiných řádů, které sočily na jezuitskou nadvládu v oblasti vyššího školství. Nakonec se i noví katoličtí reformátoři, často z řad vysokého světského kléru v německých oblastech, ale i ve Španělsku, Portugalsku, Itálii a habsburském soustátí, stávali aktivními odpůrci Tovaryšstva Ježíšova.* V pobělohorské době získali do rukou univerzity v Praze a Vídni a navíc založili tzv. *polouniverzity* v Olomouci, Štýrském Hradci a Innsbrucku. Ostatní církevní řády byly z vysokého školství vytlačeny. I přestože se později správy těchto univerzit ujala státní správa, jezuitský řád neměl za dobu svého působení na univerzitách konkurenci a se svou dlouhodobou praxí byl stále v popředí vysokého školství. Až později od 25. června 1752 začali na univerzitách vyučovat také nejezuité. Tento stav však neplatil na univerzitě v Olomouci, která zůstala jezuitská až do úplného zrušení řádu roku 1773. Tento řád měl své misionáře ve všech známých koutech světa, ale na rozdíl od Ameriky nebo Afriky narazili jezuité v Číně a Japonsku na lid vřelý a přátelský. A nakolik exoticky tato kultura působila podivně, člověk s takovou společností mohl nabýt dojmu méněcennosti. Jezuité se brzy naučili rychle se přizpůsobit a stali se nakonec nejdůležitějšími informátory o Číně či Japonsku. Právě pro rostoucí moc řádu se objevovaly zlé jazyky, které šířily mnoho důvodů k útokům na něj. A záminek k napadání Tovaryšstva Ježíšova bylo mnoho: 1) Portugalsko

mělo za důvod povstání indiánů v Brazílii, kteří se postavili na odpor proti zrušení *redukci*¹⁴⁶, ve kterých žili. Jezuité byli odtud odvezeni na Korsiku. Ve Francii bylo působení řádu zrušeno zákonem roku 1762, ale členům řádu bylo dovoleno setrvat již však jenom jako členům diecéze. Když zemřel roku 1769 papež Klement XIII., na kterého byl vyvíjen nátlak na zrušení jezuitského řádu, byl za nového papeže zvolen Giovanni Vincenzo Antonio Ganganelli, který přijal jméno Klement XIV. Nový papež byl odpůrcem jezuitského řádu a bylo to převážně proto, že viděl v jezuitském řádu velké nebezpečí, dokonce jej stavěl na úroveň jansenismu jako stejně nebezpečný. Hlavní důvod byl, že papež Klement XIV. chtěl centralizovat moc církve opět do rukou Říma a Tovaryšstvo Ježíšovo se už dlouhou dobu vymykalo kontrole. Nadále existovalo Tovaryšstvo Ježíšovo stále ještě v Německu, Rakousku, Itálii a jiných zemích východní Evropy. Oblíbenost jezuitů u vládců těchto zemí neuvadla, ale poté co bylo na Marii Terezii tlačeno jinými zeměmi, odsouhlasila i ona zrušení Jezuitského řádu. Papež Klement XIV. (1705-1774), který byl papežem mezi léty 1769-1774, neměl dále, kdo by existenci řádu podporoval, a tak nechal roku 1773 zrušit Tovaryšstvo Ježíšovo *Brevem Dominus ac Redemptor*. Ale ani roku 1773 nebyl řád zrušen úplně. Pruský král Fridrich Veliký neboli Bedřich II. ve své zemi nenechal *Breve* vyhlásit a jezuité zde pokračovali dále ve své práci. Ruská carevna Kateřina II. se také zachovala k řádu kladně, spatřovala v něm vysokou hodnotu pro školství ve své zemi a řádu se ujala. To že v barokní době 17. století se pokoušel vytvořit si monopol na vysokoškolské vzdělání, a to i ke škodě jiných řádů, je jisté, ale v samotném 18. století, právě v době osvícenství měli světu mnoho co nabídnout a bylo pouze ke škodě jejich „úplné“ zrušení.

3.2.1 Působení Tovaryšstva Ježíšova v českých zemích

První působení řádu Tovaryšstva Ježíšova pro česká území začalo na přání generála řádu Ignáce z Loyoly. 18. dubna 1556 se vydalo dvanáct jezuitů na cestu do Čech. Všichni byli cizinci, vedl je otec Ursmar Goisson z Lutychu. Prvotním sídlem řádu v Praze se stal dominikánský klášter Sv. Klimenta v Praze. Byli vlídně zbylými dominikány přijati. Později se zbývající dominikánští mniši přestěhovali do bývalého kláštera klarisek. Řád jezuitů zůstal u Sv. Klimenta přes dvě století až do zrušení řádu v roce 1773. Cizinci vstoupili do prostředí s nepočtým katolickým zastoupením s podporou císaře Ferdinanda I. Habsburského a při své misii mohli spoléhat pouze na pomoc Boží, protože jezuité neuměli

---

¹⁴⁶ Určitý typ osady, kolonie, kde byla prováděna konverze indiánů.

česky na rozdíl např. od kapucínů, kteří se museli vždy naučit jazyk obyvatelstva té dané země, ve které působili. Prostředí pro ně bylo nevraživé, česká reformace měla silné zázemí. Pro jezuitský řád to bylo uvnitř Čech heretické prostředí. Na Moravě byly poměry pro katolíky přívětivější. Nejvyšším správním orgánem katolické církve byla v době nefungujícího pražského arcibiskupství tzv. horní konzistoř (sídlila na Pražském hradě provázána s kolegiální kapitulou sv. Víta). Dolní kališnická konzistoř byla sídlem při chrámu Panny Marie před Týnem na Starém Městě pražském. „Na jedné straně vyvstal proud, který směřoval až k možnému narovnání s římskou církví a historikové jej nazývají staroutraktivistický.“¹⁴⁷ Důležitou roli při vstupu do Čech sehrál Petr Canisius (* 8. května 1521 - † 21. prosince 1591). Byl to především on, kdo přiměl Ignáce z Loyoly k misii. Petr Canisius byl zarytým katolíkem. Sám vybíral nejvhodnější místo v Praze pro příchod jezuitů. Zde naráželi na nepřátelství nekatolíků až do roku 1618, kdy byli nakrátko vypuzeni z Čech pro svoji zatvrzelou katolicitu. To se změnilo po roce 1620, po bitvě na Bílé hoře, kdy se dostali na přední místa vzdělávacích institucí, dokonce i do míst politických. Pro svou zdánlivou mocichtivost byl řád ve světě u mnoha křesťanů neoblíbený, dokonce i u katolíky věřících. Roku 1556 začali jezuité s pravidelnou školní výukou. Systém zpráv, který měli vypracovaný - přesné popisy událostí, předávání zpráv, čtení zpráv z misí, zapadalo do úřednického systému, který Ignác z Loyoly po celý život propracovával do nejmenších podrobností. Zpráva o započetí výuky v Praze došla do Říma 31. července 1556. Za pomoci péče českých katolíků přibýly koleje: V Olomouci, v Brně, v Českém Krumlově, v Chomutově, v Jindřichově Hradci a Kladsku. Tím se podařilo jezuitům získat zázemí v době, která předcházela pobělohorské rekatolizaci Čech. Ta byla plně kontrolována habsburským císařstvím.¹⁴⁸ A jezuitský řád státní moci sloužil jako instrument konverze na katolickou víru. Působení Tovaryšstva Ježíšova však nelze hodnotit pouze negativně. Již v 17. století, kdy řád převzal Karlovu univerzitu, zval na posty vyučujících významné osobnosti Evropy. Jedním z nich byl například Rodrigo de Arriaga, jehož díla jsou studována po celé Evropě a v Americe. Dalším takovým člověkem je již zmíněný filolog a historik Josef Dobrovský.

---

¹⁴⁷ „Ke kališníkům, katolíkům a českým bratřím, členům Jednoty Bratrské, která až do České konfese z roku 1575 a pak Majestátu Rudolfa II. z roku 1609 nebyla nikdy oficiálně uznána, přibýli čerství luteráni a posléze i kalvíni.“ ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*. Vydání I. Praha: Mladá Fronta, 1995, s. 29.

¹⁴⁸ ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*. Vydání I. Praha: Mladá Fronta, 1995, s. 40.

3.3 Kapucínský řád

Ordo Fratrum Minorum Capucinatorum (Řád menších bratří kapucínů) je další z větví řádu františkánského. Iniciátorem kapucínské reformy byl Matouš z Bascia narozen 1495, pocházel z chudé rolnické rodiny. Ve 20. roce života přijal řeholní roucho sv. Františka. Byl vysvěcen na kněze a svými františkánskými kázáními způsobil mezi lidmi mnoho dobra. Po čase nabyl p. Matouš přesvědčení, že by bylo vhodnější, aby se navrátil k ideálu sv. Františka a začal nosit hrubý šat se špičatou kapucí a chodil bos. U svých spolubratří způsobil odpor a v řádu začaly spory. Aby se vyhnul pronásledování ze strany představených, vyrazil v lednu 1525 do Říma. Když se p. Matouš dostal před papeže Klementa VII., předložil mu následující prosbu: „Aby mu bylo dovoleno, vésti život doslovně podle řehole sv. Františka bez jakýchkoliv výsad, slovo Boží všude hlásati, šat se špičatou kapucí nositi a nechati si růsti vous“. Klement VII. mu vyhověl. Potom začal žít životem kazatele a šířitele křesťanství podle vzoru františkánského. Mnoho jiných se nechalo jím inspirovat a chtěli jej následovat. On sám však nechtěl jiné vést ani klášter zakládat. Tím, kdo se zasloužil o založení řádu, byl Ludvík z Fossombrone. To byl člověk, který si vymohl roku 1528 u papeže založení nového řádu breve „*Religionis zelus*“. V průběhu roku 1600 Sv. Vavřinec z Brindisi založil kapucínský klášter v Praze, ve Vídni a Štýrském Hradci. Od počátků působení v české kotlině byl řád ve sporu s jiným řádem, a to převážně jezuitským. Mnoholetý nesvár započala rozdílnost představ o rekatolizaci Čech. Kapucínský řád, jehož nejvlivnějším představitelem 17. století byl Valerián Magni¹⁴⁹. Byl zastáncem tzv. nenásilné (postupné) rekatolizace, která měla pomalu a jistě, usvědčováním omylů nekatolických vyznání postupně přetvořit Čechy v čistě katolickou zemi. Jeho názory sdílel i jeho přítel kardinál Arnošt Vojtěch Harrach, který s Tovaryšstvem Ježíšovým sváděl vlastní souboj o pravomoc nad Karlovou univerzitou, ve které se jezuité cítili doma. Univerzita byla později jezuitskému řádu odebrána a byl nad ní stanoven státní dozor. Stejně jako jezuité i kapucíni misijně působili v zemích nově objevených, kde byla kultura na nízkém stupni, ale také možná i na vyšším, než byla sama Evropská. Proto právě tyto dva řády mohly vědomosti

---

¹⁴⁹ Pro svůj extrémní odpor vůči Tovaryšstvu Ježíšovu byl označen za jansenistu, což byl holý nesmysl, neboť celou svou osobu a všechny své schopnosti dával do služeb katolické církve.

získané v cizích zemích zprostředkovat Evropanům. Nejprve skrze misijní zprávy a později i skrze cestopisy.¹⁵⁰

3.4 Piaristé (Řád zbožných škol)

Řád piaristů nebo *Ordo Clericorum Regularium pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, byl založen 18. listopadu 1621 vydáním papežské buly papežem Řehořem XV. Do čela organizace byl stanoven zakladatel Josef Kalasanský¹⁵¹, který se stal jeho generálem nejprve na dobu devíti let a o rok později byl jmenován doživotním generálem. Od doby založení měl řád pevná pravidla, členové museli skládat *slavné* neboli *řeholní sliby*: slib poslušnosti, čistoty a chudoby, dále přibyl mezi dalšími pravidly také slib bezplatné a řádné výchovy chudých dětí. Díky poměrně velké volnosti byl řádu umožněn styk se světskými osobami, to mělo za následek možnost zakládání piaristických škol světskými pány a šlechtici. Oceňována je především skromnost a zbožnost piaristů, která je předurčuje pro činnost na venkově a v menších městech. Postupně se piaristické školy šířily nejen po Itálii, ale nově

---

¹⁵⁰ V 18. století nabyly znalosti exotických zemí takového rozsahu, že bylo možno přikročit k jejich systematickému výkladu a analýze. Prvním úkolem bylo kartograficky správné zachycení moří a pobřeží, tak zvaná hydrologie, která stojí v počátcích geografie. Po plavbách Jamese Cooka (1768-1779) bylo poprvé možné správně zakreslit mapu tichého oceánu. - IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 194. Utváření Evropy sv. 1. ISBN 8071063940.

¹⁵¹ Narodil se 11. 3. 1556 na hradě Calasanza u Peralta de la Sal v Aragonii jako druhý syn Petra Kalasanského a Marie z Gastonu. Po škole v Estadille odešel v 15 letech na práva do Leridy. Vynikal jak nadáním, tak zbožností. Už při studiu filozofie toužil po kněžství. Za studií teologie ve Valencii se ho snažila svést jedna vzdálená příbuzná, a proto odešel pokračovat do Alkaly. Tam na něj dolehly další překážky. V době úmrtí matky starší bratr padl v boji s Portugalci a otec proto naléhal, aby zanechal studia, plánujíc pro něj svatbu a převzetí panství. Josefovi se podařilo ještě vymoci souhlas k doktorátu z teologie a musel se vrátit. Ke snahám ho oženit vymýšlel překážky a modlil se o Boží pomoc. Ta přišla v podobě závažné nemoci, při níž otec dal souhlas k Josefovou slibu, že v případě uzdravení se stane knězem. A tak mohl 17. 12. 1583 přijmout kněžské svěcení. Na přání o. biskupa převzal správu farnosti v Albarazinu, ale byl odvolán dosloužit nemocnému otci. Pak vykonával službu na leridském biskupství. Od smrti biskupa působil v urgelské diecézi jako generální vikář pro 70 far s 300 obcemi a se starostí o farnost v Ortoredě. Za osm let pozvedl diecézi a byl poslán jako misionář do Pyrenejí, kde žilo mravně a duchovně pokleslé obyvatelstvo. V roce 1592 rozdělil převážnou část dědictví mezi své dvě sestry a chudé. Jako neznámý poutník pak odešel do Říma. Tam se stal členem několika bratrstev, navštěvoval poutnické domy, věznice, nemocnice, chudobince a ujímal se bezdomovecké mládeže. Do vlasti napsal: "Zde v Římě jsem našel nejlepší způsob služby Bohu i lidem. A neopustím ho za žádnou cenu na světě." Žil asketicky a noční dobu často trávil na modlitbách v některém chrámu. Jako člen bratrstva křesťanské nauky učil nejen v chrámech, ale i na veřejném prostranství. Často se setkával se zanedbanými dětmi, které z finančních důvodů neměly naději na školní vzdělání. Po marných snahách o sehnání dotací k jejich nejzákladnějšímu vzdělání i po hledání pomoci u řeholních řádů, sám pro zanedbanou mládež ulice otevřel školu ve farnosti sv. Doroty r. 1597. Nacházela se za Tiberou v římské čtvrti Trastevere v domě faráře A. Brendaniho a byla první bezplatnou základní školou v Evropě. Po týdnu bylo přihlášeno přes sto žáků. Josefovi pomáhali kněží z bratrstva a nešlo jim jen o vzdělání, ale hlavně i o mravní a duchovní výchovu. Bezplatný ústav, jako náboženská škola, brzy překročil tisícovku dětí a Josef celému vedení dal institucionální podobu sdružení Řeholních kleriků zbožné školy s lidovým pojmenováním piaristi (z lat. *Ordo scholarum piarum*). - *Životopisy svatých: Světci k nám hovoří..* [online]. [cit. 2017-04-13]. Dostupné z: <http://catholica.cz/?id=3907>

vznikaly také ve střední Evropě, tedy i na Moravě a v Čechách. V českých zemích po bitvě na Bílé hoře začala císařská moc prosazovat jednotu náboženství jen katolického. Císař se ruku v ruce s katolickou církví prostřednictvím řádů snažil o převýchovu obyvatelstva, které bylo převážně nekatolického vyznání. Piaristé přišli nejdříve na Moravu na Mikulovské panství, na pozvání olomouckého biskupa a kardinála Františka Ditrichštejna. V Čechách působil již dříve i jiný řád - jezuitský. Oba řády jezuitský i piaristický měly jako své hlavní poslání výchovu a vzdělávání mladé generace. Proto tyto dva řády začaly mezi sebou v 18. století soupeřit. Jezuitský řád vynaložil velká úsilí, aby Řád zbožných škol do měst nepustil. A protože Jezuité věnovali své úsilí vzdělávání šlechtické a měšťanské mládeže, nesnažili se piaristé konkurovat, ale opravdu pomáhat ve vzdělávání mládeže. Tak se piaristé od svého počátku snažili vyplnit mezeru ve vzdělávacím systému tak, že do svých škol přijímali pouze chlapce z chudých rodin. Pro oba řády bylo také společné rekatolizační úsilí. První komunita v Čechách byla zřízena v Litomyšli v roce 1640 pod patronací Frebonie, hraběnky z Pernštejna a byla následována dalšími kolejemi. Cílem piaristů bylo nenásilně, tolerancí a výchovou přivést děti z chudého prostředí nebo sirotky do lůna katolické církve a zároveň je vybavit základním vzděláním tak, aby se v budoucnu mohli ve společnosti uplatnit. Zásady vyučování shrnují pravidla vydaná v Římě v roce 1698 a potvrzená osmým generálem řádu. Jde o 32 ustanovení, která platila pro všechny stupně piaristických škol.¹⁵² V osvícenské době hrála velmi důležitou úlohu šlechta, šlechtičtí synové se loučili s barokním katolickým učením velmi lehce, neboť v početných vzdělávacích institucích byli sice vyučováni i mladí šlechtici, ale především byly vytvořeny pro výchovu budoucích kněží. Na nejvyšším stupni stála teologie a ostatní obory byly pouze její nástroje. Objevují se názory na nutnost reforem vyššího vzdělání. V Praze vytvořil reformní plán superintendent Petr Teodor Birelli roku 1710.¹⁵³ Měl v plánu snížit počet let studia kurzu filosofie, který stejně nebyl pro šlechtu nijak zajímavý a často kritizovaný. Než ale stačil cokoliv udělat, zemřel při morové ráně roku 1713-1714. Nabízela se možnost vytvoření šlechtické akademie. Šlechtické akademie nabízely sekulárně orientovaný systém vzdělávání. Takové akademie rezignovaly na teologické vzdělání a své studenty vzdělávaly v právu a filosofii. Univerzity byly sice významnější, ale šlechtickým akademiím mohou poděkovat za další reformy. Taková akademie měla být i v Čechách, ale vzhledem ke stavu

---

¹⁵² SVÁTEK, Josef. *Metodika výuky na piaristických školách v českých zemích v 17. a 18. století, Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*, Přerov, 1979, s. 80-82.

¹⁵³ CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystiči, politici*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 91. Česká historie. ISBN 978-80-7422-122-4.

intelektuální kultury bylo nutné tímto úkolem pověřit některý z církevních řádů. Roku 1743 nejvyšší kancléř Filip Josef Kinský se obrátil na benediktinský řád, aby šlechtickou akademií vedl, měl s tím již mnohaleté zkušenosti¹⁵⁴. Výuka měla započít roku 1744, ale plány překazil pruský vpád a dobytí Prahy v srpnu 1744, při kterém benediktiňští preláti uprchli do Vídně. Zůstal zde řád piaristů, který měl o akademii zájem, a tak do šlechtického vzdělání začal zasahovat. Škola se měla zabývat výukou praktických předmětů a přírodních věd. Protože se do záležitosti začal vměšovat jezuitský řád, byl pokus o založení takové akademie zmařen. Díky svým dlouhodobým studiím v oblasti dějepisných bádání, dále matematiky a filosofie byl řád častěji vyhledáván.¹⁵⁵ Řád byl v mnohém ovlivněn benediktinem Zielgelbauerem, který měl mezi svými žáky i piaristu Felixe Dobnera¹⁵⁶ (1719 – 1790). Byl sice vychován u jezuitů, ale později vstoupil do řádu piaristů, se kterými jej seznámil jeho švagr a profesor lékařství Jan Antonín Scrinici. Pochopil, že pro řád je rozhodující, aby měl školy i ve městech a podařilo se mu nakonec roku 1752 prosadit činnost piaristů v Praze. Nejdříve byla zřízena piaristická kolej v Celetné ulici a poté se roku 1766 stěhuje na Nové Město. Dobner byl mimo jiné i dějepisný badatel a spisovatel. Když jeden řádový bratr přeložil Českou kroniku Václava Hájka z Libočan z češtiny do latiny, napsal k ní Dobner kritický komentář, který se stal základním dílem českého dějepiscetví.¹⁵⁷ Jiným známějším piaristou byl Adaukt Voigt¹⁵⁸, který působil v oboru historických pomocných věd. Po vzoru

---

¹⁵⁴ CERMÁN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 115. Česká historie. ISBN 978-80-7422-122-4.

¹⁵⁵ Piaristé pěstovali v duchu novohumanismu i klasické jazyky a mateřštinu. Matematiku však neopouštěli, naopak po zprávě, že na filosofickou fakultu přicházejí žáci v matematice méně zblběhlí, vydal provinciál českorakouské provincie výnos (1768) o nutnosti větší péče při vyučování matematice a přírodním vědám. Pro české osvícenství spočívá jejich význam především ve společenských vědách, v historii a literární historii. – Od Dobnera k Dobrovskému s. 61

¹⁵⁶ Job Felix Dobner, klášterním jménem Gelasius a Sta Catharina, zakladatel vědecké kritiky a kritického českého dějepiscetví (1719-1790). Narozen v pražské měšťanské rodině, vyšel latinské školy jezuitů. Roku 1736 byl přijat do piaristického řádu, filosofická a teologická studia absolvoval v dolnorakouském Hornu, právnická ve Vídni, kde učil humanoria. Roku 1752 se mu podařilo vymoci zřízení piaristického gymnasia v Praze a Dobner zastával úřad prefekta a prokurátora. Věnoval se studiu dějin, ústřední zájem věnuje české minulosti a zůstává jí věren i v budoucích letech. - Od Dobnera k Dobrovskému s. 63-64

¹⁵⁷ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 61.

¹⁵⁸ Mikuláš Adaukt Voigt (1733-1787) byl syn soukeníka z Horního Litvínova, v dětství byl vychováván německy. Češtinu se naučil u piaristů ve Slaném, přes odpor rodiny vstoupil do řádu a přijal řádové jméno Adauktus a S. Germano. Filosofii a teologii vystudoval v Litomyšli, zvláště si oblíbil právo, řečtinu a hebrejštinu. Roku 1758 byl vysvěcen a poslán za kazatele do bádenského Kirchbergu, kde na něj přímo působilo osvícenství. Matematika mu byla „nepostradatelnou“ vědou k zušlechtění a k přezkoušení našich poznatků, od ní vedla přímá cesta k Voigtovým studiím historickým a literárně historickým. Představení vyhověli Voigtovi, aby usnadnili jeho vědeckou práci, a přeložili jej do Prahy jako vicerektora pražské koleje. Především osobní styk s Dobnerem umožnil mu proniknout do archívů, sbírek a zahájit mnohostrannou publikační činnost. - Od Dobnera k Dobrovskému s. 103

lipského oběžníku *Acta Eruditorum*, začal i on od roku 1771 vydávat český vědecký časopis *Prager gelehrte Nachrichten*. Roku 1774 se stal spoluzakladatelem a prvním tajemníkem Pražské učené společnosti. Královská Česká Společnost Nauk se roku 1784 stala střediskem osvícenství. Z celého tohoto procesu je jasně viditelný vývoj evropské společnosti, která šla ruku v ruce s Řádem zbožných škol a jiných, kteří se chtěli k osvícenství připojit. Ne jej brzdil, tak jak to činilo mnoho členů jezuitského řádu, který svou sílu ztrácel. Teprve až po jeho zrušení se věda začala rozvíjet nebývalým způsobem. Vlivem školských reforem Marie Terezie po roce 1770 došlo k omezení rozhodovacích pravomocí řádu ve školství. Císařské patenty zaváděly jako vyučovací jazyk němčinu, učitelé se museli podrobit zkouškám, krajské komise prováděly pravidelnou kontrolu všech gymnázií. V roce 1772 se dekretem ještě snížil počet gymnázií, takže bylo zrušeno v Čechách sedm a na Moravě pět ústavů. Důsledky takového jednání byly spíše neblahé, protože se později po reformách začal projevovat nedostatek humanitně vzdělaných středoškolských studentů a následně nedostatek studentů na univerzitách, zároveň však byly piaristické školy napadány ze zavádění germanizace. K určitému zlepšení situace došlo až po roce 1802, kdy císař František I. povolil znovuoobnovení gymnázií za podmínky *patronace měst*. Při některých kolejích mohla probíhat i filozofická studia. V 19. století stáli piaristé také u zrodu reálných škol v Čechách, které měly vzdělávat budoucí obchodníky, řemeslníky nebo průmyslníky. Samotný řád jistě vydržel celé období počátků osvícenství pro své nezištné postavení a prospěšnost lidu. Pro svůj pokrokový postoj ke školství a vědám byl řád oblíbený a v samotném řádu bylo mnoho osvícenců, kteří šířili „světlo“ mezi lid.

3.5 Luterská církev

V Čechách se Luterství¹⁵⁹ rozmohlo velmi rychle, tato země jakoby připravovaná přes sto let na reformní prvek, na odloučení od katolické církve. Proti vnějškově i organizačně uzavřenému katolicismu stál různorodý protestantský svět, který se rozpadal na tři hlavní konfesní skupiny¹⁶⁰. Luterská část zahrnovala řadu německých zemí a říšských měst, z nichž nejvýznamnější kompaktní celky představovaly pruské království, kurfiřtské saské a hannoverské vévodství württemberské. Dále tu byla dvě severská království, Dánsko s Norskem a Švédsko s Finskem a konečně baltské země pod ruskou správou, Estonsko,

---

¹⁵⁹ Někteří autoři uvádějí namísto luterství luteránství (prof. Mikulec, doc. Čornejová, prof. Winter), proto ponechávám v citacích a odkazech stejný název.

¹⁶⁰ Luterská část, zwingliánsko-kalvinistická část a anglikánská církev. - IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 42-43. Utváření Evropy sv. 1. ISBN 8071063940.

Livonsko a Kuronsko.¹⁶¹ Organizace luterské církve (dobově se označuje jako *evangelická* nebo *pod obojí*) postupně na Moravě vznikala asi od poloviny sedmdesátých let 16. století. Nejprve na některých panstvích luterské šlechty (Velké Meziříčí).¹⁶² Taková církevní organizace fungovala až do závěru roku 1624, kdy na základě patentu kardinála Dietrichštejna vydaného jménem panovníka, museli nekatolíci opustit zemi.¹⁶³ Odejít do exilu si mohli dovolit pouze měšťané a šlechta, v případě poddaných se jednalo o nezákonnou emigraci.¹⁶⁴ Mnoho lidí odcházelo pouze za hranice, kde se usazovali a doufali, že se jednou do svého domova vrátí. Hluboko do 17. století se v krušnohorských horních městech uplatňovala tzv. skrytá tolerance spočívající v tom, že značná část obyvatelstva se sice navenek stavěla katolicky, ale tajně přecházela hranici na bohoslužby do Saska.¹⁶⁵ Obyvatelé Čech, kteří nechtěli v 17. století přijmout katolickou víru, nejvíce odcházeli do exilu po konci třicetileté války. Postupně dalších emigrantů ubývalo, až se na počátku 18. století začali objevovat nové emigrační vlny, které souvisely s vládami jednotlivých císařů. Velká vlna emigrace opět povstala od druhého desetiletí 18. století až do čtyřicátých let a trvala až do vyhlášení tolerance císařem Josefem II. Tentokráte za takové odchody do exilu mohl luterský pietismus. Svým důrazem na osobní zbožnost a náboženskou odpovědnost, která vyplývá z přímého působení Ducha svatého, motivoval tajné nekatolíky, kteří svou víru dosud skrývali, k vyvození nejzazších důsledků a po jejich usazení v exilu je zároveň vyzýval k misiím mezi jejich souvěrci v českých zemích.¹⁶⁶ Za tyto nové vlny emigrace nemohl samozřejmě pouze pietismus, ale velkou měrou měl na nich zásluhu i politický program Pruska, které se je snažilo v odchodu podporovat. Odcházeli na místa, kde zakládali nové obce, např. Ochranov¹⁶⁷. O českých a slezských nekatolicích můžeme jen těžko mluvit

---

¹⁶¹ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 42-43. Utváření Evropy sv. 1. ISBN 8071063940.

¹⁶² MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 350. ISBN 978-80-7286-206-1.

¹⁶³ MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 351. ISBN 978-80-7286-206-1.

¹⁶⁴ JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 135. ISBN 978-80-903632-8-1.

¹⁶⁵ JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 136-137. ISBN 978-80-903632-8-1.

¹⁶⁶ JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 136. ISBN 978-80-903632-8-1.

¹⁶⁷ Vrchnosti, jimž poddaní utíkali ze statků, se z pochopitelných důvodů obrátili o pomoc do Vídně a Habsburkové využili veškerých dostupných prostředků, aby tomu zabránili, respektive aby si vynutili návrat emigrantů. Přesto byl na statcích Mikuláše von Zinzendorfa v roce 1722 založen (Hernnhut) Ochranov. - JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 138. ISBN 978-80-903632-8-1.

jako o luteránech proto, že by se snad hlásili k jiné konfesi, ale protože jejich teologická nejasnost tvořená přes sto let trvající izolací a doplněná mnoha lidovými náboženskými představami, vytvořila úplně jiné náboženství, díky čemuž právě mnoho nekatolíků nevědělo, k jakému vyznání se hlásit, když byl vyhlášen toleranční patent. Při vyhlášení patentu nebyla vyhlášena úplná svoboda, ale byla vyhlášena tolerance těchto dvou konfesí, přičemž stále státním českým náboženstvím bylo katolictví. To trvalo až do 8. dubna 1861¹⁶⁸.

3.6 Reformovaná církev

Kalvinismus se šířil zeměmi Evropy i mimo ně často díky uprchlíkům, kteří byli za své vyznání pronásledováni a jednotlivými zeměmi prchali. „*Uprchlí hugenoti dali vznik kalvínské státoprávní nauce obsahující koncepci přirozeného práva, práva na odpor a suverenity národů, jež je často přivedla pozoruhodně blízko státovědnému učení jezuitů a tridentským teologům protireformace.*“¹⁶⁹ Země, kde kalvinismus našel své zastánce, byly především Francie, Nizozemí a Skotsko. Částečně ovlivnil Uhry a část Německa. Díky vystěhovalectví a misiím se rozšířil i do Spojených států¹⁷⁰, Kanady, jižní Afriky a Jižní Korey.¹⁷¹ Francouzští kalvinisté se nazývali hugenoti. Kalvinismus ve Francii značně podlehl sekularizaci a možná právě proto pojali některé významné rody tento směr za vlastní. Díky tomu začaly spory mezi katolickou a protestantskou šlechtou, které vyvrcholily v desetiletí válek mezi těmito dvěma náboženstvími. Vše vyvrcholilo v noci z 23. na 24. srpna roku 1572 Bartolomějskou nocí. *The St. Bartholomew's Day Massacre violated traditional French concepts of kingship. In ordering the arrest and execution of Coligny and the other Huguenot leaders, Charles IX. Bypassed standard legal procedures and broke with the image of moderation which he and his mother had cultivated over the preceding decade. The propagandists of the various political and sectarian factions interpreted this break in different ways, but most of them, including many Protestant authors, clung to the traditional*

---

¹⁶⁸ Byl vydán protestantský patent, který měl především symbolický význam: stvrzoval oficiální postavení a „státotvornost“ povolených evangelických církví, které formálně stavěl na roveň katolicismu. - JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009, s. 185. ISBN 978-80-903632-8-1.

¹⁶⁹ Friedrich Heer, *Evropské duchovní dějiny*, Vyšehrad, Praha 2000, s. 405.

¹⁷⁰ V důsledku vystěhovalectví měla velká část severoamerických osad kalvinistický ráz, avšak pouze v některých z nich – především v Massachusetts – leželo rozhodování pouze v rukou kalvinistů. - IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 43. Utváření Evropy sv. 1. ISBN 8071063940.

¹⁷¹ Pavel Filipi, *Křesťanstvo*, CDK, Brno 1996, s. 127.

*concepts and depicted is as a temporary aberration. While more radical ideas did filter into popular pamphlets of 1573-74, they did not dominate the pamphlet debate as they would after 1588.*¹⁷² Kalvinisticky orientovaný Jindřich Navarrský se měl oženit se sestrou Karla IX. a kalvinisté tuto svatbu pojali jako smír mezi dvěma zneprátelenými konfesemi. Kateřina Medicejská, matka Karla IX., však zosnovala lest, při které bylo zabito mnoho tisíc hugenotů. Důsledkem této krvavé svatby bylo definitivní rozštěpení Francie na dva národy. Hugenoti si na jihu Francie zřídili protestantský stát a stali se nepřáteli monarchie. Vévoda Jindřich z rodu Guis založil „svatou ligu“, se kterou chtěl vymýtit protestanty ve Francii. V letech 1562 až 1598 následovala občanská a náboženská válka.¹⁷³ Jindřich Navarrský pod tlakem přestoupil ke katolicismu. Roku 1598 vydal Nantský edikt, kterým přiznával protestantům omezená práva. Tím uklidnil stávající napjatou situaci, ale s nástupem krále Ludvíka XIV. přestal být edikt akceptován. Další zemí, kde se kalvinismus uchytil, bylo Nizozemí. Zde se náboženská válka protestantů proti katolíkům spojila s bojem o národní nezávislost proti Španělům. Nizozemí bylo od šestnáctého do osmnáctého století evropskou baštou relativní svobody ducha a četných politických a náboženských nonkonformistů.¹⁷⁴

Církevní reformátoři, především Zwingli a Kalvín, oživilí starý biblický ethos práce a dodali mu nový impuls. Oba dva postulovali práci jako křesťanskou povinnost, radostnou práci na vinici Páně a mnichy uzavřené za klášterními zdmi osočovali z organizované zahálky. V 18. století bylo již zřejmé, že protestantské země jsou vcelku pracovitější a důsledkem toho i bohatší. Výraznou ukázkou ekonomického počínání reformistů byla pro celý svět hromadná emigrace hugenotů z Francie, z něhož měly prospěch Anglie, Spojené nizozemské provincie a protestantské části římskoněmecké říše a Švýcarska. V této souvislosti vypočítává Voltaire anglickému kritikovi pobouřeně: *„Protestanti, kteří opustili země (francouzského) krále, k vám přinesli průmysl, který přispíval k bohatství Francie. Nejsou snad pro vás důležité všechny ty manufaktury na hedvábí a porcelán? Ty druhé byly u vás dovedeny k dokonalosti našimi utečenci a my jsme ztratili, co vy jste získali.“*¹⁷⁵

---

¹⁷² James R. Smither, "The St. Bartholomew's Day Massacre and Images of Kingship in France: 1572-1574." *The Sixteenth Century Journal*, 1991, s. 27.

¹⁷³ Friedrich Heer, *Evropské duchovní dějiny*, Vyšehrad, Praha 2000, s. 404.

¹⁷⁴ Friedrich Heer, *Evropské duchovní dějiny*, Vyšehrad, Praha 2000, s. 411.

¹⁷⁵ IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 161-162. Utváření Evropy, sv. 1. ISBN 8071063940.

3.7 Pietismus

V době pozdější od nástupu jansenismu se objevily i snahy o vnitřní obrodu protestantismu v duchu pietistických zásad citového náboženského prožitku a účinné humanity. „Náboženství činu“ bylo postaveno do protikladu k pouhému náboženství slova, k dosažení cílů se připouštělo užití i materiálních prostředků a úspěch v soukromém životě nehrál takovou roli jako v případě původního protestantismu. Za vlády Karla VI. bylo dosaženo konečného stavu rekatolizace a do roku 1710 byla násilná konverze obyvatelstva zastavena jako úplná. Tento stav netrval ani desetiletí a již ve druhém desetiletí 18. století začal do severních Čech pronikat pietismus. Prostřednictvím tajně dovážené literatury, stejně tak jako duchovních a kazatelů, kteří se pohybovali po venkově, ovlivňovali jej svým učením a díky tomu se množily odchody venkovského obyvatelstva do nekatolických zemí¹⁷⁶. Pietisté chtěli být bratrstvy společného prožitku a společných závazků. Tato nová misie vedená Philippem Jacobem Spenerem a Augustem Hermannem Franckem, proběhla již v Halle, kde vzniklo středisko pietismu ve Franckově sirotčinci. Další stoupenci se našli ve Švédsku a Švýcarsku. Se sirotčincem byla spojena i velká tiskárna, která vydávala také české knihy, především bible. S velkým ohlasem se setkala a hojně se rozšířila v Čechách a na Moravě tzv. *Hallská bible*.¹⁷⁷ Je proto pochopitelné, že v Čechách, kde lidé Jednotu bratrskou ještě pamatovali, byli k tomuto novému proudu obyvatelé vstřícní, u církve a vládních struktur to neplatilo. Ať už ortodoxní nebo osvícenecká státní církev k pietismu přistupovala s nepochopením a hrozilo jim pronásledování. Spisy Komenského jen podporovaly přechod dalších do Ochranova, kde vznikla nová církev Obnovená jednota bratrská. Prostý řemeslník Kleych, jenž roku 1705 uprchl z východních Čech do Žitavy, začal roku 1708 s překládáním pietistických knih do českého jazyka. Dával je v Čechách horlivě potajmu rozšiřovat spolu s luterskými postilami, s luterskými katechismy v českém jazyce a zároveň s Husovou postilou. Český pietistický agitátor Liberda spolupůsobil při zřizování a rozšiřování českých pietistických obcí v Sasku a v Prusku.¹⁷⁸ Na takový vývoj událostí, totiž na opětovný rozmach evangelizace na počátku 18. století, odpověděl císař Karel VI. pronásledováním nekatolíků kolem roku 1721. Je paradox, že ani po sto letech nebyla světská moc a ani katolická církev schopna úplně vymýtit jiné nekatolické konfese a lid potajmu stále věřil

---

¹⁷⁶ Do luterských oblastí Slezska, do Lužice a do Pruska. - MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 80. ISBN 978-80-7286-206-1.

¹⁷⁷ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 167.

¹⁷⁸ *Tisíc let duchovního zápasu*, s. 162-163.

svým způsobem. Císař díky svému jednání jen poukázal na svůj vztah k náboženství jako takovému. Věřící, kteří se přiznali k jiné než katolické konfesi, byli odsouzeni na nucené práce, které se ukládaly vždy na rok a v nejhorším případě i na smrt. Od roku 1733 se bouřil lid proti takovému násilí. Výkřiky protestantů při takovém utlačování byly slyšet až do Stálého říšského sněmu v Řezně, kde bylo rozhodnuto o mírnějším zacházení s nekatolíky. Vznikaly knihy pro poučení nekatolíků, jako český katechismus od J. Klugara, který vznikl pod dojmem *selského povstání* ve východních Čechách a byl roku 1746 vydán tiskem. Z tohoto katechismu jasně vysvítá, proti komu katolické poučení především směřovalo. Byl to pietismus s méně jasným učením, spíše takové citově zdůrazněné křesťanství. Protestantismus byl zatlačen na venkov a od roku 1741 byly opět vytvářeny seznamy nekatolíků, kteří v zemi žili, a to až do roku 1761. Podle těchto seznamů se o úplné rekatolizaci Čech a Moravy nedalo nikdy mluvit.

3.8 Obnovená Jednota bratrská

Roku 1627- několik let po bitvě na Bílé hoře, vstoupilo v platnost obnovené zemské zřízení. To znamenalo i konec Jednoty bratrské ve své vlasti a mohutnou vlnu emigrace do různých evropských zemí. Představitelem a vůdcem Jednoty bratrské ve vyhnanství se stal Jan Ámos Komenský, její poslední biskup. Pečoval o rozptýlené skupinky bratří, obstarával pro ně pomoc za třicetileté války i potom, když válka skončila a pominula slabá naděje na možnost návratu. Pozoroval rozptýlené skupiny svých spoluvěřících, jak se postupně mísí do nového prostředí, začleňují se do jiných evangelických církví a Komenskému nezbylo než na konci života odevzdaně konstatovat, že Jednota bratrská skončí s ním. V české kotlině však zůstávalo ještě nějaké množství tajných bratří, kteří se scházeli a vyčkávali na vhodnou příležitost. Ta přišla v podobě pietistického hnutí pronikajícího k nám ze Saska od konce 17. století. Tajně zde shromažďovali lid nekatolického vyznání a povzbuzovali ho. Touto činností vybízeli nekatolíky k touze po svobodném vyznání víry, což vedlo k nepokojům a emigraci nekatolíků do sousedních evangelických zemí. S rodinami těchto tajných nekatolíků udržoval dlouhodobý kontakt Kristián David, narozen v Ženklavě. Ten se stal pod vlivem pietismu cestujícím kazatelem. Pod jeho vedením se mnoho z těchto rodin rozhodlo odejít do saské Horní Lužice, kam je Kristián David uvedl a zajistil jim přijetí. Na jaře roku 1722 přišly první rodiny a ty zde na panství hraběte a evangelického teologa Mikuláše Ludvíka Zinzendorfa založily osadu se jménem Ochranov (Herrnhut). Zpočátku nebyli tito osadníci luterskými církvemi uznáváni za církve, neboť neměli vlastní ordinované

kněží. To se změnilo, až když Zinzendorfa ordinoval do biskupského úřadu v roce 1737¹⁷⁹ Daniel Arnošt – Figulus, vnuk Jana Amose Komenského a vlivný dvorní kazatel pruského krále Bedřicha Viléma I. Jádrem náboženského společenství v hornolužickém Ochranově tvořili pod vedením truhláře Kristiána Davida příchozí z Moravy, většinou potomci bývalých Komenského farníků z Fulneku a okolí; proto se pro ně později vžilo označení Moravských bratří.¹⁸⁰ Obec se rychle rozrůstala díky novým a novým přistěhovalcům převážně z Moravy. Hrabě Zinzendorf chtěl z Ochranova vytvořit zcela v duchu pietistického ideálu vzorné křesťanské společenství¹⁸¹ v rámci luterské církve. Přistěhovalcům se takové plány s jejich náboženstvím nelíbily¹⁸² a vznikaly zmatky a nedorozumění. Až konečně zásluhou hraběte Zinzendorfa bylo dosaženo roku 1727 dohody o smíření náboženských směrů zde žijících. Vzájemná láska a bratrství všech v Kristu byly stvrzeny dne 13. srpna společnou požehnanou Večeří Páně v Berthelsdorfu. Proto pokládá obnovená Jednota bratrská¹⁸³ 13. srpen 1727 za den svého obnovení. Mnohým lidem v Sasku však byla existence takového volného společenství trnem v oku. Hrabě Zinzendorf, který je bránil, se dostával vždy znovu do nesnází s luterskou církví i saskou vládou. Nejednou byla budoucnost Ochranova ohrožena. To vedlo Bratry k vyhledávání nových lokalit, kde by se mohli vystěhovalci usídlit. Tak začaly brzy vznikat nové skupiny a osady Bratří v jiných krajích Německa. V Horní Lužici byla roku 1742 založena česká exulantská obec Nížké. Skupiny vystěhovalců z Lanškrounska se usadily v Rixdorfu u Berlína a v Berlíně samotném. Nové bratrské osady ale vznikaly i v Anglii a Americe. A právě působení obnovené Jednoty na půdě Anglie a v jejích državách bylo jedním z důvodů, proč Bratří zdůraznili svou návaznost na starou Jednotu i vnějším aktem, přijetím její ordinace¹⁸⁴.

---

¹⁷⁹ V roce 1737 byl ordinován i hrabě Zinzendorf. - ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957. s. 235-262.

¹⁸⁰ *Velké dějiny země Koruny české*, s. 226.

¹⁸¹ OBNOVENÁ JEDNOTA BRATRSKÁ. Stručně o Jednotě bratrské. *Jednotabratrská.cz* [online]. © 2012 Ochranovský seniorát ČCE [cit. 2015-03-19]. Dostupné z: <http://www.jednotabratrská.cz/index.php?clanek=43>

¹⁸² Není se čemu divit, neboť ještě od Kristiána Davida slýchali o svobodě vyznání a najednou by se svého vyznání měli vzdát pro jiné, i když nekatolické.

¹⁸³ Od původní Jednoty bratrské se v mnohém liší, převážně tím, že její učení a řády mají ráz německého pietismu. V Herrnhutu nebyla přijata Bratrská konfese, Bratrský katechismus ani Komenského katechismus sepsaný pro Bratří ve Fulneku. Byly skládány nové duchovní písně, velmi odlišné od bratrských.

¹⁸⁴ Obnovená Jednota bratrská zpočátku ani neplánovala ožívování starého organismu, jakým byla původní moravská Jednota bratrská, živá jen ve víře a vzpomínkách potomků svých Bratří. Hlavním důvodem bylo, že jako pouhé náboženské hnutí neměla Obnovená jednota bratrská žádný právní základ, právní legitimitu. Taktéž pro konání misijních cest byla doložitelná právní legitimita důležitá. Proto toužili Ochranovští po řádném duchovním. Obávali se, že pokud si nezajistí svou skutečnou a řádnou biskupskou posloupnost, mohli by rychle skončit jako pouhé listí rozfoukané větrem.

Protože zpočátku působili jako laici, neměli Bratří problém s tím, že nemají zajištěnu poslušnost, později zatoužili po vlastním duchovenském úřadě. Navázali tedy jednání s luterskou církví, u které nepochodili. Co však hledali, našli v osobě samotného vnuka Jana Amose Komenského, biskupa polské větve Jednoty bratrské Daniela Arnošta Jablonského. Jablonský uznal Ochranovské jako nástupce Jednoty bratrské a roku 1735 ordinoval jako prvního biskupa obnovené Jednoty bratrské Davida Nitschmanna. Po dvou letech ještě hraběte Zinzendorfa jako druhého biskupa Jednoty. Díky rozvoji průmyslu vznikly nové možnosti častějších cest na západ, obnovené Jednotě se otevírala možnost misíí. V polovině 18. století měla vedle sborů a osad v Německu, Holandsku, Dánsku, Anglii a Americe i misijní činnost na Západomoindických ostrovech, v Grónsku a v Jižní Americe. Misijní rozmach Jednoty provázela intenzivní práce sociální a vzdělávací, zakládání a udržování škol, nemocnic a sociálních ústavů na mnoha místech. Ochranov se tak stal v krátkém čase centrem rozsáhlé práce. Koncem 18. století byla církev zasažena vlnou osvícenství a racionalismu, citelně zasahujícího do církevního života v Evropě. Obnovená Jednota vlivem svého výrazně pietistického základu sice racionalismu nepodlehla, ale obranný postoj, který vůči němu zaujala, se dále vyvinul ve strnulost a ochromující život sborů. V některých otázkách se Jednota s následky těchto let vyrovnávala prakticky dalšího půl století. Jednota bratrská si ve své vlasti musela na větší svobody počkat až do roku 1861, kdy císařský patent přinesl náboženskou rovnost všem státem uznaným církvím a toleranci všem ostatním. Bratrská víra mohla konečně vejít na světlo. Za pomoci Ochranovských začala vznikat první oficiální společenství především na území východních Čech. Za úplně první sbor obnovené Jednoty bratrské v Čechách je považován sbor v Potštejně nad Orlicí, vzniklý v roce 1870.¹⁸⁵

3.9 Jansenismus

Jansenismus byl nejvýznamnější teologický směr a náboženské hnutí 17. a 18. století, jehož duchovní východisko bylo velmi blízké duchovnímu východisku kalvínsko-puritánské reformace. Od samotné instituce katolické církve se jansenisté rozcházeli jen sporadicky. Distancovali se od pragmatického přístupu k náboženskému životu v době barokní. Odsuzovali časté zpovědi a přijímání, biřmování a úctu k relikviím, stejně tak jako nákladnou umělou okázalost a lesk výzdoby chrámů a bohoslužeb. Toto hnutí bylo původně

---

¹⁸⁵ ČAPEK, J. B. *Duch a odkaz československé reformace*. Praha: Kalich, 1951, s. 23-24.

teologické a později až politické. Vyvolal ho spor o platnost učení o milosti v knize *Augustinus* teologa Cornelia Jansena, který se narodil roku 1585 v Arquoy v jižním Holandsku. Studoval v Leerdamu, později v Utrechu a Lovani. Roku 1609 se přestěhoval do Paříže, kde se seznámil se svých celoživotním přítelem *Jeanem – Antoinem Duvergierem*. Navrátil se do Nizozemí, dokončil studium teologie a roku 1617 získal doktorát. Jeho zájem spočinul převážně na otázce milosti. Od té doby se věnoval profesní akademické dráze, ale po celou dobu pracoval na svém zásadním tématu. Po francouzském vpádu do španělské části Nizozemí, která byla pouze katolická, vydal roku 1635 odsuzující pamflet *Mars gallicus*¹⁸⁶. Tím vlastně řekl, že kardinál Richelieu není schopen zastávat svou funkci, neboť obětoval náboženské katolické duchovní hodnoty zajištěné v katolickém španělském Nizozemí světským vládnoucím zájmům. Jansenius svým pamfletem ještě získal, když byl roku 1635 jmenován biskupem v Ypres a následujícího roku byl vysvěcen. Ve svém úřadu i nadále pokračoval v započaté práci. Své dílo *Augustinus* dokončil v dubnu roku 1638, ale měsíc poté umírá na mor. Jeho dílo bylo vydáno tiskem až o dva roky později. Vyjadřovalo protireformační obrodné snahy, které se však rozcházely s duchovní, morální i pragmatickou linií potridentského katolicismu představovanou jezuitou. Pozvolna nabývalo širokého politického, společenského i kulturního významu. Vycházelo z učení, že lidská přirozenost s prvotním hříchem ztratila nadpřirozenou schopnost milovat Boha i svobodně volit mezi dobrem a zlem. Potřebnou milost - čelit zlé žádostivosti, poskytuje Bůh pouze těm, které předem vyvolil ke spáse. Člověk i jeho morálka je determinován zvenčí Božím předurčením, o němž však sám nemůže mít jistotu. Své reformní představy stavěl na bázi osobní proměny jednotlivce, na jeho příklonu k pokoře, chudobě a odříkání, na nesmlouvavé přísnosti vůči hříchu. Význam samotných teologických názorů však v polovině 18. století ustoupil a do popředí se dostala jansenistická kritika náboženského života katolické církve. Zakladatel Jansenismu byl biskup Cornelius Otto Jansen (1585 – 1638), po kterém bylo hnutí pojmenováno. Karl Rahner definoval Jansenismus ve svém teologickém slovníku takto: „*Jansenismus je naukový a náboženský směr nazvaný po biskupu C. Jansenovi z Ypern († 1638), který se v 17. a 18. stol. rozšířil v rozsáhlých oblastech Francie, Belgie, Holandska, Itálie a Německa. Jeho základními rysy, které zde jen stručně shrnujeme, jsou: odmítání*

---

¹⁸⁶ V němž jmenovitě napadl kardinála Richelieu a jeho důvěrného rádce i zpovědníka Otce Josefa, dobře známou „šedou eminencí“. Jansenius kritizoval francouzský vpád z pozic všem katolíkům společné věci protireformace: kardinál Richelieu se s Otcem Josefem dopouštějí na ní prohřešku vojenským vpádem do katolické země a jejím zrušením soldateskou. - HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 47-48.

*filozofie, uznávání výlučně jen Písma, církevních otců a mystiky srdce, mravní přísnost (rozhořčený boj proti laxismu) a zdůrazňování práv biskupů ve smyslu francouzského galikanismu. Církevně byl jansenismus odsouzen. Teologicky mylné bylo jednoznačně Jansenovo učení o milosti, když tvrdil, že milost náležela Adamovi právem, že ctnosti pohanů jsou jen nepravostmi, že lidstvo je otrokem hříšné žádostivosti, které je podroben i omilostněný člověk, přinejmenším vnitřně, a že vina je možná i bez vnitřní svobody volby. Ježíš podle Jansena zemřel pouze za vyvolené, masa lidí zůstává zatracena (predestinace). Tato nauka o milosti byla odsouzena v pěti větách excerptovaných z Jansenovy knihy o Augustinovi v r. 1653 (DS 2001 – 2005). Jansenisté sice uznali tyto věty též za heretické, popírali však, že by byly v knize obsaženy. Proto církev v roce 1656 rozhodla, že uvedené věty se v knize skutečně nacházejí (DS 2012, srov. 2020), a jansenismus byl v r. 1715 znovu slavnostně odsouzen (bula Unigenitus). Nauka se udržela až do počátku 19. stol., v jansenisticky orientované církvi utrechtské v Holandsku, která se v roce 1723 oddělila od Říma, žije dodnes.“¹⁸⁷ Jansenisté, ke kterým patřil například i Blaise Pascal, vyčítali jezuitům jejich laxní morální teologii. Dlouhé spory s Římem je přivedly k zatrpklému odporu k papežství, učinily z nich spojence galikalismu a episkopalismu.¹⁸⁸ Dne 31. května 1653 vydal papež Inocenc X. bulu, která odsoudila pět článků převzatých Habertem a útočila proti celé Janseniově knize *Augustinus*. Bula vytvořila nejasný názor mezi veřejností, stoupenci Jansenia odmítali, že by měla bula útočit na celou Janseniovu knihu, zatímco Jezuité jí celou odsuzovali. Tak ve chvílích nejistot záleželo pouze na tom, jak se k samotnému sporu postaví francouzský král. Již 10. července téhož roku byla bula slavnostně přijata. Kardinál Mazarin vypracoval protokol o slavnostním přijetí buly, který měl mít pro stát závaznou povahu k celé záležitosti. Během následujícího roku se Mazarin vehementně zasazoval o jasná a jednoznačné odsouzení Jansenia. Když dne 14. ledna 1656 vedla polemika Antoina Arnaulda s teologickou fakultou k jeho odsouzení, zareagoval na ně Pascal vydáním svého *Prvního listu venkovanovi* dne 23. ledna. O co větší zájem a ohlas Pascalovy listy učinili u veřejnosti, o to silněji a rychleji zasáhla státní a církevní moc. Protiútok církve byl ve formě oficiálního prohlášení, jehož podepsáním měl každý duchovní vyjádřit svůj souhlas s odsouzením pěti článků z Janseniova Augustina. Spojence z nich učinili i přesto, že se učení těchto tří v podstatě neshodovalo. Mravní přísnost jansenistů,*

---

¹⁸⁷ RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER: Teologický slovník. Praha: Vyšehrad, 2009, s.492, s. 147-148.

¹⁸⁸ FRANZEN, August, *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. Studium (Karmelitánské nakladatelství), s. 254. ISBN 80-7195-082-3.

kteřá se setkala s kritikou i od samotných osvícenců¹⁸⁹. V první polovině 18. století náležely v zemích habsburské monarchie k lidem s prokazatelnou náklonností k učení yperského biskupa Cornelia Jansena, teologa Antoine Arnaulda i matematika, fyzika a filosofa Blaise Pascala, hraběte Františka Antonína Šporka i další mimořádně vlivné osobnosti, například princ Evžen Savojský, který byl vzorem budoucímu učenci Petraši, anebo lidé z přímé blízkosti takových osob. Rovněž vztah Marie Terezie k římskokatolické církvi ovlivňovali od mládí *filojansenisté*. Jansenisté se sami rozdělují na poloviční a celé, kteří se nazývají rigoristy, přísní a tvrdí ve svých názorech a chápání správného chování církve. Poloviční jansenista a exjezuita Dobrovský roku 1781 vyznává námitky proti kněžskému celibátu. Jansenistickému i osvícenskému světovému názoru a životnímu postoji ovšem byla společná destruktivní kritika řeholních řádů, v prvé řadě Tovaryšstva Ježíšova, která se později metamorfozovala na kritiku samotné katolické církve a papeže. Jakým způsobem byl jansenismus přijímán i ve vyšší společnosti, je lehkó zjistitelné. Osvícenec *Gottfried van Swieten* šířil Vídní jansenistické periodikum *Nouvelles Ecclésiastiques*. Příkladem čtenáře, který si jej předplácel, byl břevnovský opat Rautenstrauch, jeden z reformátorů církevního školství, dalším byl sám Josef II. *Nouvelles Ecclésiastiques* nabízely císaři zmíněná galikanistická východiska k jeho záměrům a jansenistickou morálku a zbožnost velmi blízkou osvícenským představám, současně vycházely jak z učení francouzských filosofů, tak z německé přirozenoprávní nauky, čímž poskytovaly teoretickou podporu církevním reformám osvícenského absolutismu. Periodikum dále přinášelo představu jansenistického modelu církve a státu, v němž církevní organizace měla být uspořádána po vzoru monarchie zmírňované nebo spíše řízené církevní aristokracií.¹⁹⁰ Je důležité si uvědomit, že žádný z lidí, kteří se pokoušeli o reformu katolické církve, nebyli její nepřátelé, naopak to byli hluboce věřící lidé. Toužili se do katolické církve navrátit, jen chtěli poukázat na možnost návratu k původním hodnotám křesťanství, který jim v danou chvíli přišel jako nejlepší a nejvhodnější pro další postup církve dějinami spásy. Když byl zrušen jezuitský řád, nastal čas pro malou církev jansenistickou na pokus o návrat do katolické církve. Tato doba byla vhodná právě i pro přístupnost současného papeže Klementa XIV., který se zasadil velkou měrou o ideu osvícenství. Jednalo se o stejného papeže, který nechal zrušit jezuitský řád. Za jeho pontifikátu byla zmírněna censura, mnoho zakázaných knih bylo možno opět volně číst.

---

¹⁸⁹ Kritikou osvíceného cambraiského arcibiskupa Fénelona. – *Velké dějiny zemí koruny české* s. 221.

¹⁹⁰ MIKULEC, Jiří, *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 90-91. ISBN 978-80-7286-206-1.

Uznával svobodu bádání a Voltaire mu veřejně vyjádřil svou úctu¹⁹¹. Od doby zrodu až do doby, kdy mělo dojít opět ke spojení s katolickou církví, prošel jansenismus mnoha proměnami, kdy se spojil s osvícenstvím, galikanismem či febronianismem, takže ten původní Římem odsuzovaný jansenismus již dávno neexistoval, spíše se podobal reformnímu katholicismu. Jansenisté, toužící po opětovném spojení, ve Vídni pro tento úkol vybrali osobu na to nejlépe vhodnou. Syna Gerarda van Swietena - Gottfrieda van Swietena, jenž si získal zásluhy již jako rakouský vyslanec na polském královském dvoře. Sama Marie Terezie již měla značný zájem, ač byla horlivá katolička, aby reforma církve proběhla dle jansenistického modelu. O to se také zasazovala, neboť byla ze strany svého manžela silně ovlivňována. Pro papeže byly ale z hlavních hlasů mluvících pro spojení hlasy císařovna zpovědníka Müllera a Bellegarda. Nejdůležitější doporučení dostal však Bellegarde od papežského nuncia ve Vídni - Viscontiho, jenž ho v Římě uvedl nejlepším způsobem. Visconti psal v srpnu 1774 v tomto doporučení: „*Kanovník, hrabě z Lyonu, Abbate di Bellegarde, je zbožný, horlivý a učený kněz. Zdržel se dva týdny ve Vídni a mluvil se mnou mnoho o církvi utrechtské a její živé a nejintenzivnější žádosti, aby byla kanonicky spojena se Svatou stolicí.*“¹⁹² A když bylo vše připraveno k diplomatickému jednání, které bylo už od počátku připraveno, aby celé setkání mohlo dopadnout kladně, papež onemocněl a den poté, dne 22. září 1774 papež Klement XIV. zemřel. Hned se šířily zvěsti, že byl otráven. Exjezuité, na které pověst samozřejmě mířila jako první, naproti tomu tvrdili, že jeho nemoc je následkem dřívějších mravních výstředností. Nový papež Pius VI. už neměl jakýkoliv zájem vyrovnávat se s „*Malou církví*“. Kurie se po smrti Klementa XIV. opět horlivě snažila, aby každé spojení římskokatolických kruhů s Malou církví utrechtskou utlumila již v zárodku. Její přívrženci zůstali tedy schizmatiky až dodnes.

3.9.1 Port Royal

Střediskem jansenistického hnutí se stal klášter Port-Royal ve Francii, který byl v mnohém spojen s rodinou Arnauldů. Ti místo aby se snažili vtěsnat do míst státní správy, vojenství či zákonodárství, k čemuž mnozí z této rodiny měli předpoklady, stávalo se, že tíhli ke

---

¹⁹¹ O kterou zřejmě asi ani nestál, neboť samotného Voltaira odsoudil, jak píše doc. Halada: „Papež Klement XIV. odsoudil jak Voltaira, ...“ - HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1984, s. 187.

¹⁹² *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 89.

klášternímu životu nebo životu v ústraní¹⁹³. Hnutí, které vzniklo vydáním spisu *Augustinus*, nebylo úplně jednotné. Martin de Barcos, synovec již dosti radikálního zastávce Jansenismu Jeana-Antoina Duvergiera, přítele Cornelia Jansena a představeného v klášteře Port – Royal, se po strýcově smrti stal roku 1643 nástupcem v opatství Saint-Cyran, takže nadále už připojoval ke svému jménu stejnou hodnost, a to abbé de Saint-Cyran. To znamená, že po několik let pobýval již druhý radikálně jansenisticky smýšlející abbé de Saint-Cyran. To způsobilo rozhodný vliv na tento řeholní řád i jeho světskou komunitu. Martin de Barcos nechal vydat svá dvě jansenistická díla, a to „*Vysvětlení otázky existence pěti článků, odsouzených papeži, v němž se jasně dokazuje, že se tyto články v Janseniově knize vůbec nenacházejí atd.*“¹⁹⁴ Tento spis s velmi obsáhlým názvem vyšel v roce 1666 v Paříži, zabýval se pěti odsouzenými články z Janseniovy knihy *Augustin*. Druhá kniha s názvem „*Výklad katolické víry, týkající se milosti a předurčení*“ byla vydána roku 1696 v Monsu. Proti Barcosově nesmlouvavému rigorismu se stavěl Antoine Arnauld (1612-1694). Pocházel z velké rodiny, když on sám byl dvacáté dítě Antoina Arnaulda, advokáta pařížského parlamentu. Z této velké a rozvětvené rodiny mnoho jejích příslušníků patřilo ke komunitě při klášteře Port Royal, nebo se angažovali ve věci jansenistické.¹⁹⁵ Ke studiu teologie byl přiveden vlivem rodiny, která působení na duchovním poli brala jako smysl života, ale byla to i jeho sestra Angelika, abatyše Port Royal. Arnauld absolvoval teologická a filosofická studia, která zakončil roku 1641. Doktorem teologie se stal v Sorboně, kde byl vysvěcen na kněze. Doktor Arnauld byl velmi plodným autorem, ale mezi jeho odkazy patří i korespondence s významnými lidmi jeho doby, např. Descartem, Leibnizem apod.¹⁹⁶ Svými dvěma spisy¹⁹⁷, ve kterých veřejně bránil některé z tezí Janseniova Augustina, se symbolicky přihlásil k jansenismu. Tento jeho krok způsobil zasedání teologické fakulty, na kterém došlo k vyloučení doktora Arnaulda. A právě tento akt způsobil vystoupení Blaise Pascala s „*Listy venkovanovi*“. V součinnosti se členy Port Royal Antoin Arnauld a Blaise Pascal sepsali spis „*Logika neboli učení jako myslet, obsahující mimo obecná pravidla několik nových pozorování, vhodných k tvoření soudu*“. Logika měla velký ohlas a

---

¹⁹³ Odchod do ústraní mnohdy sice představoval přísnější život stranou světa, jeho starostí i radostí, nicméně nebyl vázán na řeholní řád a řeholní sliby. Mohl však představovat mnohem přísnější a náročnější způsob života a odříkání, než v praxi namnoze vyžadoval život v klášteře. - HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985. s. 56.

¹⁹⁴ HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985. s. 50.

¹⁹⁵ HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 51.

¹⁹⁶ HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 53.

¹⁹⁷ List vznešené osobnosti a Druhý list vévodovi a páirovi. - HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 53.

mnohokrát byla překládána do cizích jazyků. Na stejně významném a úspěšném spisu z Port Royal se opět podílel doktor Arnauld. Byl vydán roku 1660 pod názvem „*Obecná a rozumově zdůvodněná gramatika, obsahující základy umění se vyjadřovat, vysvětlené jasným a novým způsobem atd.*“. Rodina Arnauldů dala Port-Royalu mnoho významných mužů a žen ze svého rodu¹⁹⁸. K těmto mnoha velikánům se připojil i Blaise Pascal. O co větší oblibu našly Pascalovy *Listy venkovanovi* u francouzské veřejnosti, o to více byla prosazována papežská bula o odsouzení *Augustina*. Postupně je komunita kolem kláštera Port-Royal vystavena nátlaku, roku 1660 byly zrušeny tzv. malé školy. Od roku 1661 byl vyžadován podpis formuláře všech duchovních osob z Port-Royalu, o pět let později roku 1666 byl zatčen Isaac Le Maître, ten si pobyl v Bastile 2 roky, propuštěn byl roku 1668 a nastává desetileté období klidu. Po roce 1679 však dochází k opětovnému pronásledování a začíná likvidace kláštera, podpořená odvoláním nantského ediktu Ludvíkem XIV. roku 1685. Tento konec kláštera Port-Royal vrcholí roku 1708 bulou papeže Klementa XI., která ruší klášter doslovně. Dne 29. září 1709 byly za policejní asistence vyhnány poslední řeholnice a roku 1711 byly klášterní budovy srovnány se zemí.¹⁹⁹ Současně probíhalo pronásledování jansenistů, z nichž mnozí dali přednost emigraci.

3.9.2 Hrabě František Antonín Špork

Mecenáš umění a kulturního rozvoje byl znám i tím, že přispíval špitálům, chudobincům a sirotčincům. Hrabě František Antonín Špork (1662-1738), který vydáváním a rozšiřováním knih usiloval o reformu katolické zbožnosti. Sám nepůsobil duchovně vlastními díly, nýbrž jen získáváním zájmu pro díla druhých. Proto má význam zvláště pro generaci, která se mohla vykázat jen méně významnými muži. Tak se také v těchto třech mužích zřejmě projevuje duchovní vývoj českého baroka od počátku až k zániku. Ve způsobu, jak získávat zájemce pro knihy, byl Špork mistr.²⁰⁰ Své dědictví po otci, které sám ještě rozšířil v tureckých válkách, využil chvályhodně. Pečoval o překládání a rozšiřování jansenistických knih. Dokonce byl tak horlivý ve věci, že své dcery²⁰¹ obětoval stejnému cíli, když překládaly knihy. Do Čech se jansenismus dostával dvojím způsobem. Nepřímo od

---

¹⁹⁸ Např. Advokáta Simona Le Maître de Sérécourt, rovněž dalšího advokáta Isaaca Le Maître nebo Madeleine de Sainte-Christine. - HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 58.

¹⁹⁹ HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985, s. 83.

²⁰⁰ *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 8.

²⁰¹ Zemřela však již roku 1717, starší sotva 30 let jako oběť apoštolátu knih svého otce, když neúnavnou překladatelskou prací vyčerpala své síly. - *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 8.

Muratoriho a pak přímo skrze Šporka, jenž našel mezi českou šlechtou obdivovatele a následovníky, jakým byl např. Jan Adam z Questenberku. Jansenistický reformní katolicismus na něj zapůsobil největším dojmem svou mravní přísností a důsledností, kterou chtěl splnit. Taková osobnost byla protivná nejen jezuitskému řádu, ale také habsburskému domu, který šel ruku v ruce s katolickou církví staletími. Šporkova činnost v oblasti vydávání knih skončila v roce 1733, kdy byl odsouzen za šíření kacířství k pokutě 6000 zlatých. Ve svých 71 letech a bez rodiny byl natolik zlomený, že později dokonce s Tovaryšstvem Ježíšovým veřejně sympatizoval, i když jen krátce, neboť roku 1738 zemřel.

3.10 Galikalismus a febronianismus

V první polovině 17. století dochází ke střetu zájmů státního absolutismu a církevního centralismu. Tyto tendence se projeví zejména ve Francii, odkud se dále šířila hnutí jako galikanismus a jansenismus. Galikanismus si činil pro *ecclesia Gallicana* (francouzskou církev) nároky, které citelně omezovaly papežský primát. Galikanismus vyjadřoval nárok na národní francouzskou církev, která omezovala a ubírala moc papežskému primátu. Jak napsal P. Pithou, francouzským králům náleží právo samostatně svolávat koncily, omezovat jurisdikci papežských nunciů ve Francii, odvolávat se k všeobecnému koncilu i proti papeži a platnost papežských výnosů činit závislými na královském souhlasu.²⁰² Protiřímské nálady vyvrcholily v době vlády Ludvíka XIV. Roku 1663 nutil francouzský parlament teologickou fakultu, aby schválila galikánskou nauku, že koncil stojí nad papežem a popírá papežskou neomylnost v autoritativních výrocích. Tak byly roku 1682 slavnostně vyhlášeny čtyři galikánské články francouzského kléru, které byly sice na nátlak papeže roku 1693 odvolány, nicméně jejich vliv prakticky trval až do 19. století. Galikánské tendence pronikly z Francie i do okolních zemí. V Lovani je ve svých přednáškách obhajoval jansenisticky smýšlející profesor kanonického práva Zeger Bernard van Espen. V 18. století shrnul světící biskup J. Nikolaus von Hontheim (Jan Mikuláš z Hontheimu), žák profesora Zegera Bernarda van Espena pod pseudonymem Justinus Febronius episkopalistické ideje podepřené konciliaristickými a státně církevními principy v knize *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontifici* (O stavu církve a legitimní moci římského velekněze).²⁰³

---

²⁰² FRANZEN, August, *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. Studium (Karmelitánské nakladatelství), s. 253. ISBN 80-7195-082-3.

²⁰³ FRANZEN, August, *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. Studium (Karmelitánské nakladatelství), s. 254. ISBN 80-7195-082-3.

Febronius ve své knize vyjádřil názor, který je proti řídicí a vševědoucí pravomoci papeže a prosazuje autonomii místních církví, sdružených v generálním koncilu. O nárocích Febronianismu píše katolický kněz a prof. Kadlec: „*Kniha, která chtěla dosáhnout opětného spojení protestantů s církví, svalovala vinu za církevní roztržku na přehnané mocenské nároky papežů. Papež by měl být podle Hontheima pouze primus inter pares, protože Kristus odevzdal primát Petrovi pouze jako apoštolu, nikoliv jako biskupu římskému, proto by bylo možné přenést primát i na jiné biskupské sídlo. Papeži nepřísluší tak moc soudní, jako spíše moc sjednocující a pořádkující.*“²⁰⁴ Upevnění diecézní správy v potridentské církevní obnově přispělo, výrazně posílilo významu episkopátu. Koncil nepokládá biskupskou jurisdikci za bezprostřední z božského práva, ale za odvozenou, delegovanou papežskou mocí, jejíž opěrným bodem bylo mínění, že církevní moc jako taková nebyla Kristem dána pouze Petrovi nebo apoštolům, ale celé církvi. Tato moc působí v církvi pomocí svých služebníků, biskupů. Papež je sice prvním z nich, ale pouze jako primus inter pares, a podléhá všeobecnému sněmu. Závaznost zákonů, které vydává pro celou církev, je závislé na jejich přijetí věřícími. Papežský primát nemusí být nutně svázán s církví římskou, může být přenesen i na jiné biskupy. Jelikož jeho účelem je zachovávat jednotu církve, jsou pro něj důležitá jen taková práva, která tomuto smyslu slouží. Ostatní práva jsou pro něj nepodstatná až zátěží. Taková nepotřebná práva je třeba papeži odebrat a navrátit církev k původnímu stavu. Toho lze dosáhnout ve spolupráci se světskou mocí, předběžným zkoumáním papežských listin, pasivní resistencí vůči papežským přehmatům, početnějším svoláváním obecných a národních synod a nezávislým vykonáváním biskupské pravomoci. Pokud by se papež stavěl proti nálezům obecného sněmu, měl by být sesazen. Stejně jako tomu bylo v době velkého západního schizmatu. Panovníci křesťanských států by se měli spojit proti římské moci a využívat *placet regium*²⁰⁵. Navzdory tomu, že roku 1764 dal papež Klement XIII. Hontheimův spis na index, se dílo rozšířilo. Giuseppe Garampi²⁰⁶, nástupce nuncia Viscontiho, se oproti Garampimu snažil jansenistické ideje před papeže dostat na zhodnocení. Nový nuncius Garampi byl jeho opakem a snažil se jakoukoliv „herezi“ vymýtit ihned od kořenů. Byl součástí průvodu papežského legáta a pátral po autoru knihy. U

---

²⁰⁴ KADLEC, Jaroslav. *Dějiny katolické církve*. 3. přeprac. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993, s. 419 ISBN 80-706-7285-4.

²⁰⁵ Jest zásada, že zákony církevní, zvláště i papežské, zavazují státní poddané jen tehdy, svolí-li světská moc (vláda) k jich prohlášení. Zásada tato vyvinula se zejména ve Francii (viz G a l l i k a n i s m u s), kde si světská moc osobovala svrchovanost práv nad církví. - *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl. Praha: J. Otto, 1902, s. 826.

²⁰⁶ Ten samý člověk, který překazil druhý pokus jansenistů o spojení s Římem již v zárodku.

nakladatele tohoto díla Esslingera ve Frankfurtu se dozvěděl, kdo že se skrývá za jménem Febronius. Tam se dozvěděl, že jím je generální vikář kurfiřta a arcibiskupa trevírského, Jan Mikuláš von Hontheim. Mezi důvěrníky, které dovedl nuncius Garampi získat pro kurii a kteří dohlíželi nad viníkem a jeho okolím, byl kurfiřtský rada Rademacher v Trevíru. Hlavním agentem kurie se stal Elsan, v Trevíru působící exjesuita František Jindřich Beck, který neúnavně pracoval na zneškodnění Hontheima. Zvláště od r. 1768, když se arcibiskupem trevírským stal princ saský a polský Klement Václav, zajímající se hlavně o honitbu, přijal záhy kuriální zásady. Roku 1773 se stal Beck zpovědníkem málo samostatného arcibiskupa a podněcoval ho čím dál tím silněji proti jeho generálnímu vikáři Honheimovi. Také Jan Mikuláš von Hontheim-Febronius, stejně jako zastánci jansenismu, se domníval, že za pontifikátu Klementa XIV. nastal čas, aby se pokusil uskutečnit své ideje německé církve. Především se Hontheim snažil získat duchovní kurfiřty z Mohuče, Trevíru, Kolína nad Rýnem, aby zakročili u císaře v tomto smyslu. Josefovi bylo předneseno třicet stížností německého národa, v nichž byla vyjádřena vlastní práva "Německé církve". První z duchovních kurfiřtů, který se na císaře obrátil, byl arcibiskup Maxmilián z Kolína nad Rýnem, císařův bratr a horlivý stoupenec tereziánského reformního katolicismu. V úvodu shrnují souhlasné listy, jimiž se duchovní kurfiřti v únoru roku 1770 ve jménu "Německé církve" obrátili na císaře Josefa II. ještě jednou krátce se základy febronianismu, které ovšem současně při úzkém spojení s Vídní byly také základy tereziánského reformního katolicismu. V tomto dopise²⁰⁷ je vyjádřen reformní program Hohentheima a jeho zastánců. Ve stejném

---

²⁰⁷ Práví se tam: "*Vašemu císaři, králi. Veličenstvu, nejsou utajeny četné stížnosti na církevní zřízení, které byly v Německé říši uváděny již od staletí. Jejich odůvodněnost a důležitost dokazuje sám žalostný stav, v němž je církev i stát ještě v přítomných dobách. Nelze zapírat, že jestli dosavadní zásady a neomezené nároky římského dvora, které utlačují jak duchovní, tak světské stavy, budou posuzovány očima pravdy, tu se příliš zřetelně projeví jejich nejtruchlivější účinky pro zachování posvátného náboženství, pro lesk a vážnost katolické církve a pro blaho německého státu. Četné zlořády, které ryzí nauku Svatého evangelia častěji zatemňují, proniknouvší zásady, které přímo odporují pravidlům a zvyklostem prvního křesťanství; k tomu zaměřené smíšení světských záměrů s čistě duchovními záležitostmi a z toho nutně vyplývající nejednotnosti a bludy jsou podstatnými základními příčinami, které náboženství přinášejí nejcitelnější újmu, mnohé zdržují od návratu ke kato1ické pospolitosti, jiné však dokonce od ní vzdalují. Případy, jež církevní dějiny dokonce objasňují i pro budoucnost, důstojnost, čest a pokoj božské církve, které se zakládají z valné části na zachování uspořádání, všeobecně zavedeného od jejího založení, nemohou nikterak trvati, kdyby to uspořádání mělo být porušeno odchylkami, protivíciemi se zákonu a zvyklostem. Rozpad státu se však dá snadno vypočítat při stálém zásobování katolických říšských zemi ve srovnání s denním vzrůstem sil protestantských knížat. Je jistě velmi vzdálena myšlenka, že by se Jeho papežské svátosti, nejvyšší hlavě a představiteli církve mělo odnítí něco z jeho přednosti a právních příslušností nebo jemu přináležejícího primátu honoris et jurisdictionis, a výrazem "svoboda Německé církve" nerozumí se nezávislost, která stojí proti všeobecnému svazku hierarchického zřízení. Cílem spravedlivých úmyslů a z té strany vycházejících snah je zachování církve a jejich původních a nezcizitelných práv a slušné odčinění oprávněných stížností celého národa. Zákony Božího Písma, učení svatých otců církve a národní výhrady jsou neklamnými směrnici jednání k tomu vedoucích." – *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 91-92.*

období, tedy roku 1770, shrnul Febronius ideu svého hlavního díla „*De státu Ecclesia*“ do malého anonymního dopisu. Tímto zjednodušením a zestručněním se dostane do rukou více lidí. S vídeňským nunciem udržoval komunikaci říšský vicekancléř kníže Colloredo a zpráva, kterou podal, byla spíše záporného charakteru. Ve zprávě zdůvodnil, že biskupové mají svá práva od Boha a ne od papeže. Samotné stanovisko pro císaře musí být ještě zpracováno a jak pozitivně se projeví ve prospěch císaře, se musí ještě prozkoumat.

K uplatnění febronianistických zásad došlo v Německu až skoro o dvacet let později, když si Karel Theodor Bavorský vyžádal od papeže Pia VI. zřízení nunciatury. Na tento čin reagovali porýnští duchovní kurfiřti roku 1786 a nechali sepsat tzv. *emžskou punktaci*²⁰⁸ o 23 člancích. Ovšem museli se nejprve střetnout s opozicí, neboť proti nim vystoupil nuncius Pacca v Kolíně na obranu papežských práv. Jemu přispěchalo na pomoc i několik německých biskupů. A když v roce 1789 vypukla francouzská revoluce, byli o svou moc připraveni.

---

²⁰⁸ V níž nastínili program německé národní církve. Přisvojovali si jako nástupci apoštolů neomezenou moc svazovací a rozvazovací, odstranění konkurenční pravomoci nunciů, biskupské placet na papežské buly a brevia apod. - KADLEC, Jaroslav. Dějiny katolické církve III, s. 419.

Závěr

Úkolem práce bylo seznámit čtenáře s vývojovými etapami, které vedly jak k utvoření svobody náboženství, jak je známe v dnešní podobě, tak i jednotlivých konfesních směrů a vzniku kultury evropských i mnohých mimoevropských států. Tato náboženská svoboda vznikala po dlouhá staletí a snaha o ni byla provázena mnoha válkami. Docházelo i k pokusům o vznik takové svobody, ale ne vždy tyto pokusy vydržely trvale. Často došlo k opětovnému návratu, k potlačování náboženské svobody. Ke konci dlouhého barokního období se Evropou šíří nový fenomén zvaný osvícenství. Tento jev podporující rozum, odpoutává člověka od náboženského fanatismu a uvádí jej do nově interpretovaného křesťanství osvícenskými velikány²⁰⁹. Osvícenství není však podporováno pouze inteligencí, ale i někteří panovníci přijímají nové názory. Postupně dochází k posilování práv člověka. Již za Karla VI. dochází k humanizaci trestů za přiznání se k nekatolické konfesi. Později za vlády Marie Terezie nastávají sekulární reformy, ať justiční či školské, které mají lidem usnadnit život. Za její vlády nastalo mnoho změn posilujících práva občanů, ale teprve po smrti Františka Lotrinského, za spoluvlády Marie Terezie a jejího syna císaře Josefa II. přichází období pozitivně naladěného poddanému člověku. Tyto příznivé tendence mají vrchol za samovlády císaře Josefa II., který ve své absolutistické vládě umožní takovou svobodu, kterou po velmi dlouhou dobu české země nezažily. Císař Leopold I. mnoho těchto nařízení Josefa II. zruší, ale české země přesto nadále užívají mnoho Josefových reforem²¹⁰.

Jednotliví vladaři říše římské však nestáli za svými názory sami, i když to oni o výsledku nakonec rozhodovali. Však za reformami Marie Terezie stálo daleko více lidí, než by se zdálo. Její reformy vysokého školství jsou ovlivněny osobnostmi, jako byl Gerard van Swieten, Ignác Müller, Světící biskup Ambrož Simon Stock. S ním Swieten provedl reformu teologické fakulty. Také právník Karel Antonín Martini, který opět s lékařem Marie Terezie přebudoval právnická studia. Také Karel Jindřich Seibt, působící na pražské univerzitě. František Štěpán Rautenstrauch, který později pro císaře Josefa II. vytvořil schéma výuky na generálních seminářích. Později působili i na císaře Josefa II., na kterého měli vliv i jiní²¹¹.

---

²⁰⁹ Leibniz, Wolff, Kant, Voltaire, Rousseau, apod.

²¹⁰ Toleranční patent, zrušení nevolnictví.

²¹¹ Např. Josef Dobrovský, Galasius Dobner.

Ve velké míře měly na názory panovníků a možné šíření osvícenství mnohá náboženská vyznání a řády, ke kterým měli vládci kladný vztah a samozřejmě ovlivňovala jejich rozhodování i ta vyznání, která nebyla v oblibě. Právě všechny tyto aspekty byly důležité pro nastalé období 18. století. A jelikož mnoho církví bylo zakořeněno ve starém světě, který nyní končil, bylo nutné se nově identifikovat v osvícenské době.

Prameny

- *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih); český ekumenický překlad.* 19., (10. opr.) vyd. Praha: Česká biblická společnost, 2013. ISBN 978.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: Essais sur la bonté de Dieu la liberté de l'homme et l'origine du mal (Pojednání o spravedlnosti Boha, svobodě člověka a původu zla).* Nouvelle edition, Augmentée de l'Histoire de la vie & des ouvrages de l'Auteur (Nové vydání rozšířené o dějiny, život a díla tohoto autora. Amsterdam, 1747.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea: pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla.* Praha: Oikoymenh, 2004. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-729-8094-7.

Literatura

- BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK, Nad'a PROFANTOVÁ, Pavel BĚLINA, Michael BOROVIČKA a Milan HLAVAČKA. *Velké dějiny zemí Koruny české.* Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-718-5264-3.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Rytířské řády a křižovníci.* Praha, Libri 2002.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Řeholní kanovníci II. díl, 1. svazek.* Praha, Libri 2003.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Mnišské řády. II. díl, 2. svazek.* Praha, Libri 2004.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Žebravé řády. III. díl, 1. svazek.* Praha, Libri 2006.
- BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Žebravé řády. III. díl, 2. svazek.* Praha, Libri 2007.
- CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici.* Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. Česká historie. ISBN 978-80-7422-122-4.
- ČAPEK, J. B. *Duch a odkaz československé reformace.* Praha: Kalich, 1951.

- ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách*. Praha: Mladá fronta, 1995. Kolumbus. ISBN 80-204-0471-6.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, Hedvika KUCHAROVÁ a Kateřina VALENTOVÁ. *Locus pietatis et vitae: sborník p.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2008. ISBN 978-80-86197-39-5.
- DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Vyd. 1. Překlad Pavel Himl. Praha: Argo, 2006. Každodenní život. ISBN 80-720-3813-3.
- FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*, CDK, Brno 1996.
- FRANK, Karl Suso: *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha 2003.
- FRANZEN, August, Roland FRÖHLICH a Bedřich SMĚKAL. *Malé dějiny církve*. 3., dopl. a rozš. vyd. V Kostelním Vydrří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 80-719-5082-3.
- HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1984.
- HLAVÁČEK, Petr: *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha, Academia, 2005.
- HORÁK, Petr. *Svět Blaise Pascala*. 1. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1985.
- HRUBÝ, František. *Severní morava v dějinách*. Brno: Pro Matici moravskou a Národní jednotu pro východní Moravu vydalo Družstvo Moravského kola spisovatelů v Brně, 1947.
- IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Utváření Evropy, sv. 1. ISBN 80-7106-394-0.
- JAMES VAN HORN MELTON. *Absolutism and the eighteenth*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. ISBN 9780521528566.
- JAN, Libor – SKŘIVÁNEK, František: *Němečtí rytíři v českých zemích*. Praha 1997.
- JANÁK, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 80-7106-709-1.
- JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v českých zemích*. Praha, Fénix 1991.
- JUST, Jiří, Zdeněk NEŠPOR a Ondřej MATĚJKA. *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009. ISBN 978-80-903632-8-1.

- KADLEC, Jaroslav. *Dějiny katolické církve*. 3. přeprac. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1993. ISBN 80-706-7285-4.
- KROUPA, Jiří. *Alchymie štěstí: pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*. 2., roz. Brno: ERA, 2006. ISBN 80-7366-063-6.
- LEHNER, Ulrich L. *Enlightened Monks: the German Benedictines, 1740-1803*. New York: Oxford University Press, 2011. ISBN 01-995-9512-7.
- MACEK Josef a Československá akademie věd. *Československá vlastivěda díl II. Svazek 2*. Praha: Horizont, 1969.
- MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-720-1433-1.
- MATĚJKA, Pacifik M.: *Prvopočátky kapucínského řádu*. Praha – Olomouc, Institut františkánských studií 2002.
- MIHOLA, Jiří: K podílu paulánského řádu na pobělohorské rekatolizaci českých zemí. In: *Úloha církevních řádů v pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků ze semináře na Vranově u Brna, konaného 4.-5.6.2003 na Vranově u Brna. (Ed. I. ČORNEJOVÁ) Praha, Scriptorium 2003, s. 76-87.
- MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3.
- MIKULEC, Jiří a Zdeněk BENEŠ. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013. ISBN 978-80-7286-206-1.
- NĚMEC, Jaroslav: *Rozvoj duchovních řádů v českých zemích*. Řím 1988.
- RABAS, Vavřinec : *Prvopočátky řádu kapucínského., ČKD, 1930*
- RABAS, Vavřinec: *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. Časopis pro katolické duchovenstvo, č.3, 1936.
- RABAS, Vavřinec: *Kapucíni a katolická restaurace v Čechách*. Časopis pro katolické duchovenstvo, sešit 1, 1938.
- RABAS, Vavřinec: *Stručný přehled činnosti kapucínů v XVII. století*. Časopis pro katolické duchovenstvo, roč. 79.
- ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957.
- ŘÍHOVÁ, Milada. *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1021-3.
- SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. Praha: Vyšehrad, 1975.

- STELLNER, František. *Sedmiletá válka v Evropě*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. Historická řada (Libri). ISBN 80-727-7010-1.
- SUTOR, Bernhard. *Politická etika*. Praha: Oikoymenh, 1996.
- SVÁTEK, Josef. *Metodika výuky na piaristických školách v českých zemích v 17. a 18. století, Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*, Přerov, 1979.
- URFUS, Valentin. *19.4.1713: pragmatická sankce : rodný list Podunajské monarchie*. Praha: Havran, 2002. Dny, které tvořily české dějiny. ISBN 80-86515-11-7.
- VONDRA, Roman. *České země v letech 1705-1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. 1. vyd. Praha: Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-448-7.
- VONDRA, Roman. *České země v letech 1792-1848: formování novodobého českého národa ve věku cylindrů, krinolín a nástupu páry*. Praha: Libri, 2013. ISBN 978-80-7277-503-3.
- WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu: [náboženské zápolení dvou národů]*. V Praze: Ladislav Kuncíř, 1940.
- WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Jelínek, 1945.
- ZEMEK, Metoděj - BOMBERA, Jan - FILIP, Aleš. *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631-1950*. Prievidza 1992.
- ZESCHICK, Johannes: *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*. Praha 2007.
- *K analýze vojenského významu olomoucké pevnosti v období válek o rakouské dědictví a sedmileté války*, Jiří Borovský. 2015.
- *19.4.1713: pragmatická sankce : rodný list Podunajské monarchie*. Vyd. 1. Praha: Havran, 2002, s. 69-71. Dny, které tvořily české dějiny. ISBN 80-86515-11-7.

Elektronické zdroje a slovníky

- KANT, Immanuel. *What is Enlightenment?*. DOI: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3589.
- OBNOVENÁ JEDNOTA BRATRSKÁ. *Stručně o Jednotě bratrské. Jednotabratrská.cz* [online]. © 2012 Ochránovský seniorát ČCE [cit. 2015-03-19]. Dostupné z: <http://www.jednotabratraska.cz/index.php?clanek=43>

- *Obecné dějiny TJ: II. POTLAČENÍ ŘÁDU* [online]. [cit. 2016-07-06]. DOI: http://www.jesuit.cz/old/?id=historie_1-svet.
- *Ottův slovník naučný*. Devatenáctý díl. Praha : J. Otto, 1902.
- *Životopisy svatých: Světci k nám hovoří..* [online]. [cit. 2017-04-13]. Dostupné z: <http://catholica.cz/?id=3907>

Summary

The theme of my master's thesis is *Transformations of the Church at the Time of the Incoming Enlightenment*. In my work I deal with the change of thinking not only of laypersons, but also of church dignitaries and functionaries. Many of them were gradually influenced and themselves accepted the necessity of transforming the Church into a different form than the Baroque one. In the first part of my work I focused on the monarchs of Josefinism. Their motives are explained here as well as why they have gained their convictions about the way in which they have been governed, and, of course, how each of them had a certain degree of willingness to spread and receive the enlightenment among the people. On the other hand, the second part of the thesis focuses mainly on the important events that preceded the 18th century, subsequently the phenomenon of the Enlightenment itself, its dissemination and action in Europe, and eventually the Enlightenment in Bohemia. In this chapter, there are elaborated the personalities and institutions that worked in the Czech lands and ensured the dissemination of new direction all over the country. The third part is devoted to churches and church orders. In my opinion, I could not list every order and church confession that came in contact with the enlightenment, that's why I listed only those, which the Enlightenment had a great influence on and conversely. I wanted to point out a real transformation of the people's view on the church or the order, but mainly on the understanding of the people within churches or orders, for they are the church. These confessional directions or ecclesiastical orders are not constituted by the laws and directives of one institution or the others, if a church had no believers, it would not be a church. The true church community is based on faith, not on paragraphs, "*For where two or three gather in my name, there am I with them*". And these people had a deep interest in reforming the Church by enlightening ideas, and did so. The Enlightenment was, in my view, a gift for mankind, also the very name of the phenomenon is attractive. This new direction has only been viewed for a short period of time, and its glow was concealed by the remnants of the Baroque, but it was too important to the entire world of society, both ecclesiastical and secularized. The enlightenment, which initially vaguely shone like a torch in the distance, later had to reveal what was standing as obstacle in the way of enlightening of many concealed.